

Nationaal Vrijheidsonderzoek 2023

Stein Jongerius (Centerdata)

Marije Oudejans (Centerdata)

Joukje Swinkels (VU Amsterdam)

Matthijs Kuipers (Nationaal Comité 4 en 5 mei)

Sander Mensink (Nationaal Comité 4 en 5 mei)

Fotografie: Ben Houdijk, J. D. Noske, Anne Reitsma, Paul Tolenaar

LEESWIJZER

Dit rapport van het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2023 start op de volgende pagina met een samenvatting van de belangrijkste resultaten.

In de twee delen daarna, 'Nationale Herdenking 4 mei' en 'Bevrijdingsdag 5 mei', wordt stilgestaan bij de manier waarop de Nationale Herdenking en Bevrijdingsdag vorig jaar zijn ervaren. Zoals ieder jaar vragen we ons af: hoe belangrijk vindt men de Nationale Herdenking en Bevrijdingsdag en op welke manier heeft men aandacht besteed aan deze dagen? Waar mogelijk wordt een vergelijking gemaakt met de resultaten van de vorige meting(en), en worden de resultaten van alle voorgaande metingen weergegeven.

Elk jaar worden wisselende thema's belicht in het Nationaal Vrijheidsonderzoek. Dit jaar zijn we extra ingegaan op de thema's 'Geschiedenis van Nederland', met speciale aandacht voor de Tweede Wereldoorlog, en 'Saamhorigheid en verbondenheid'. Ook hebben we dit jaar wederom vragen opgenomen over het thema 'Vrijheid', mede ingegeven door de situatie in Oekraïne. De bevindingen met betrekking tot deze onderwerpen staan beschreven in het derde, vierde en vijfde deel.

In het zesde hoofdstuk worden de verschillen tussen groepen (leeftijd, opleidingstype en herkomst) beschreven. Tot slot is een onderzoeksverantwoording opgenomen met daarin een overzicht van de respons en steekproefsamenstelling. Hierin staan meer details over de samenstelling van de groepen op het gebied van onder andere opleiding, leeftijd en herkomst. De vragenlijst voor dit onderzoek is afgenomen in februari 2023 en gaat over de Nationale Herdenking en Bevrijdingsdag 2022.

INLEIDING

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei voert ieder jaar een onderzoek uit naar het draagvlak voor de Nationale Herdenking en Bevrijdingsdag onder de Nederlandse bevolking. Na de coronajaren 2020 en 2021 kon in 2022 de Nationale Herdenking weer plaatsvinden als vanouds, met publiek op de Dam. Bevrijdingsdag werd in 2022 volop gevierd: op de Bevrijdingsfestivals kwamen vele bezoekers af, en het traditionele 5-mei concert vond weer plaats op de Amstel in Amsterdam. Verder werd het jaar 2022 sterk gekleurd door de inval van Rusland in Oekraïne: op 5 mei werd dan ook extra aandacht besteed aan de oorlog door sprekers uit Oekraïne. Deze oorlog kan van invloed zijn op de mate waarin Nederlanders angst voelen voor oorlog. Aan de andere kant zal het opheffen van de coronamaatregelen mogelijk van invloed zijn geweest op de beleving van vrijheid. Dit zijn onderdelen waar in het NVO 2023 aandacht aan wordt besteed.

Omdat 4 en 5 mei belangrijke momenten zijn waarop mensen aangeven zich verbonden te voelen met elkaar, is een aantal vragen gesteld met als doel breder inzicht te krijgen in de trends in verbondenheid met de maatschappij en de beleving van saamhorigheid. Daarnaast wil het Nationaal Comité graag weten op welke manieren mensen geïnteresseerd zijn en raken in de Tweede Wereldoorlog en hoe zij de doorwerking daarvan in het heden ervaren. Omdat betrokkenheid bij de geschiedenis breder is dan de Tweede Wereldoorlog, zijn er tevens vragen gesteld over andere historische gebeurtenissen, om inzicht te krijgen in welke aspecten van de geschiedenis mensen belangrijk vinden en hoe deze zich onderling verhouden.

DRAAGVLAK 4 EN 5 MEI

Uit het Nationaal Vrijheidsonderzoek van dit jaar blijkt dat het draagvlak voor de Nationale Herdenking op 4 mei onverminderd hoog is gebleven (85% geeft aan 4 mei belangrijk of heel belangrijk te vinden). Ten opzichte van het jaar ervoor namen iets meer mensen de twee minuten stilte in acht (van 84% naar 86%). Het afgelopen jaar zijn meer mensen bij een herdenkingsbijeenkomst geweest dan in het jaar ervoor (2023: 9%, 2022: 6%), wat een logisch gevolg is van het opheffen van de coronamaatregelen. Wanneer wordt gevraagd naar de redenen waarom men het belangrijk vindt stil te staan bij 4 mei, zien we dat de angst voor oorlog vaker wordt genoemd (van 53% naar 57%). De angst dat iets als de Tweede Wereldoorlog opnieuw kan plaatsvinden lijkt minder te spelen bij mensen jonger dan 65 jaar. Vooral mensen van 16-24 jaar (39%) en mensen van 35-44 jaar (44%) noemen deze reden om te herdenken minder vaak dan 65-plussers (68%).

SAMENVATTING

Mensen die stilstaan bij de Nationale Herdenking verschillen op bepaalde kenmerken van mensen die hier niet bij stilstaan. Mensen uit de leeftijdsgroepen tussen de 25 en 54 jaar (tussen de 84% en 89%) staan *minder vaak* stil bij de Nationale Herdenking dan mensen uit andere leeftijdsgroepen (55-plussers: 95%-96%, 16-24 jaar: 90%). Ook als we kijken naar herkomst zien we enkele verschillen: mensen met een Turkse/Marokkaanse (57%), Antilliaanse/Surinaamse achtergrond (87%), andere westerse (81%), of andere niet-westerse (82%) achtergrond staan minder vaak stil bij de Nationale Herdenking dan mensen zonder migratieachtergrond (95%).

Bij het voorleggen van verschillende mogelijke veranderingen in de Nationale Herdenking, blijkt er dit jaar meer steun te zijn voor het voorstel om meer aandacht te besteden aan andere oorlogen dan de Tweede Wereldoorlog (59% tegenover 53% in 2022). Ook staat men er (nog) positiever tegenover om meer uitleg te geven over wie wordt herdacht en waarom (van 72% naar 75%).

Het draagvlak voor Bevrijdingsdag op 5 mei is gelijk gebleven (77% vindt Bevrijdingsdag (heel) belangrijk). De mogelijkheden die het opheffen van de coronamaatregelen biedt, is te zien in een stijging in het aandeel dat een lokale activiteit heeft bezocht (van 8% naar 15%). Het ontsteken van het bevrijdingsvuur in Wageningen is, net als de jaren daarvoor, het meest aansprekende onderdeel van Bevrijdingsdag (dit onderdeel spreekt 57% van de ondervraagden aan). Net als bij de Nationale Herdenking zien we verschillen tussen leeftijdsgroepen als het gaat om de mate waarin Bevrijdingsdag in het geheel aanspreekt. In vergelijking met 65-plussers (85%) spreekt Bevrijdingsdag de andere leeftijdsgroepen in het geheel minder aan (63%-80%). Verder blijkt dat in vergelijking met mensen zonder migratieachtergrond (76%), Bevrijdingsdag mensen met een Turkse/Marokkaanse achtergrond (46%) minder aanspreekt.

Het zou ruim de helft van de mensen (als je diegene zonder mening buiten beschouwing laat) aanspreken wanneer Bevrijdingsdag wordt omgedoopt tot 'Dag van de Vrijheid'. Vooral wanneer mensen uitleg krijgen over deze naamswijziging, namelijk 'om de nadruk meer te leggen op vrijheid in het algemeen, op democratie en mensenrechten', staan ze er positiever tegenover (61% tegenover 50% van de mensen die geen extra uitleg krijgt). 84% vindt dat 5 mei een jaarlijkse nationale vrije dag zou moeten zijn (als je diegene zonder mening buiten beschouwing laat).

GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

Van de verschillende historische gebeurtenissen die zijn voorgelegd, achten mensen de invloed van de Tweede Wereldoorlog op het Nederland van nu het grootst (7,2 op een schaal van 1-10). Er is een stijging te zien in de mate waarin men vindt dat de Koude Oorlog van invloed is op hedendaags Nederland (van 5,2 naar 5,6), net als bij de invloed van het koloniale verleden (van 6,0 naar 6,4). Mogelijk heeft de recente aandacht voor beide gebeurtenissen hiervoor een rol gespeeld.

SAMENVATTING

Meer mensen dan twee jaar geleden vinden dat oorlogen die nu plaatsvinden net zoveel aandacht zouden moeten krijgen als de Tweede Wereldoorlog (stijging van 54% naar 60%). Bijna 60% van de ondervraagden is geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog, een derde staat er neutraal tegenover, slechts enkelen zijn niet geïnteresseerd. Documentaires (92%) en films (87%) zijn de belangrijkste bronnen die hebben bijgedragen aan de interesse van mensen in deze gebeurtenis.

SAAMHORIGHEID EN VERBONDENHEID

Er is, ten opzichte van twee jaar geleden, een daling zichtbaar in het aandeel van mensen dat zich thuis voelt in Nederland, ook al zegt een overgrote meerderheid dat dit wel het geval is (van 87% naar 82%). Ook het aandeel mensen dat het gevoel heeft dat ze iets moeten bijdragen aan Nederland is gedaald: van 41% in 2021 naar 35% in 2023. Daarnaast is het verantwoordelijkheidsgevoel van mensen verminderd als het gaat om hun directe omgeving: in 2021 zei 53% van de ondervraagden zich verantwoordelijk te voelen voor de eigen buurt, dit is gedaald naar 47% in 2023.

Zowel in 2021 als in 2023 zijn 4 en 5 mei de dagen waarop de ondervraagden zich het meest verbonden voelen met andere Nederlanders (respectievelijk 59% en 50%). Bij gelegenheden als Koningsdag en Prinsjesdag is het gevoel van verbondenheid met andere Nederlanders minder en afgenomen (Koningsdag: van 46% naar 43% en Prinsjesdag van 22% naar 20%). Wanneer men aan 4 en 5 mei denkt, voelt men zich voornamelijk verbonden met Nederland (ruim driekwart van de ondervraagden). Eén op de vijf mensen voelt zich verbonden met zijn of haar woonplaats, en nog eens één op de vijf voelt zich verbonden met de hele wereld.

VRIJHEID

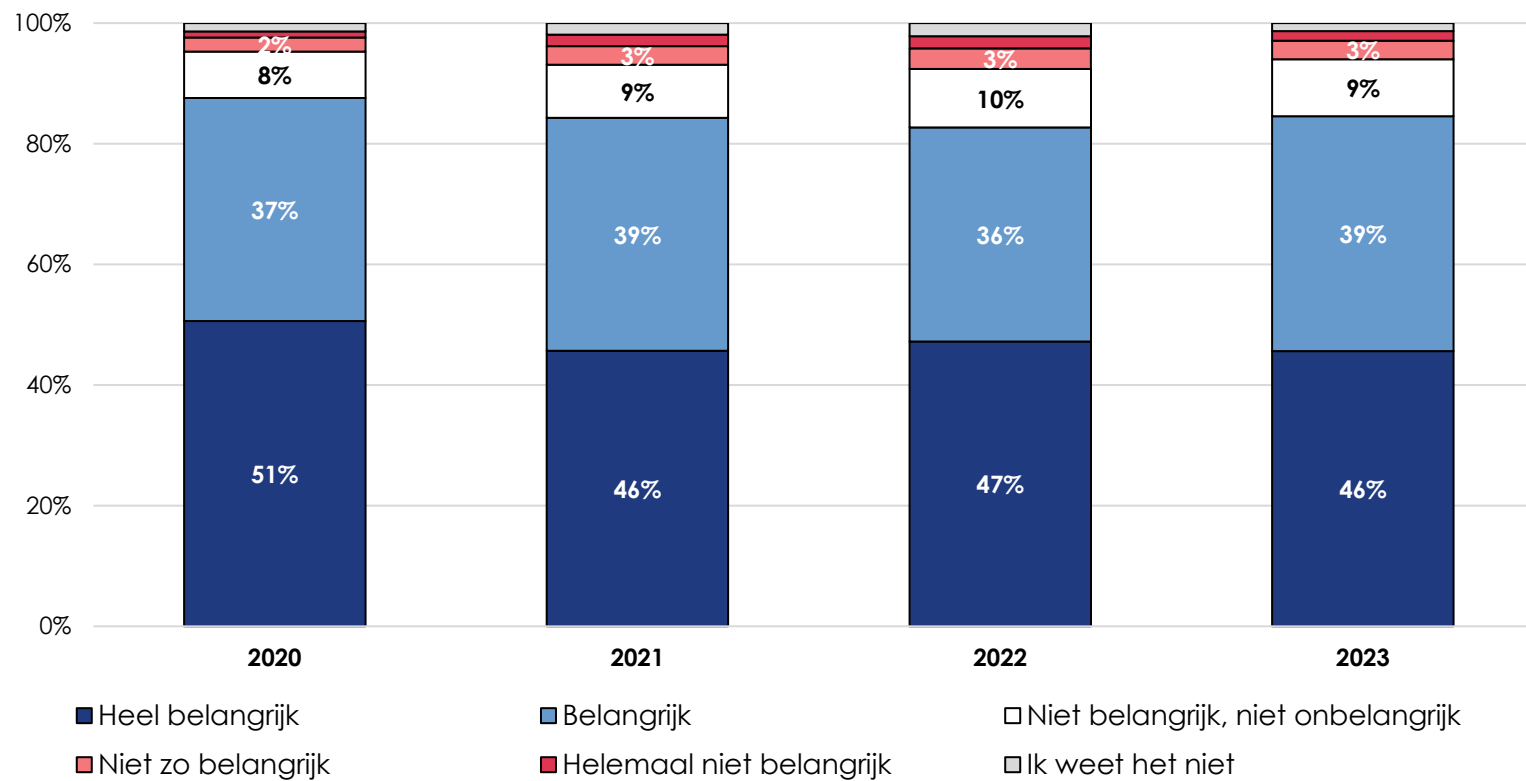
De angst voor oorlog is het afgelopen jaar sterk toegenomen, zowel voor een conflict waarbij Nederland betrokken raakt (van 8% naar 32%), als een oorlog waarbij mensen betrokken raken met wie men zich verbonden voelt (van 11% naar 33%). Ook geeft ruim een derde aan bang te zijn dat het nodig is dat Nederlandse militairen worden ingezet in Oekraïne of dat de oorlog zich uitbreidt naar Nederlands grondgebied.

20% van de ondervraagden geeft aan dat hun gevoel van vrijheid de afgelopen vijf jaar is toegenomen. Dit is meer dan in de jaren ervoor (11% in 2022 en 18% in 2021). Daarnaast zegt twee derde dat onze vrijheid steeds minder vanzelfsprekend is: een stijging ten opzichte van voorgaande jaren (57% in 2022 en 54% in 2021).

Nationale Herdenking 4 mei

Hoe belangrijk vindt u de jaarlijkse Nationale Herdenking op 4 mei?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

BELANG VAN DE NATIONALE HERDENKING

Het belang van de Nationale Herdenking is volgens de ondervraagden onverminderd hoog gebleven ten opzichte van vorig jaar. De meeste mensen (85%) vinden de Nationale Herdenking nog steeds (heel) belangrijk. Net zoals vorig jaar geeft een kleine groep (5%) aan de herdenking niet of helemaal niet zo belangrijk te vinden. Aan deze mensen is gevraagd dit toe te lichten. Een aantal antwoorden van deze groep staat hieronder afgebeeld. De redenen lopen uiteen, zo ervaren sommigen het persoonlijk belang niet of vinden ze de Tweede Wereldoorlog te lang geleden. Anderen vinden het hypocriet om oorlogen te herdenken, terwijl er nog steeds oorlogen gaande zijn. Weer anderen vinden dat men niet op één moment moet herdenken, maar het gehele jaar door.

Waarom vindt u de jaarlijkse Nationale Herdenking op 4 mei niet (zo) belangrijk?

"Herdenking moet altijd zijn."

"Het leven gaat verder en wij ook. Dus niet telkens bij stilstaan, je moet er mee leven niet vergeten dat dat ook is geweest."

"Omdat er overal in de wereld andere oorlogen zijn waar we iets aan kunnen doen, maar er voor kiezen om er niks aan te doen."

"Belangrijk onderwerp om te herdenken, maar ik voel het belang er niet voor. Waarschijnlijk te lang geleden en niemand nabij meegemaakt."

BRON: SELECTIE VAN RESPONDENTEN DIE DE NATIONALE HERDENKING NIET BELANGRIJK VINDEN

Verschillen

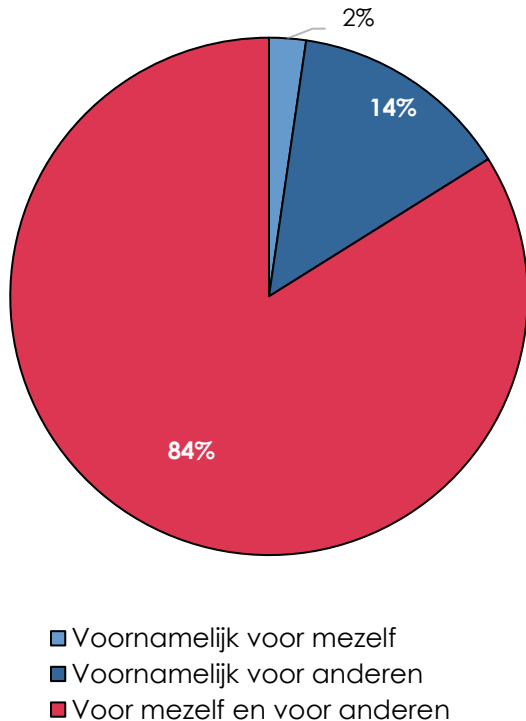
In het Nationaal Vrijheidsonderzoek van vorig jaar (2022) zijn de verschillen tussen groepen onderzocht als het gaat om het belang dat ze hechten aan de Nationale Herdenking. Toen bleek dat mensen met een opleiding in het basisonderwijs, jongeren en mensen met een Turkse/Marokkaanse achtergrond minder belang hechten aan de Nationale Herdenking op 4 mei.

NATIONALE HERDENKING 4 MEI

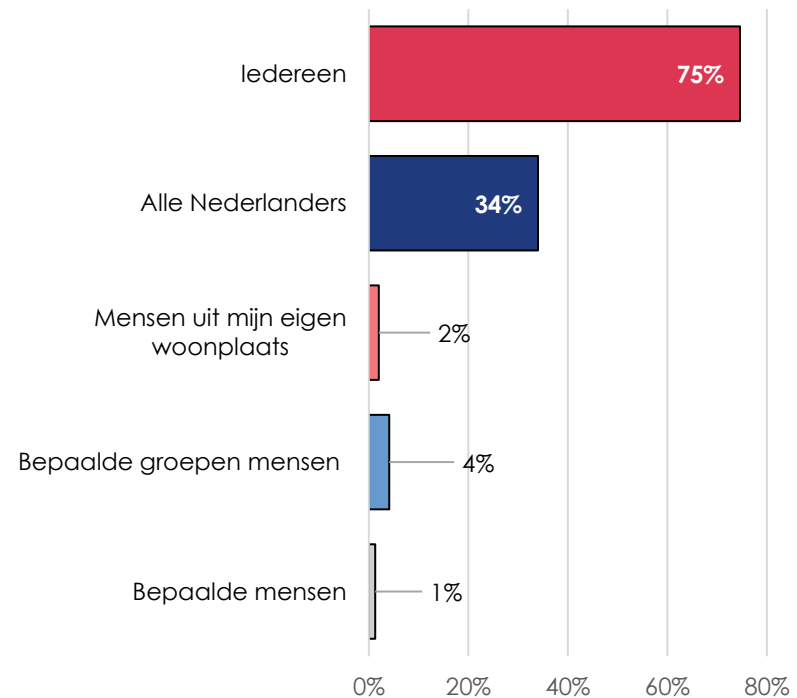
Aan de mensen die aangaven de Nationale Herdenking (heel) belangrijk te vinden is gevraagd voor wie zij de Nationale Herdenking belangrijk vinden. De meerderheid (84%) geeft aan de Nationale Herdenking voor zowel zichzelf als anderen belangrijk te vinden. Een kleinere groep van 14% vindt de herdenking voornamelijk belangrijk voor anderen. 2% geeft aan de herdenking voornamelijk voor zichzelf belangrijk te vinden. Deze percentages verschilden niet van die van vorig jaar. Onder *anderen* verstaan de meeste mensen iedereen (75%) en/of alle Nederlanders (34%).

Vindt u de jaarlijkse Nationale Herdenking op 4 mei vooral belangrijk voor uzelf, vooral voor anderen, of voor uzelf én voor anderen?

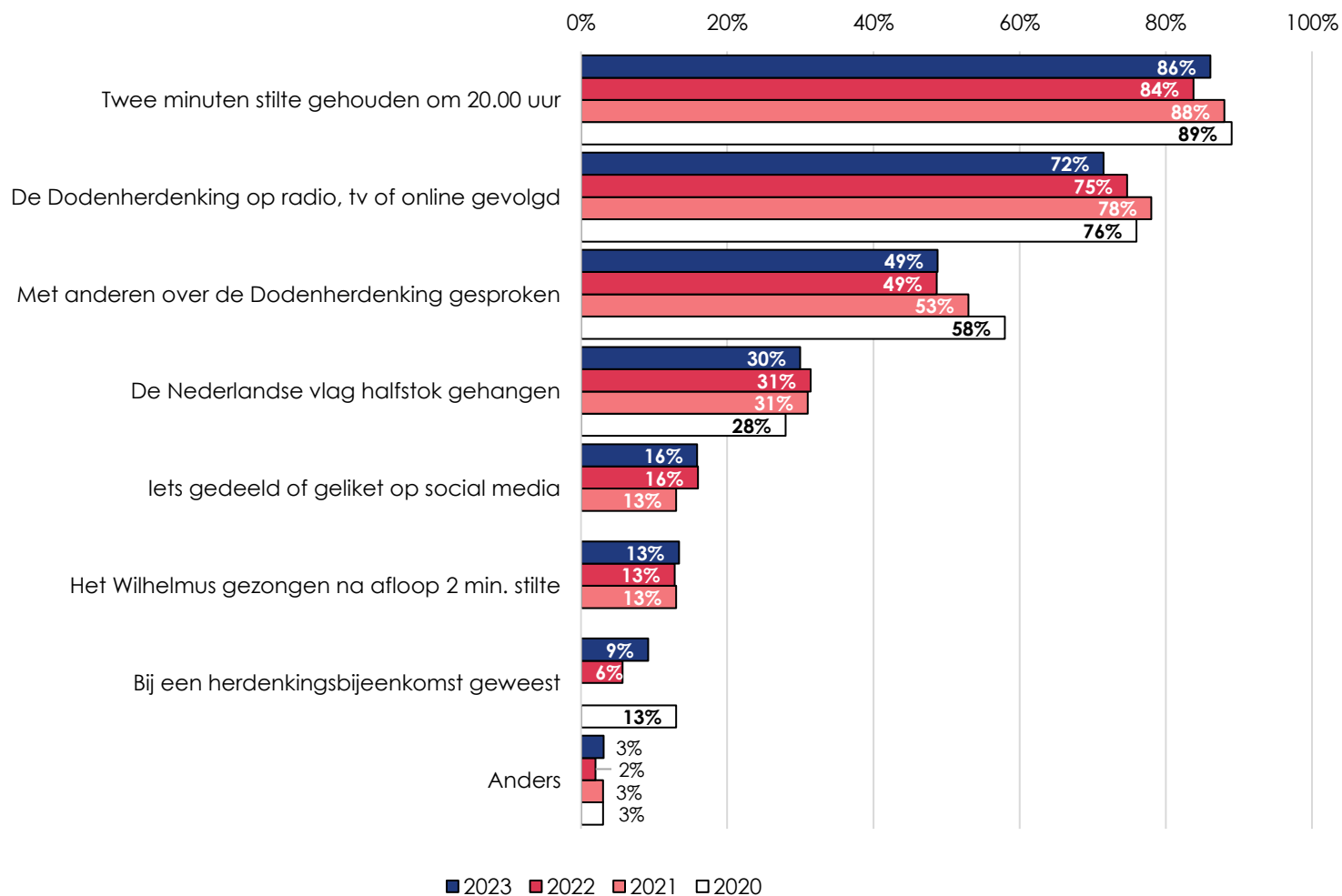
BRON: ALLE RESPONDENTEN DIE DE NATIONALE HERDENKING (HEEL) BELANGRIJK VINDEN

Voor welke anderen vindt u de jaarlijkse Nationale Herdenking belangrijk?

BRON: ALLE RESPONDENTEN DIE DE NATIONALE HERDENKING BELANGRIJK VINDEN VOOR EEN ANDER, OF ZICHZELF ÉN ANDEREN

Hoe heeft u vorig jaar stilgestaan bij de Nationale Herdenking?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

PARTICIPATIE NATIONALE HERDENKING

Na twee jaar waarbij de Nationale Herdenking in beperkte vorm moest plaatsvinden vanwege de coronapandemie, konden de activiteiten in 2022 weer in de gebruikelijke vorm plaatsvinden. Zo was het grote publiek weer welkom bij de Nationale Herdenking op de Dam.

Ruim 91% van de ondervraagden heeft vorig jaar op de één of andere manier stilgestaan bij de Nationale Herdenking. In 2022 was dit 90%.

Als er gekeken wordt naar specifieke activiteiten en het aandeel mensen dat hier aan mee heeft gedaan zijn er in vergelijking met 2022 twee verschillen. Het aandeel mensen dat twee minuten stilte heeft gehouden is toegenomen: van 84% in 2022 naar 86% in 2023. Ook het aandeel mensen dat bij een herdenkingsbijeenkomst is geweest is gestegen. In 2022 gaf 6% van de respondenten aan een herdenkingsbijeenkomst te hebben bezocht tijdens de Nationale Herdenking. In 2023 is dit gestegen naar 9%. De deelname aan overige activiteiten verschilde niet ten opzichte van 2022.

VERGELIJKING VOOR EN NA CORONA

Om een beeld te krijgen van de deelname aan activiteiten op 4 mei voor en na de coronapandemie werden de uitkomsten van 2023 vergeleken met die van 2020. Hierbij werden alleen de antwoorden van de mensen die in 2020 én 2023 deelnamen vergeleken. Er bestaan twee verschillen ten opzichte van 2020.

Het aandeel mensen dat *gesproken heeft met anderen over de Nationale Herdenking* is lager in 2023 dan in 2020. In 2020 sprak 58% met anderen over 4 mei, in 2023 ligt dit percentage met 49% aanzienlijk lager. Ook het aandeel mensen dat een herdenkingsbijeenkomst heeft bijgewoond is lager in 2023 t.o.v. 2020. In 2020 gaf 13% van de ondervraagden aan te hebben deelgenomen aan een herdenkingsbijeenkomst, in 2023 is dit aandeel 9%. In de komende jaren moet blijken of de deelname aan deze activiteiten terugkomt op het niveau van voor de coronapandemie.

Opvallend is dat er voor de overige activiteiten geen significant verschil bestaat in het aandeel mensen dat aan deze activiteiten deelnam in het Vrijheidsonderzoek van 2023 t.o.v. 2020. Daarmee lijkt deelname aan de meeste activiteiten weer terug te zijn op het niveau van voor de coronapandemie. Zo was het aandeel mensen dat twee minuten stilte hield niet anders in 2023 dan in 2020. Het aandeel mensen dat de *vlag halfstok* hing op 4 mei is ook niet anders in het onderzoek van 2023 ten opzichte van 2020.

NATIONALE HERDENKING 4 MEI

BELANGRIJKSTE REDENEN OM STIL TE STAAN BIJ DE NATIONALE HERDENKING	2020	2021	2022	2023
Ik vind het belangrijk om stil te staan bij de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog	95%	96%	95%	95%
Ik vind het belangrijk om stil te staan bij het belang van vrijheid	95%	95%	95%	95%
Uit dankbaarheid voor de mensen die voor onze vrijheid hebben gevochten	94%	94%	93%	93%
Omdat de Tweede Wereldoorlog een belangrijk deel van ons verleden is	93%	93%	94%	94%
Omdat we de Tweede Wereldoorlog niet moeten vergeten	93%	93%	92%	93%
Ik vind het belangrijk om stil te staan bij slachtoffers van oorlogen die na de Tweede Wereldoorlog plaatsvonden	88%	89%	87%	88%
Het is een moment om te realiseren wat écht belangrijk is in het leven	83%	83%	83%	82%
Het is mijn manier om aan te geven dat ik nooit meer oorlog wil	78%	78%	80%	78%
De activiteiten en rituelen op 4 mei spreken mij aan	68%	70%	69%	68%
Ik ben geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog	64%	65%	68%	67%
Omdat het zo hoort	67%	64%	62%	62%
Uit angst dat zoiets weer kan gebeuren	45%	47%	53%	57%
Ik vond het belangrijk vanwege de oorlog in Oekraïne	--	--	--	53%
Ik ken persoonlijk mensen die slachtoffer zijn/waren van oorlog en vind het daarom belangrijk	35%	34%	37%	35%

BRON: RESPONDENTEN DIE VORIG JAAR OP 4 MEI HEBBEN STILGESTAAN BIJ DE NATIONALE HERDENKING

Redenen om stil te staan bij 4 mei

In vergelijking met 2022 zijn de redenen om stil te staan bij de Nationale Herdenking vrijwel gelijk gebleven. Het meest opvallende verschil met 2022 is de reden *uit angst dat zoiets weer kan gebeuren*. Deze reden werd in 2022 door 53% van de respondenten gegeven. In 2023 is dit 57%.

Ook is een kleine toename gevonden bij de reden *om stil te staan bij slachtoffers van oorlogen die na WOII plaatsvonden*. Deze steeg van 87% naar 88%. De overige redenen om stil te staan verschilden niet ten opzichte van 2022.

Angst voor oorlog

Wanneer de reden om stil te staan bij 4 mei *uit angst dat zoiets weer kan gebeuren* vergeleken wordt over de jaren blijkt dat deze reden in 2023 vaker wordt gekozen (57%) ten opzichte van 2020 (45%) en 2021 (47%).

Als er gekeken wordt naar opleiding, achtergrond en leeftijd bestaan er enkele verschillen. Zo blijkt dat met name jongeren (**16-24 jaar**) *minder vaak* de reden *angst dat zoiets weer kan gebeuren* geven in vergelijking met ouderen (**55 jaar en ouder**). In alinea 1.2 in het hoofdstuk *Verschillen tussen groepen*, zijn alle verschillen beschreven.

Waarom staat niet iedereen stil bij de Nationale Herdenking?

Hoewel er een heel grote groep mensen stilstaat bij de Nationale Herdenking, zijn er ook mensen die niet stilstaan bij 4 mei. In 2023 is dit 9% van de respondenten. In voorgaande jaren was dit 10% (2022) en 8% (2021).

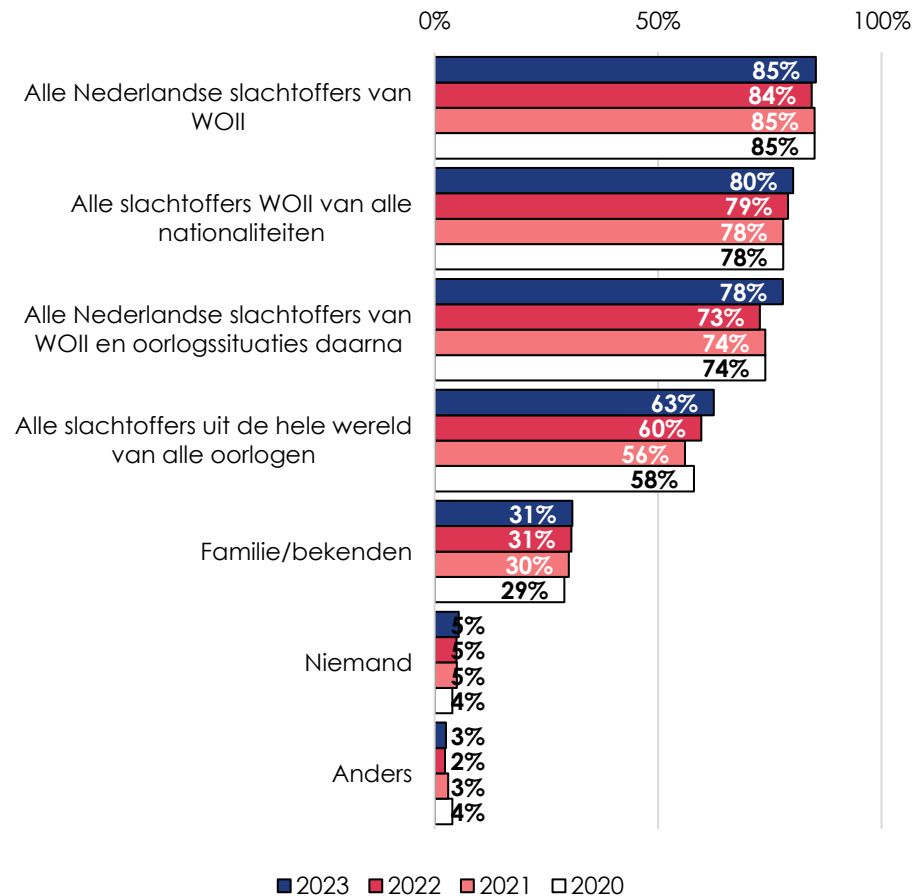
De groep mensen die niet stil stond bij de Nationale Herdenking is gevraagd om aan te geven waarom zij niet stilstaan bij de Nationale Herdenking. De belangrijkste redenen die gegeven worden zijn:

1. *De activiteiten en rituelen op 4 mei spreken mij niet aan (61%)*
2. *Ik voel mij niet aangesproken door het verhaal dat verteld wordt op 4 mei (56%)*
3. *Ik vind het niet interessant (46%)*

Een relatief groot deel van deze groep geeft aan stil te staan bij de Tweede Wereldoorlog of oorlogsslachtoffers op een ander moment (32% en 30% respectievelijk). Ook een praktische reden speelt een rol. Een derde (32%) van de respondenten geeft aan geen tijd te hebben gehad om stil te staan bij de Nationale Herdenking.

Er bestaan enkele verschillen tussen mensen die wel of juist niet stil staan bij de Nationale Herdenking. Zo staan mensen uit de leeftijdsgroepen tussen de 25 en 54 jaar *minder vaak* stil bij de Nationale Herdenking dan mensen uit andere leeftijdsgroepen. Ook herkomst speelt een rol: mensen met een andere westerse, andere niet-westerse, Turkse/Marokkaanse of Antilliaanse/Surinaamse achtergrond staan *minder vaak* stil bij de Nationale Herdenking dan mensen zonder migratieachtergrond. Zie ook alinea 1.3 in het hoofdstuk *Verschillen tussen groepen*.

Wie herdenkt u op 4 mei?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

WIE WORDT HERDACHT?

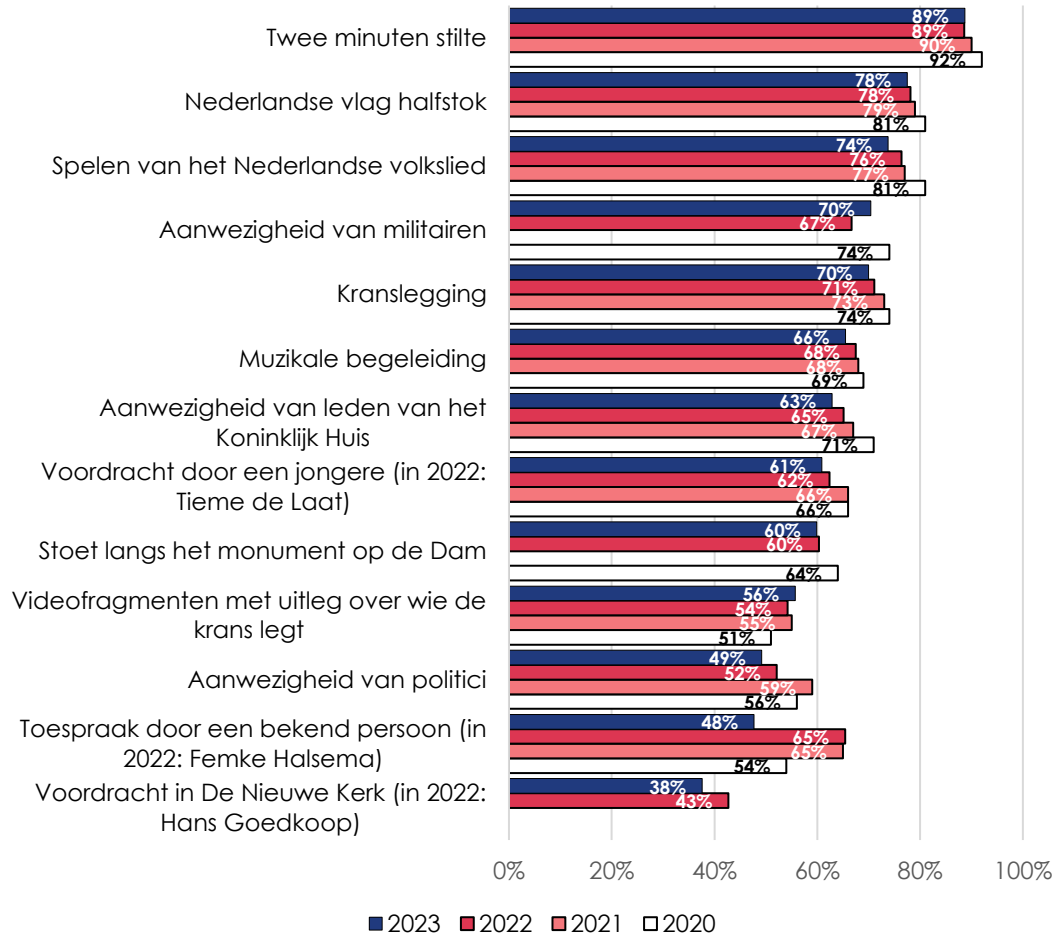
De meeste mensen herdenken net als voorgaande jaren de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Zowel de Nederlandse slachtoffers (85%) als die van alle nationaliteiten (80%) worden door een groot deel van de mensen herdacht. De groepen alle Nederlandse slachtoffers van WOII en oorlogssituaties daarna (78%) en alle slachtoffers uit de hele wereld van alle oorlogen (63%) worden daarna het meest herdacht.

VERGELIJKING TUSSEN 2023, 2022 EN 2020

Wanneer we de uitkomsten van dit jaar vergelijken met die van vorig jaar is er slechts één verschil. Het aandeel mensen dat aangeeft alle Nederlandse oorlogsslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en oorlogssituaties en vredesoperaties daarna te herdenken op 4 mei is toegenomen van 73% in 2022 naar 78% in 2023. Ook in vergelijking met 2020 (74%) is deze toename significant.

Ook alle oorlogsslachtoffers uit de hele wereld van alle oorlogen worden in vergelijking met 2020 (58%) vaker herdacht in 2023 (63%). De overige verschillen tussen 2023-2022 en 2023-2020 waren niet significant.

Welke onderdelen van 4 mei spreken u aan?

WELK ONDERDEEL SPRAK AAN?

Zoals ieder jaar spreekt het onderdeel twee minuten stilte de meeste mensen aan (89%). Ook het halfstok hangen van de vlag (78%) en het spelen van het volkslied (74%) zijn onderdelen die veel mensen aanspreken.

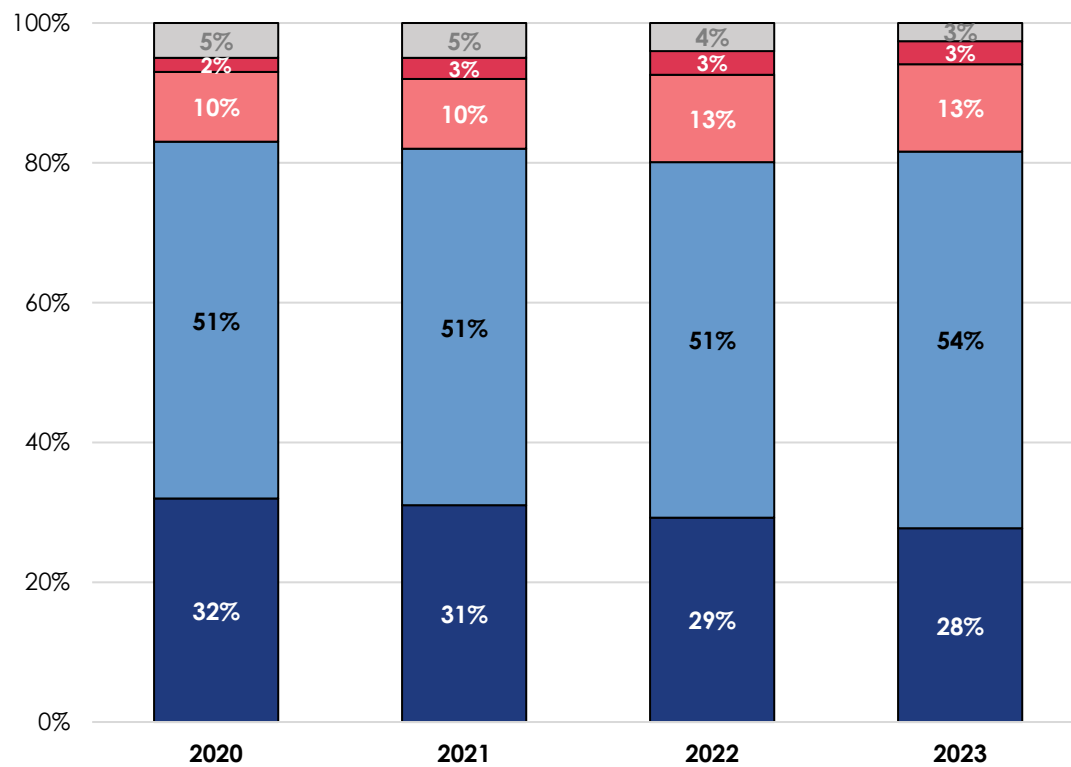
De voordracht in De Nieuwe Kerk door Hans Goedkoop (38%) sprak het minste aan. Dit is ook het minst bekende onderdeel van 4 mei, 16% van de respondenten geeft aan dit onderdeel niet te kennen. De overige onderdelen zijn aanzienlijk bekender, voor deze onderdelen geeft 95% aan de onderdelen te kennen.

De toespraak van Femke Halsema (48%) sprak na de voordracht in het De Nieuwe Kerk het minste aan. Deze toespraak sprak ook minder aan dan de toespraak van André van Duin in 2021 (65%). De overige onderdelen verschilden niet van vorig jaar.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

In welke mate spreekt de Nationale Herdenking in zijn geheel u aan?

■ Spreekt me heel erg aan ■ Spreekt me aan ■ Spreekt me niet zo aan ■ Spreekt me helemaal niet aan ■ Geen mening / Weet niet

Vergelijking 2022–2023

Als geen mening / weet niet buiten beschouwing gelaten wordt bestaat er geen verschil in de mate waarin de Nationale Herdenking aanspreekt t.o.v. vorig jaar.

In hoofdstuk 5 worden enkele verschillen toegelicht tussen groepen als het gaat om de mate waarin 4 mei hen aanspreekt.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Voor 82% van de mensen geldt dat de Nationale Herdenking ze nog steeds (heel erg) aanspreekt, een kleinere groep van 16% gaf aan dat de Nationale Herdenking hen niet zo of helemaal niet aanspreekt. Deze groep is gevraagd of zij een suggestie konden doen om de Nationale Herdenking aansprekender te maken. Van hen gaf 9% een suggestie. Een aantal antwoorden staat hieronder afgebeeld.

Kunt u een suggestie doen voor een verandering van de Nationale Herdenking waardoor deze u meer zou aanspreken?

"Meer aandacht voor de actuele situatie."

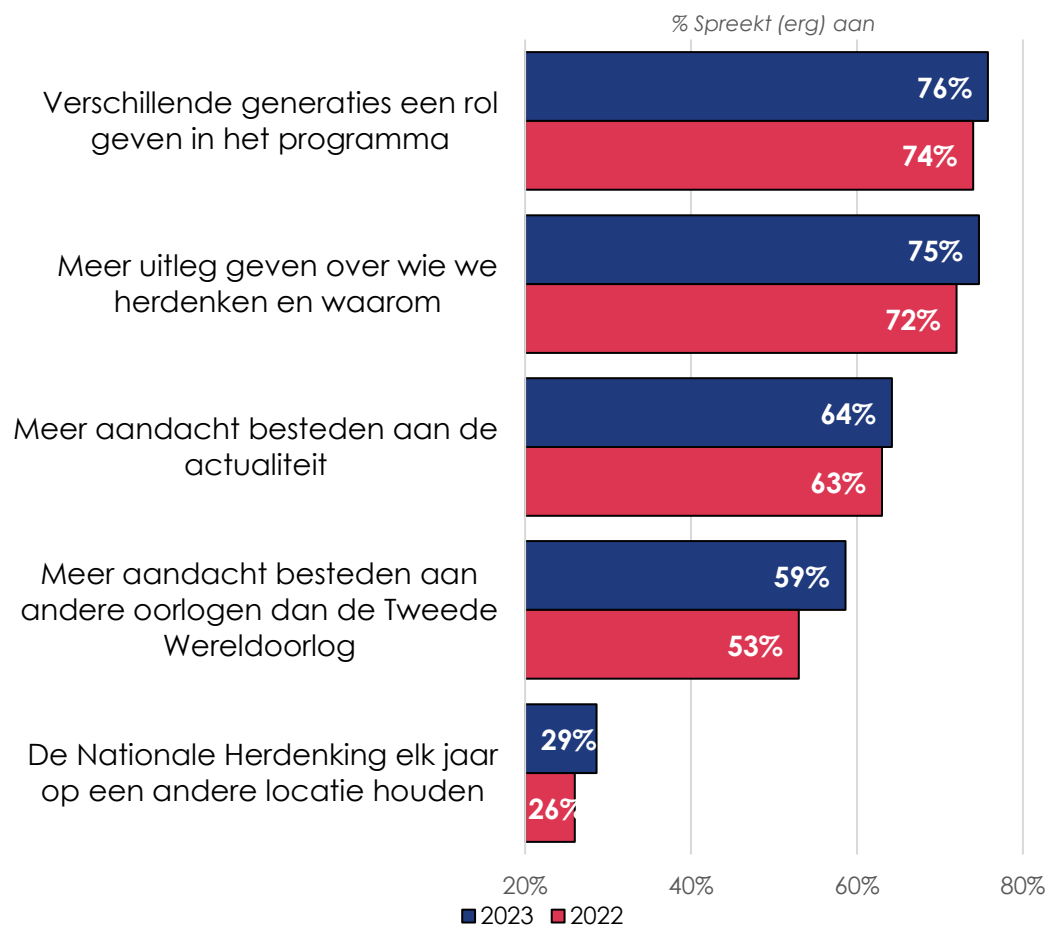
"Breder maken en meer culturele uitdragingen, zodat de boodschap beter overkomt. Minder stijf."

"Door op deze dag met welgemeende excuses te komen aan degenen die leed is aangedaan in het (verre) verleden."

"Het minder grim te maken en het ook toegankelijker te maken voor de jeugd."

"Koninklijke familie weglaten. De leden zijn ondemocratisch in een machtspositie gekomen en zouden onze staat niet moeten vertegenwoordigen."

Welke veranderingen zouden u aanspreken?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Veranderingen

Aan alle respondenten is gevraagd welke mogelijke veranderingen van de Nationale Herdenking hen zouden aanspreken. Een aantal van de suggesties die op de vorige pagina genoemd werden zien we ook hier terug. We zien dat *verschillende generaties een rol geven* (76%) nog steeds het meeste aanspreekt van de gegeven mogelijke veranderingen, gevolgd door *meer uitleg geven over wie wordt herdacht en waarom* (75%). Slechts 29% geeft aan dat een wisselende locatie voor de Nationale Herdenking hen aan zou spreken.

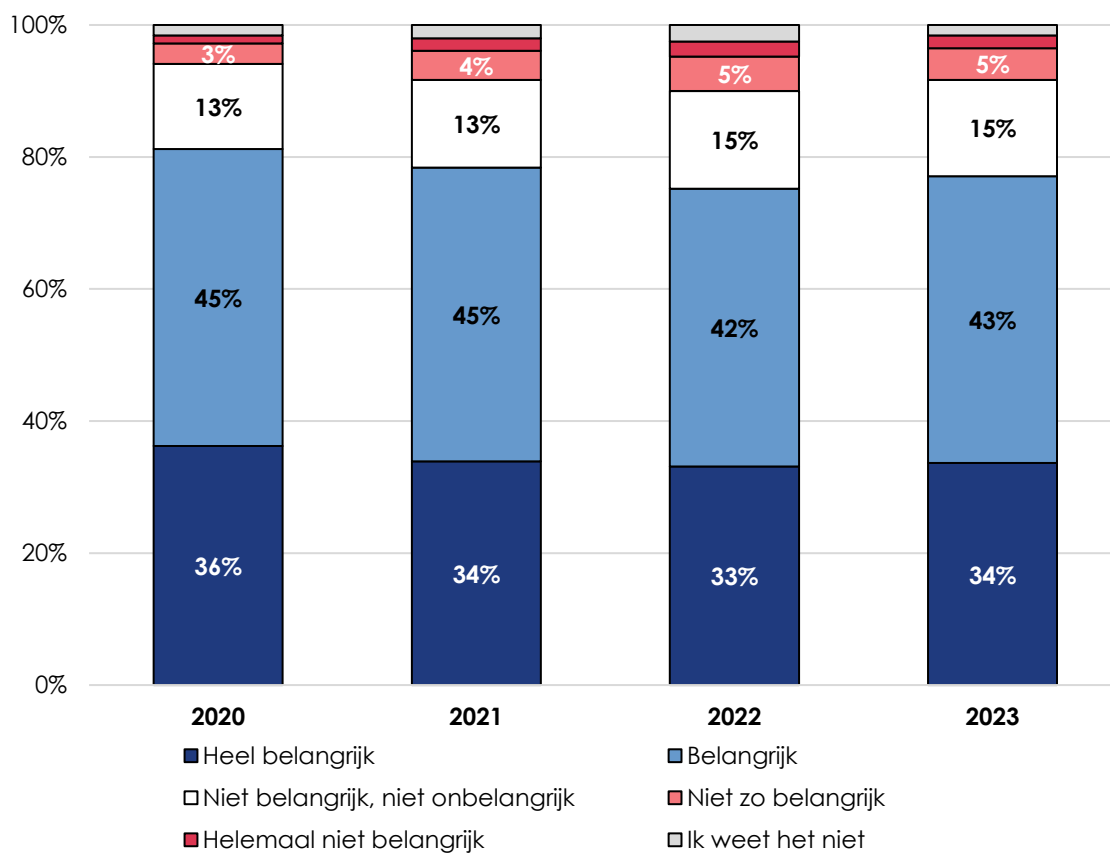
Verschillen 2022-2023

Ten opzichte van 2022 is *meer uitleg over wie we herdenken en waarom* toegenomen (72-75%). Ook *meer aandacht besteden aan andere oorlogen* is toegenomen in vergelijking met 2022 (53-59%).

Bevrijdingsdag 5 mei

Hoe belangrijk vindt u de jaarlijkse Bevrijdingsdag op 5 mei?

Verschillen 2022-2023

Als 'Ik weet het niet' buiten beschouwing gelaten wordt, bestaat er geen verschil in de mate waarin respondenten 5 mei belangrijk vinden tussen 2022 en 2023.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

De meeste mensen geven aan Bevrijdingsdag belangrijk of heel belangrijk te vinden. 7% vindt Bevrijdingsdag niet zo of helemaal niet belangrijk. Aan deze mensen hebben we gevraagd dit toe te lichten. Een aantal van deze antwoorden staat hieronder afgebeeld.

Waarom vindt u de jaarlijkse Bevrijdingsdag op 5 mei niet (zo) belangrijk?

"De manier van vieren sluit niet aan bij mijn behoeftes."

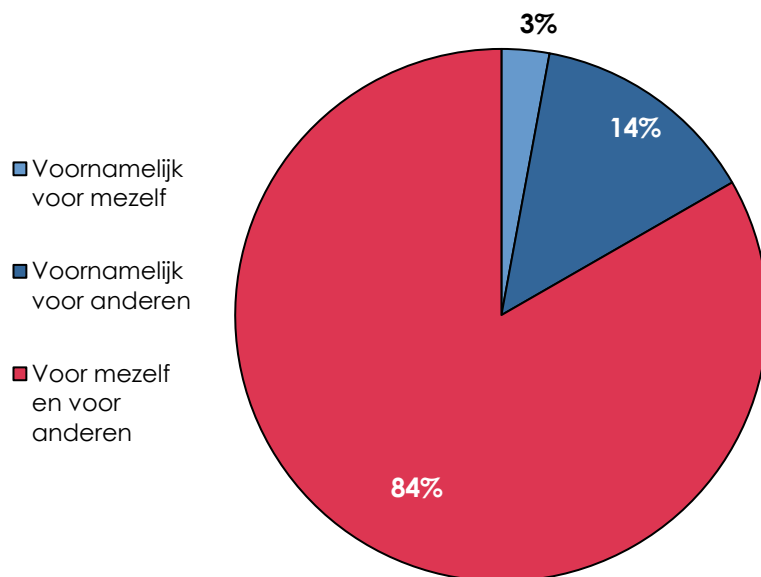
"Ik vind 4 mei genoeg en belangrijker. We vieren elke dag al de vrijheid in Nederland."

"Geen vrije dag, dus sta er niet bij stil."

"Manier waarop Bevrijdingsdag wordt gevierd vind ik te commercieel."

"Ik vind dat het een dag is met een dubbel gevoel. We staan stil bij vrijheid maar er is zoveel geweld op hetzelfde moment."

Voor wie vindt u de jaarlijkse Bevrijdingsdag vooral belangrijk?

BRON (BOVEN): ALLE RESPONDENTEN

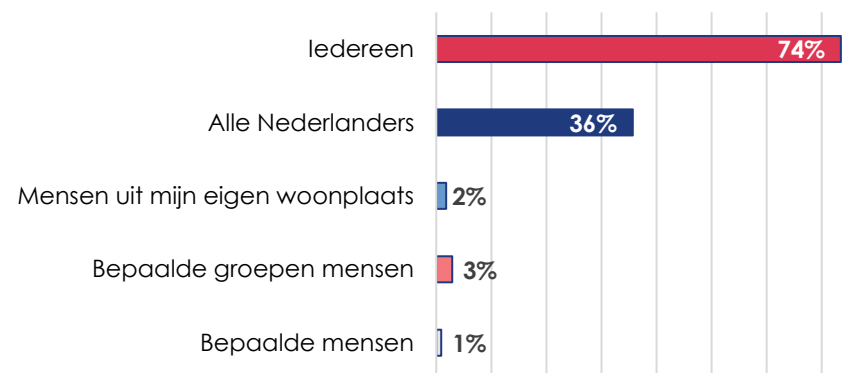
BRON (RECHTS): ALLE RESPONDENTEN DIE BEVRIJDINGSDAG BELANGRIJK VINDEN VOOR EEN ANDER, OF ZICHZELF ÉN ANDEREN

VOOR WIE BELANGRIJK?

Aan de mensen die aangaven Bevrijdingsdag (heel) belangrijk te vinden is gevraagd voor wie zij Bevrijdingsdag op 5 mei voornamelijk belangrijk vinden. Net als vorig jaar vindt de overgrote meerderheid Bevrijdingsdag belangrijk voor zichzelf én anderen (84%)¹. Een kleinere groep (14%) vindt 5 mei vooral belangrijk voor anderen, en de overige 3% vindt Bevrijdingsdag vooral belangrijk voor zichzelf. Er zijn geen verschillen ten opzichte van 2022.

Wanneer wordt gevraagd om 'anderen' te specificeren noemt driekwart (74%) 'iedereen', een derde (36%) noemt 'alle Nederlanders'. Een enkeling noemt 'mensen uit de eigen woonplaats' of een specifieke groep of persoon. Het was voor respondenten mogelijk om meerdere antwoorden te geven.

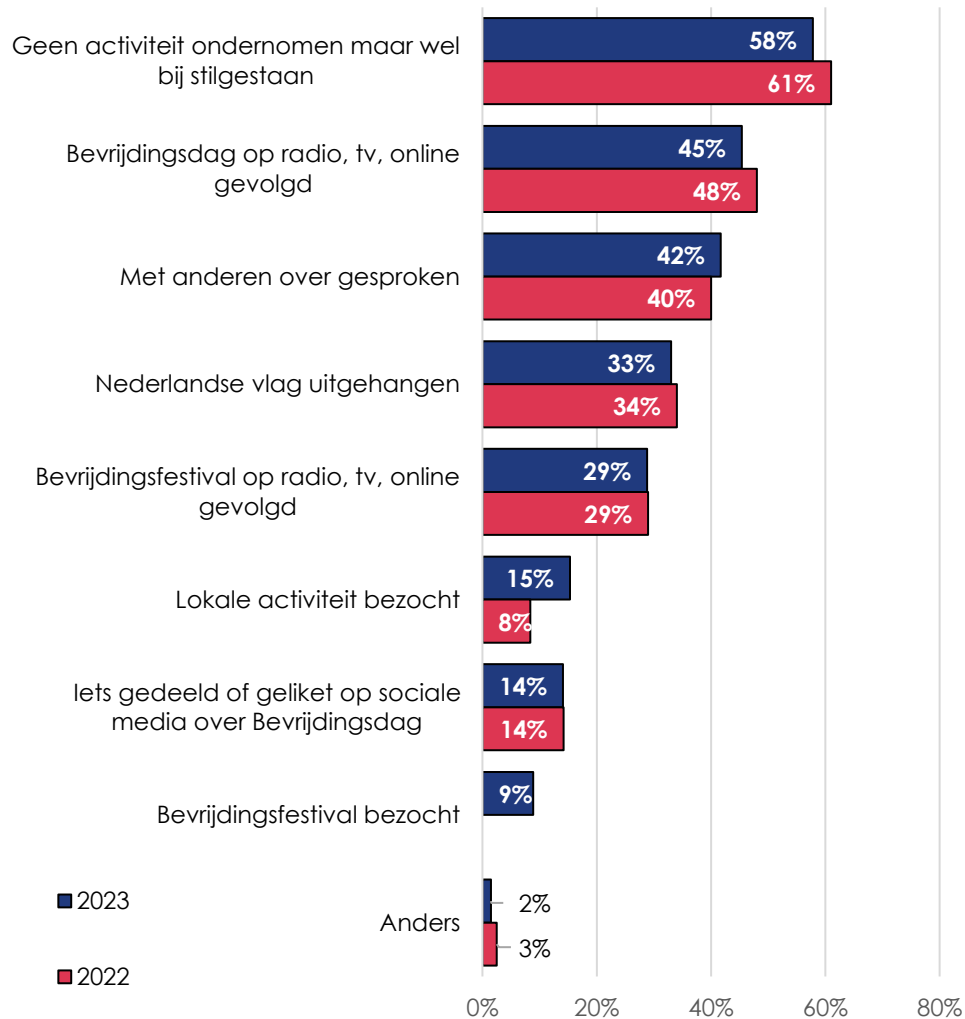
Voor welke anderen vindt u 5 mei belangrijk?

¹ Vanwege afronding tellen de percentages op tot 101%.

BEVRIJDINGSDAG 5 MEI

Wat hebt u vorig jaar tijdens Bevrijdingsdag gedaan?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

PARTICIPATIE 5 MEI

Net als vorig jaar zijn *geen activiteit ondernomen, maar wel bij stilgestaan* (58%) en *Bevrijdingsdag op radio, tv of online gevolgd* (45%) de meest gegeven antwoorden op de vraag welke activiteiten respondenten hebben ondernomen op Bevrijdingsdag. Een derde (33%) van de respondenten hangt op 5 mei de vlag uit.

In het Nationaal Vrijheidsonderzoek van 2022 ondernam 82% van de respondenten één of meer van de hiernaast genoemde activiteiten op 5 mei. In 2023 is dit 83%. Dit verschil is echter niet statistisch significant.

Wanneer er gekeken wordt naar verschillen tussen 2022 en 2023 is er slechts één activiteit waar een verschil tussen de twee jaren kan worden waargenomen. Zo gaf in 2022 9% van de respondenten aan een lokale activiteit te hebben bezocht op 5 mei, waar dat in 2023 ruim 15% is. Dit verschil valt mogelijk te verklaren doordat in de lente van 2022 beperkende maatregelen vanwege de coronapandemie (grotendeels) opgeheven waren.

<u>BELANGRIJKSTE REDENEN OM STIL TE STAAN BIJ BEVRIJDINGSDAG</u>	2020	2021	2022	2023
Ik vind het belangrijk om stil te staan bij het belang van vrijheid	95%	93%	95%	95%
Het is een belangrijk deel van ons verleden	93%	91%	94%	94%
Uit dankbaarheid voor de mensen die voor onze vrijheid hebben gevochten	91%	90%	94%	92%
Omdat we de oorlog niet moeten vergeten	90%	89%	91%	91%
Ik vind het belangrijk om stil te staan bij de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog	90%	89%	92%	90%
Het is een moment om te realiseren wat écht belangrijk is in het leven	83%	84%	85%	83%
Het is mijn manier om aan te geven dat ik nooit meer oorlog wil	76%	75%	79%	77%
Ik ben geïnteresseerd in de Tweede Wereldoorlog	66%	67%	70%	68%
De activiteiten en rituelen op 5 mei spreken mij aan	65%	66%	64%	63%
Omdat het zo hoort	58%	54%	57%	57%
Uit angst dat zoiets weer kan gebeuren	47%	48%	58%	58%
Ik ken persoonlijk mensen die slachtoffer zijn/waren van oorlog en vind het daarom belangrijk	36%	36%	39%	37%

BRON: RESPONDENTEN DIE VORIG JAAR OP 5 MEI EEN ACTIVITEIT HEBBEN ONDERNOMEN OF HEBBEN STILGESTAAN BIJ BEVRIJDINGSDAG

Verschil 2023 en jaren ervoor

Respondenten hadden in 2023 geen andere redenen om stil te staan bij Bevrijdingsdag dan in 2022. Vergeleken met 2020 en 2021 geeft men wel vaker aan stil te staan bij Bevrijdingsdag vanwege de angst dat er weer zoiets kan gebeuren.

Waarom staat niet iedereen stil bij Bevrijdingsdag?

Net als bij de Nationale Herdenking op 4 mei is er een groep die helemaal niet stilstaat bij Bevrijdingsdag. Deze groep bestaat net als vorig jaar uit 18% van de respondenten.

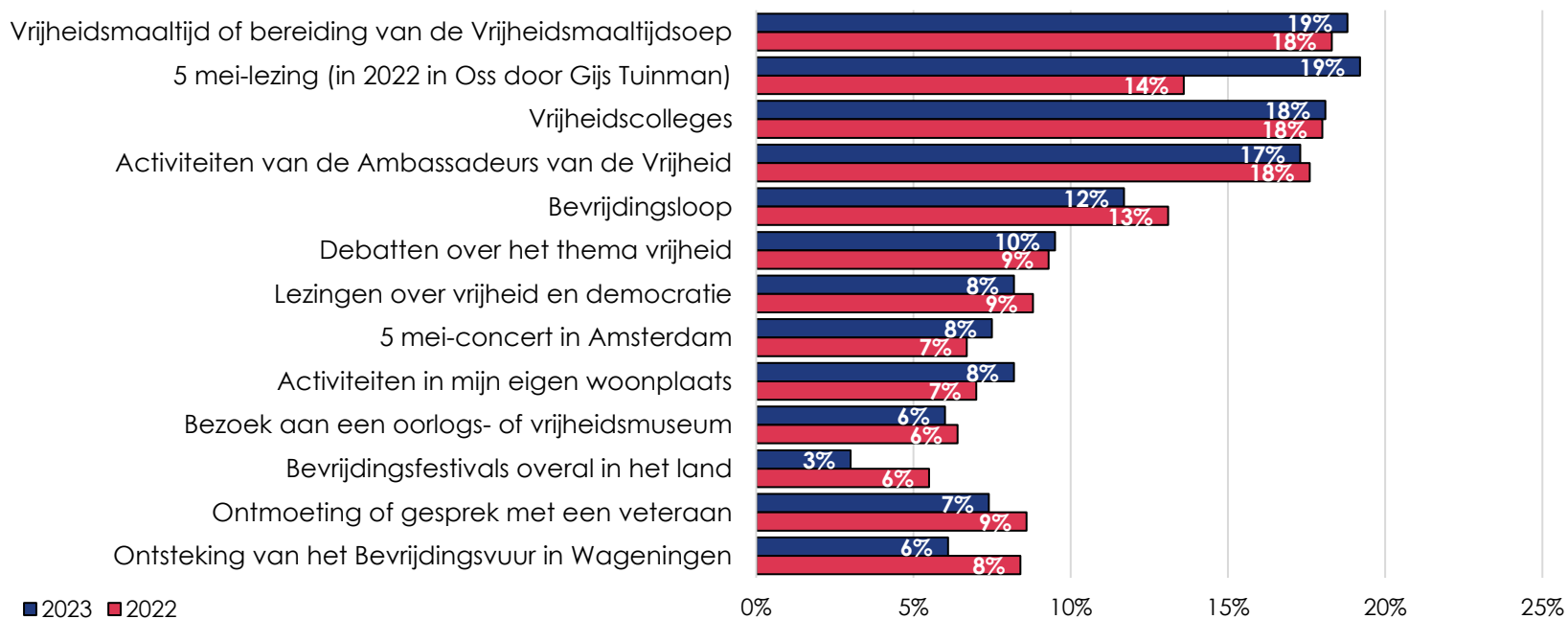
Van deze groep geeft ruim de helft (54%) aan dat de activiteiten en rituelen hen niet aanspreekt. Daarnaast geeft iets minder dan de helft van deze groep aan op andere momenten stil te staan bij vrijheid (49%), oorlogsslachtoffers (43%) of de Tweede Wereldoorlog (43%).

MINDER BEKENDE ONDERDELEN BEVRIJDINGSDAG 2022

Er is niet direct gevraagd naar de bekendheid met de verschillende onderdelen van Bevrijdingsdag. Op de vraag in hoeverre mensen de onderdelen als aansprekend ervaren, konden zij wel aangeven dat een onderdeel hen niet bekend was.

Het meest onbekende onderdeel van Bevrijdingsdag 2022 was de 5 mei-lezing in Oss door Gijs Tuinman (19%). Net als vorig jaar zijn de Vrijheidsmaaltijd (19%), de Vrijheidscolleges (18%) en de activiteiten van de Ambassadeurs van de Vrijheid (17%) relatief onbekend.

Welke onderdelen van 5 mei zijn minder bekend?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Onderdelen Bevrijdingsdag

Van alle onderdelen van Bevrijdingsdag spreekt de *ontsteking van het Bevrijdingsvuur in Wageningen* mensen het meeste aan. Ruim de helft van de mensen (61%) geeft aan dat dit onderdeel hen (heel erg) aanspreekt. Ook de *ontmoeting met een veteraan* (56%), de *activiteiten in de woonplaats* (54%), *bezoek aan musea* (53%) en de *bevrijdingsfestivals* (52%) spreken de meerderheid aan.

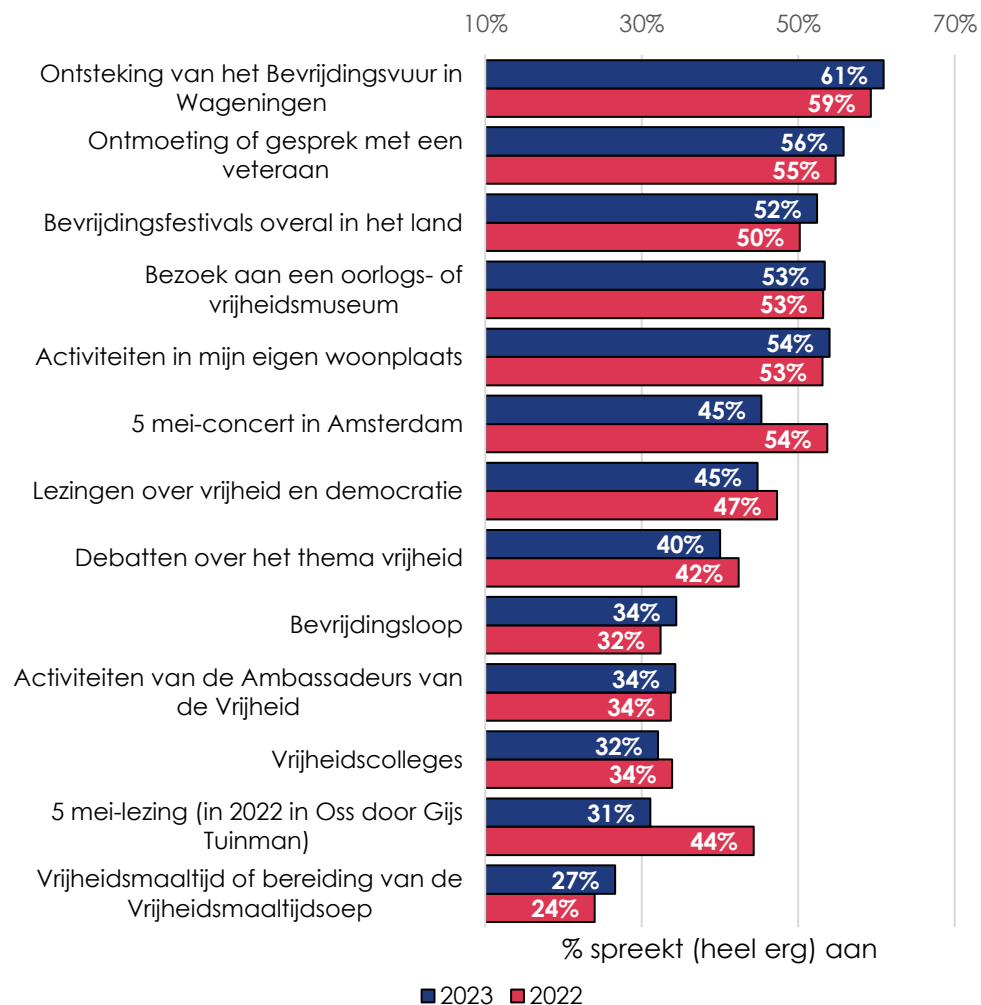
De onderdelen die het minste aanspreken zijn de *Vrijheidsmaaltijd* (27%) en de *5 mei-lezing* (31%). Dit zijn ook de twee onderdelen die het minst bekend waren onder de respondenten.

Er zijn twee verschillen tussen 2022 en 2023. Zo sprak het *5 mei-concert in Amsterdam* minder aan dan het voorgaande jaar (54%-45%). Ook de mate waarin de *5 mei-lezing* aansprak is gedaald (van 44% naar 31%). De overige verschillen tussen 2022 en 2023 waren niet significant.

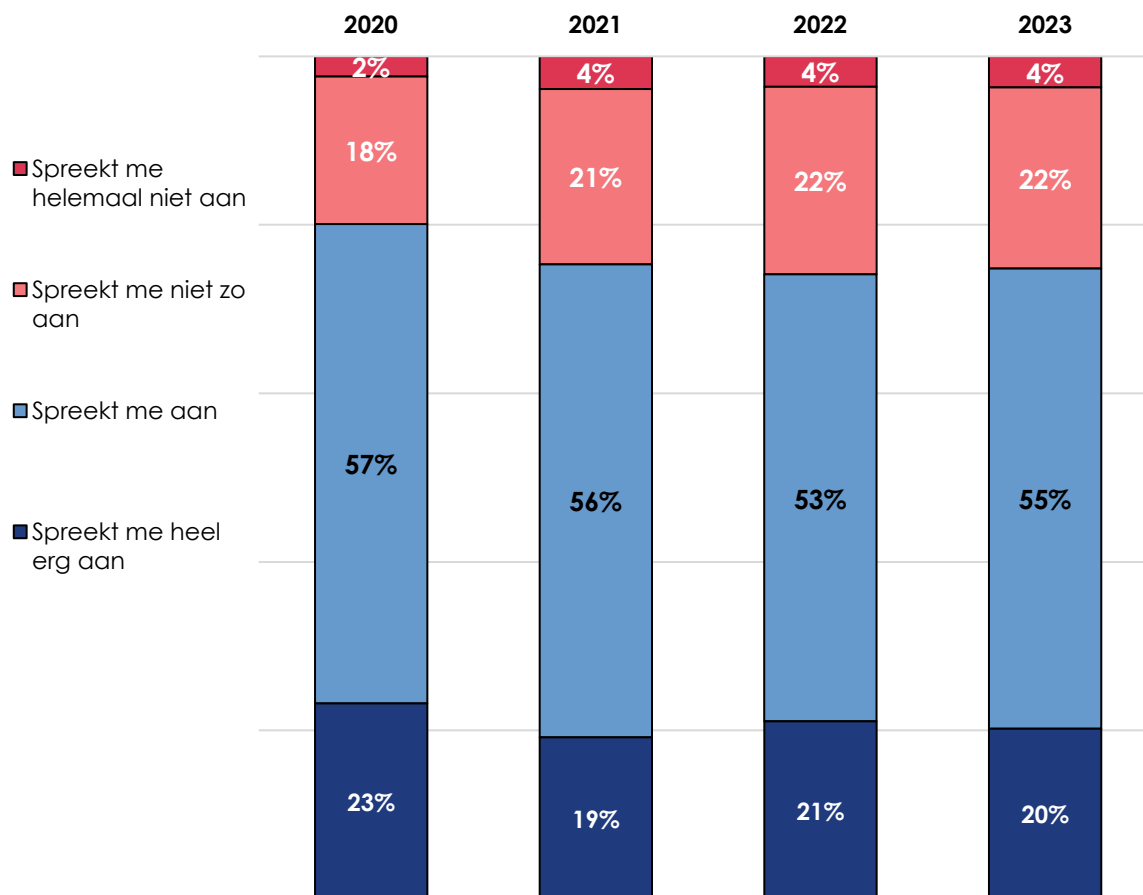
De categorie 'ik ken dit onderdeel niet' is bij deze statistieken buiten beschouwing gelaten.

BRON: ALLE RESPONDENTEN DIE BEKEND WAREN MET HET RESPECTIEVELIJKE ONDERDEEL VAN 5 MEI

Welke activiteiten van 5 mei spreken aan?

In welke mate spreekt Bevrijdingsdag in zijn geheel u aan?

Bevrijdingsdag

Bevrijdingsdag spreekt net als in voorgaande jaren veel mensen aan. Als we de antwoordcategorie 'Geen mening / weet niet' buiten beschouwing laten, geeft driekwart (75%) van de ondervraagden aan dat Bevrijdingsdag in zijn geheel hen (heel erg) aanspreekt.

Verschillen

Er is geen verschil in de mate waarin Bevrijdingsdag in zijn geheel aanspreekt ten opzichte van 2022.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

BEVRIJDINGSDAG 5 MEI

De mensen die hebben aangegeven dat Bevrijdingsdag hen (helemaal) niet aanspreekt is gevraagd om een suggestie te doen voor manieren waarop Bevrijdingsdag hen meer zou aanspreken. Hieronder is een deel van de suggesties afgebeeld.

Kunt u een suggestie doen voor een verandering van Bevrijdingsdag waardoor deze u meer zou aanspreken?

"De inhoud meer te koppelen aan de geschiedenis. Wat ik er nu van mee krijg, is het heel oppervlakkig en dan haak ik al heel snel af."

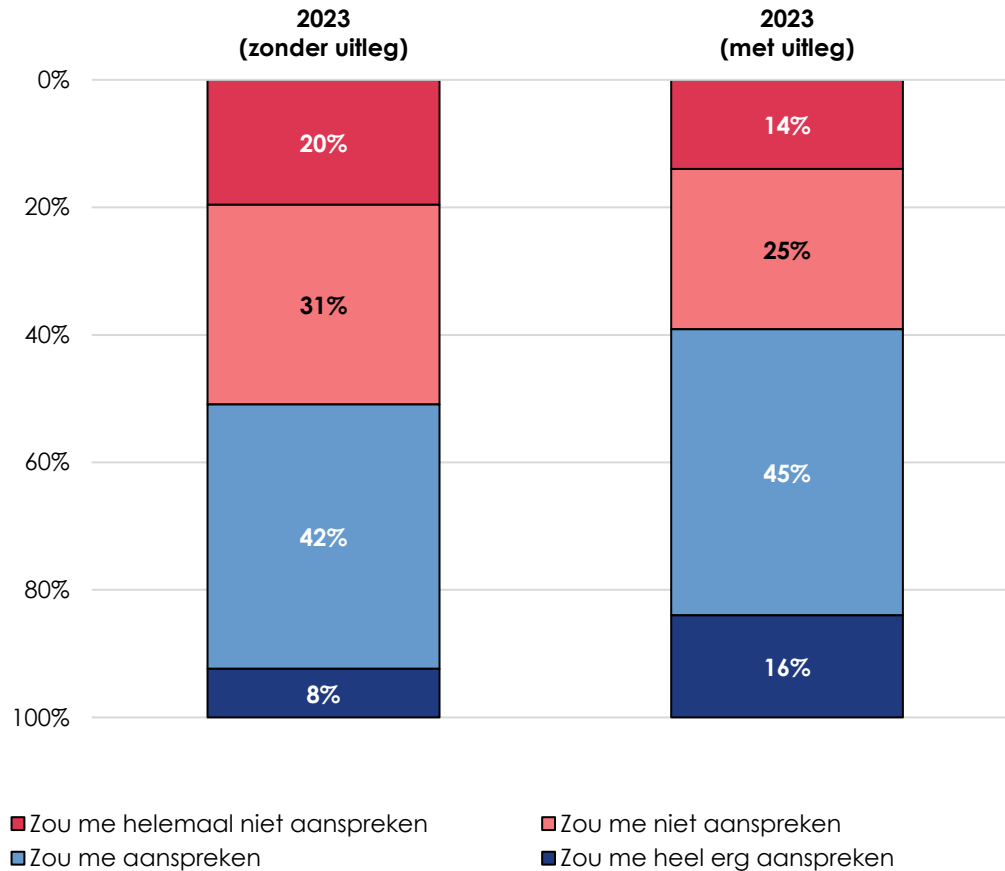
"Kleinschalige activiteiten in mijn eigen stad. Als ik iets wil doen/bezoeken kan dit vooral in grote steden waar het erg massaal en druk is."

"Niet te feesten, daardoor wordt de betekenis vergeten."

"Vrijheid van slavernij herdenken."

BRON: ALLE RESPONDENTEN DIE AANGAVEN DAT 5 MEI HEN (HELEMAAL) NIET AANSPREEKT

Stelt u zich voor dat 5 mei 'Dag van de Vrijheid' gaat heten in plaats van 'Bevrijdingsdag'. Zou deze verandering u aanspreken?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Dag van de vrijheid

De helft van de respondenten werd de vraag gesteld zoals in de afbeelding hiernaast weergegeven. De andere helft kreeg een extra uitleg bij deze vraag: 'dit om de nadruk meer te leggen op vrijheid in het algemeen, op democratie en mensenrechten'. Respondenten die deze uitleg kregen over de naamsverandering vonden deze meer aanspreken dan respondenten die geen extra uitleg kregen. Zonder extra uitleg spreekt de verandering 50% (heel erg) aan. Met extra uitleg is dit ruim 61%.

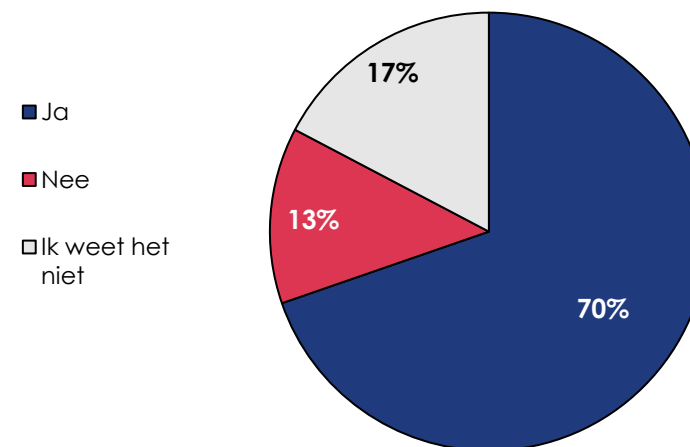
In 2022 is deze vraag alleen zonder extra uitleg gesteld. Er was geen verschil tussen 2022 en de groep die in 2023 de vraag zonder extra uitleg kreeg.

Bij deze statistieken is de antwoordcategorie 'Geen mening / weet niet' buiten beschouwing gelaten.

ZOU 5 MEI EEN JAARLIJKSE VRIJE DAG MOETEN ZIJN?

Ondanks dat 5 mei een officiële feestdag is, zijn de meeste mensen in Nederland niet standaard vrij op 5 mei. Voor veel werknemers is 5 mei alleen een vrije dag in de lustrumjaren. Dat wil zeggen eens in de vijf jaar. De respondenten zijn gevraagd of zij vinden dat 5 mei voor iedereen een jaarlijkse vrije dag zou moeten worden. Een ruime meerderheid (70%) vindt dat 5 mei een jaarlijkse vrije dag zou moeten zijn. Een kleine groep is hier tegen (13%) en een vergelijkbare groep weet het niet (17%). Kijken we puur naar de mensen die *Ja* of *Nee* hebben geantwoord, dan is een ruime meerderheid van 84% voor een vrije dag op 5 mei en een kleine groep van 16% tegen.

Vindt u dat 5 mei voor iedereen een jaarlijkse vrije dag zou moeten worden?

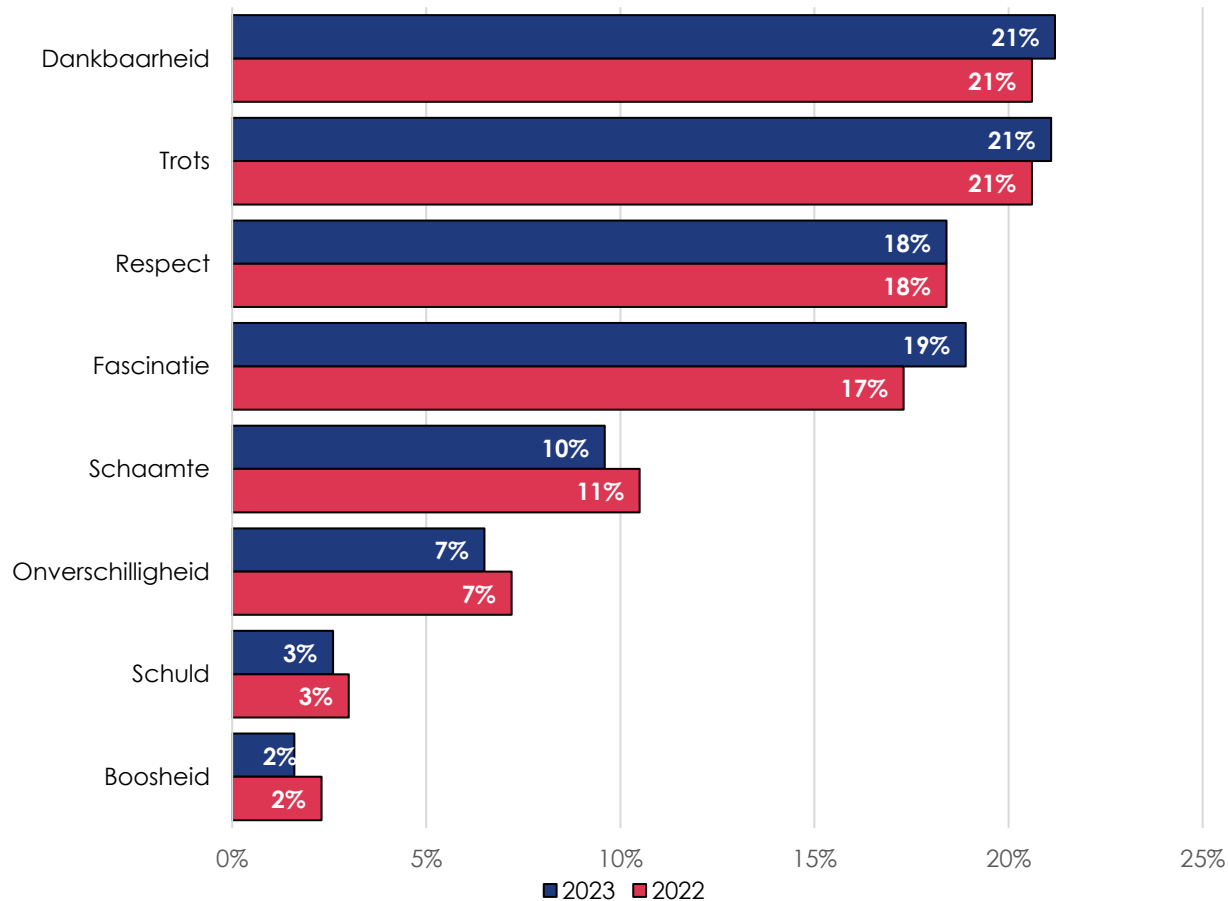
BRON: ALLE RESPONDENTEN

Geschiedenis van Nederland

Als u aan de geschiedenis van Nederland denkt, welk gevoel past daar het beste bij?

Gevoel bij de geschiedenis

Net als vorig jaar werd de respondenten gevraagd welk gevoel zij het best passend vinden met betrekking tot de geschiedenis van Nederland. Hierbij mocht slechts één gevoel gekozen worden.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Gevoelens bij de geschiedenis

Net als vorig jaar zijn de gevoelens die mensen hebben bij de Nederlandse geschiedenis verdeeld. Een vijfde voelt zich dankbaar (21%), een vijfde voelt zich trots (21%), nog bijna een vijfde ervaart fascinatie (19%) en nog eens 18% ervaart respect bij de gedachte aan de Nederlandse geschiedenis. Gevoelens van schuld (3%) en boosheid (2%) zijn de minst gegeven antwoorden. Daarmee denkt men hetzelfde over onze geschiedenis als vorig jaar. Er zijn geen verschillen tussen de gevoelens bij de Nederlandse geschiedenis in 2022 en 2023.

Verschillen tussen groepen

In het Nationaal Vrijheidsonderzoek van vorig jaar (2022) zijn de verschillen tussen groepen met betrekking tot de gevoelens ten aanzien van de Nederlandse geschiedenis onderzocht. Het bleek toen dat mensen met een basisschool-, vmbo- of mbo-opleiding minder vaak het gevoel *fascinatie* noemen. Jongeren noemden vaker *boosheid*. Ook mensen met een Antilliaanse of Surinaamse achtergrond kozen vaker voor *boosheid*. Verder was opvallend dat mensen met een Indonesische achtergrond het minst vaak het gevoel *respect* kozen. Deze groep mensen koos relatief vaker de emotie *schaamte*.

AAN WELKE GEBEURTENIS DACHT U?

Nadat respondenten hadden aangegeven welk gevoel het beste past bij de Nederlandse geschiedenis werd gevraagd aan welke Nederlandse gebeurtenis zij dachten tijdens het invullen van deze vraag.

Hieronder staan voor een aantal van de eerder genoemde gevoelens de gebeurtenissen waar respondenten aan dachten.

Dankbaarheid

"Aan de positieve kanten van de Nederlandse handelsgeest en wil om te werken en er iets van te maken."

"Als geheel met vele nationaliteiten in ons land. Opvang van asielzoekers."

"Dankbaar dat ik in een vrij land mag leven."

Trots

"De Hollandse wijze van het gesprek blijven aangaan en verzoening zoeken in zowel conflict als in nazorg."

"De strijd tegen het water."

"Nederlanders zijn al eeuwen ontdekkers en zoeken de grenzen op."

"Positie die NL inneemt, ook nu in geval Oekraïne/Rusland."

Fascinatie

"Altijd vooruitstrevend geweest, veel uitvindingen en vooruitstrevende sociale ontwikkeling."

"Er zijn momenten geweest die voor NL moeilijk waren en telkens kwamen we er weer uit. Die vechtlust om te slagen vind ik fascinerend."

"De geschiedenis gaat alle kanten op, van eerste land waar homo's kunnen trouwen tot de VOC."

Boosheid & Schaamte

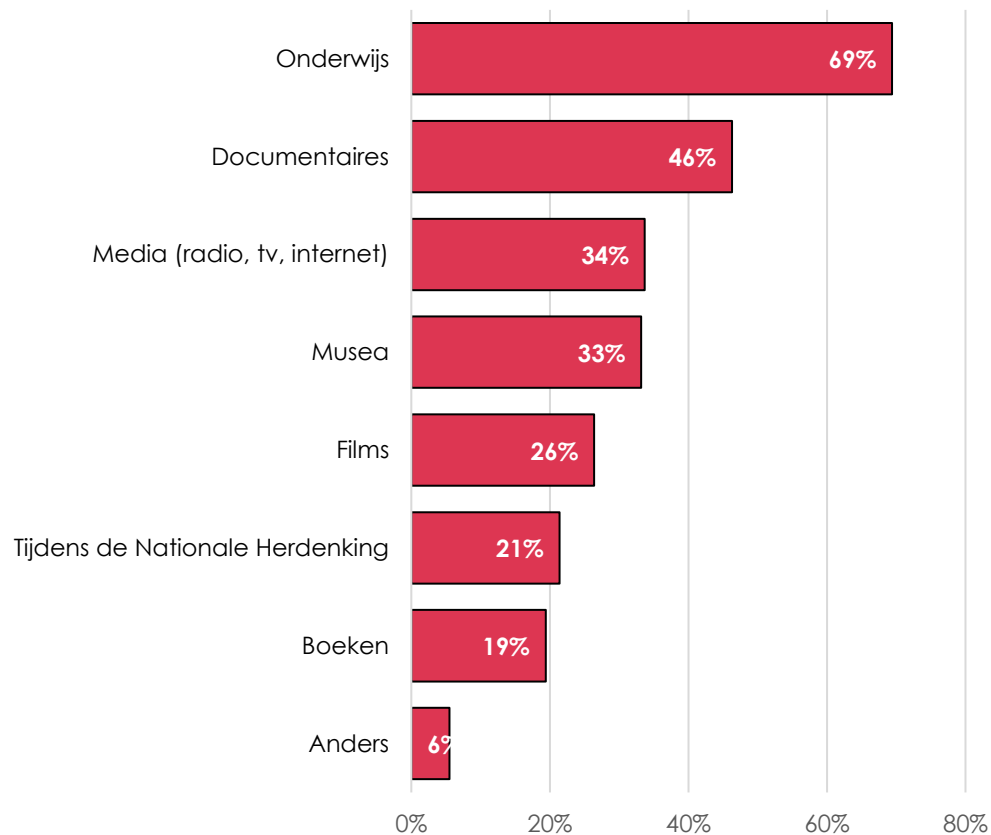
"Er is veel niet goed gegaan: Indonesië, Molukkers, slavernijverleden. Er is daarbij zoveel verzwegen en gelogen."

"Hoe we ons hebben misdragen in verschillende gewesten."

"De manier waarop wij misbruik hebben gemaakt van andere volken."

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Op welke manier zou er meer aandacht moeten zijn voor deze gebeurtenis(sen)?

Op welke manier meer aandacht?

Men kon meerdere antwoorden geven op de vraag op welke manier er meer aandacht zou moeten zijn voor de genoemde gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis.

Bijna driekwart van de ondervraagden heeft de voorkeur voor aandacht via het onderwijs (69%), gevolgd door documentaires (46%) en radio, tv en internet (34%). Ook musea worden door een derde van de ondervraagden genoemd.

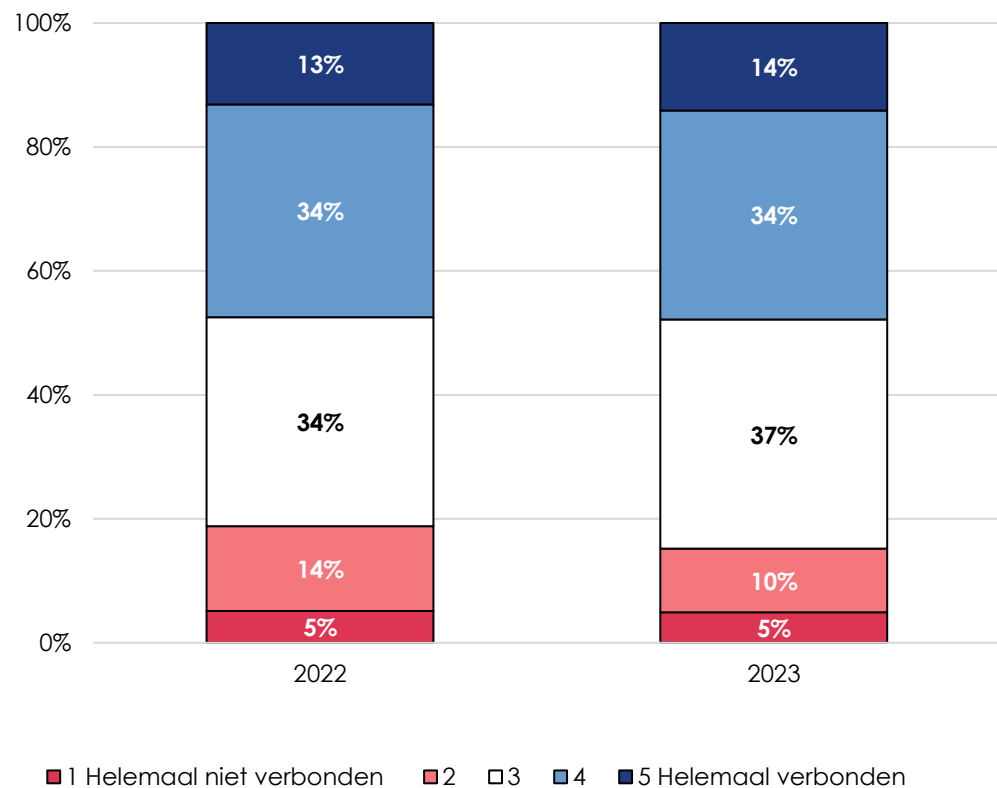
BRON: ALLE RESPONDENTEN

Verbondenheid met de geschiedenis

Net als vorig jaar is aan de respondenten gevraagd in welke mate zij zich verbonden voelen met de geschiedenis van Nederland. Bijna de helft (48%) van de ondervraagden voelt zich in sterke mate verbonden met de geschiedenis van Nederland (4 of hoger).

Er bestaat een klein significant verschil tussen de mate van verbondenheid in 2022 en 2023, waarbij in 2023 mensen zich net iets meer verbonden voelen met de geschiedenis van Nederland.

In hoeverre voelt u zich verbonden met de geschiedenis van Nederland?

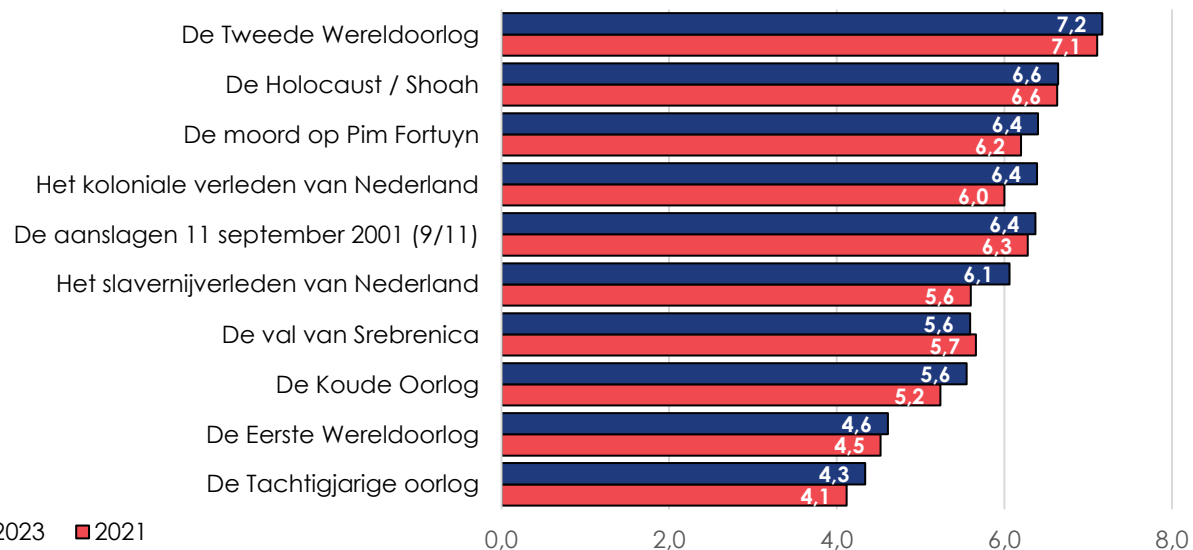
BRON: ALLE RESPONDENTEN

HEDEENDAAGSE INVLOED HISTORISCHE GEBEURTENISSEN

Net als in 2021 is de respondenten gevraagd om voor een aantal historische gebeurtenissen een score tussen de 1 en 10 te geven om de mate van invloed op het hedendaagse Nederland uit te drukken. Hierbij staat 1 voor "Helemaal geen invloed" en 10 voor "Heel erg veel invloed". In de onderstaande grafiek wordt het gemiddelde cijfer getoond.

Respondenten denken dat de Tweede Wereldoorlog de meeste invloed heeft. De Tachtigjarige oorlog zien zij als de minst invloedrijke gebeurtenis. De val van Srebrenica levert de meeste twijfel op, 20% van de respondenten geeft aan niet te weten in welke mate deze gebeurtenis van invloed is op het hedendaagse Nederland. Bij de berekening van de gemiddelde scores zijn de "Weet ik niet"-antwoorden buiten beschouwing gelaten.

Gemiddelde score per historische gebeurtenis

BRON: ALLE RESPONDENTEN

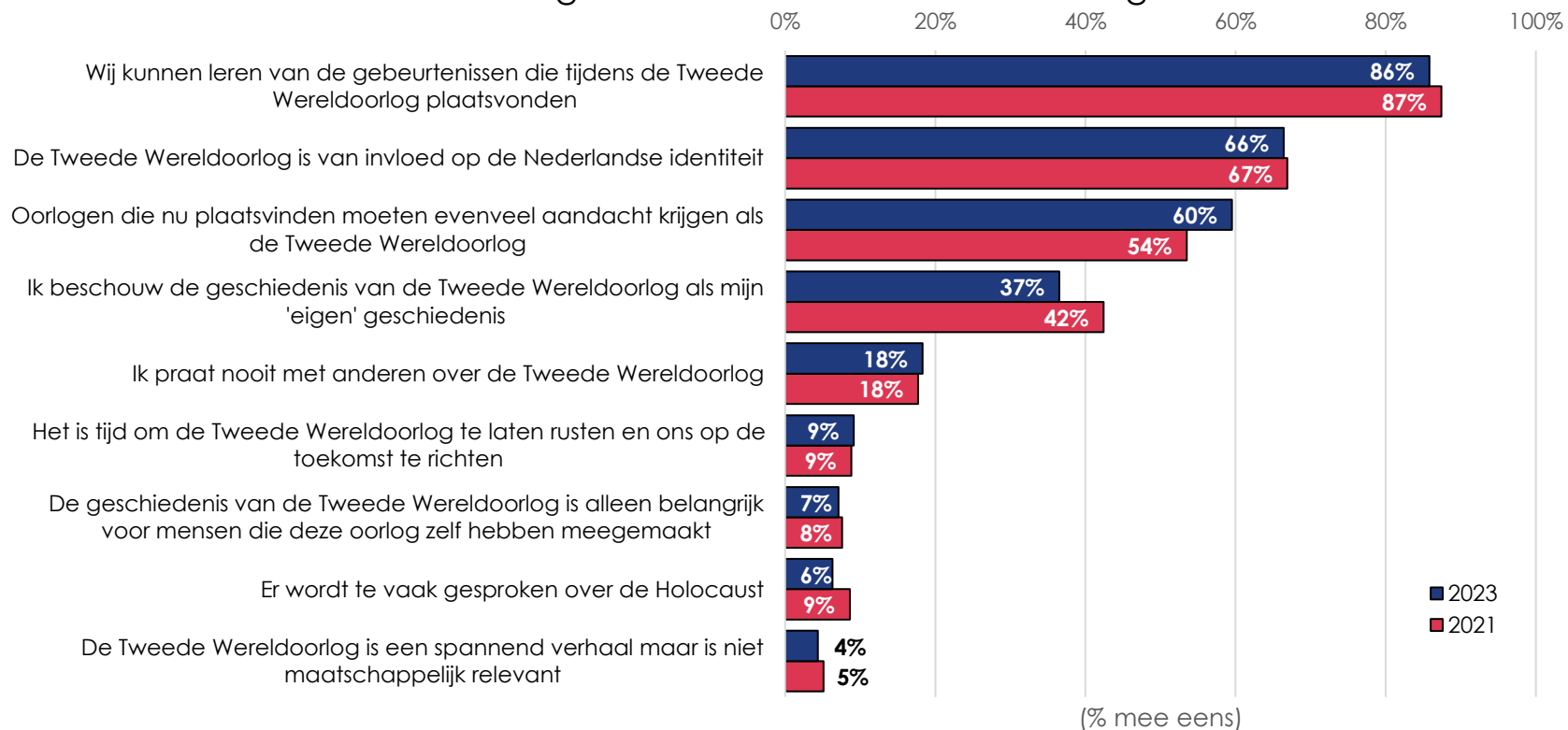
Verschillen 2021-2023

In 2021 is dezelfde vraag gesteld. Als we deze antwoorden vergelijken zien we een drietal verschillen tussen 2021 en 2023.

Zo werd de invloed van het slavernijverleden in 2021 nog gemiddeld een 5,6 toebedeeld. In 2023 is dit gestegen naar 6,1. Ook de invloed van het koloniaal verleden krijgt een hoger cijfer. Deze ging van gemiddeld 6,0 in 2021 naar 6,4 in 2023.

De invloed van de Koude Oorlog wordt in 2023 hoger ingeschat dan in 2021. Deze ging van 5,2 naar 5,6 gemiddeld.

Stellingen over de Tweede Wereldoorlog

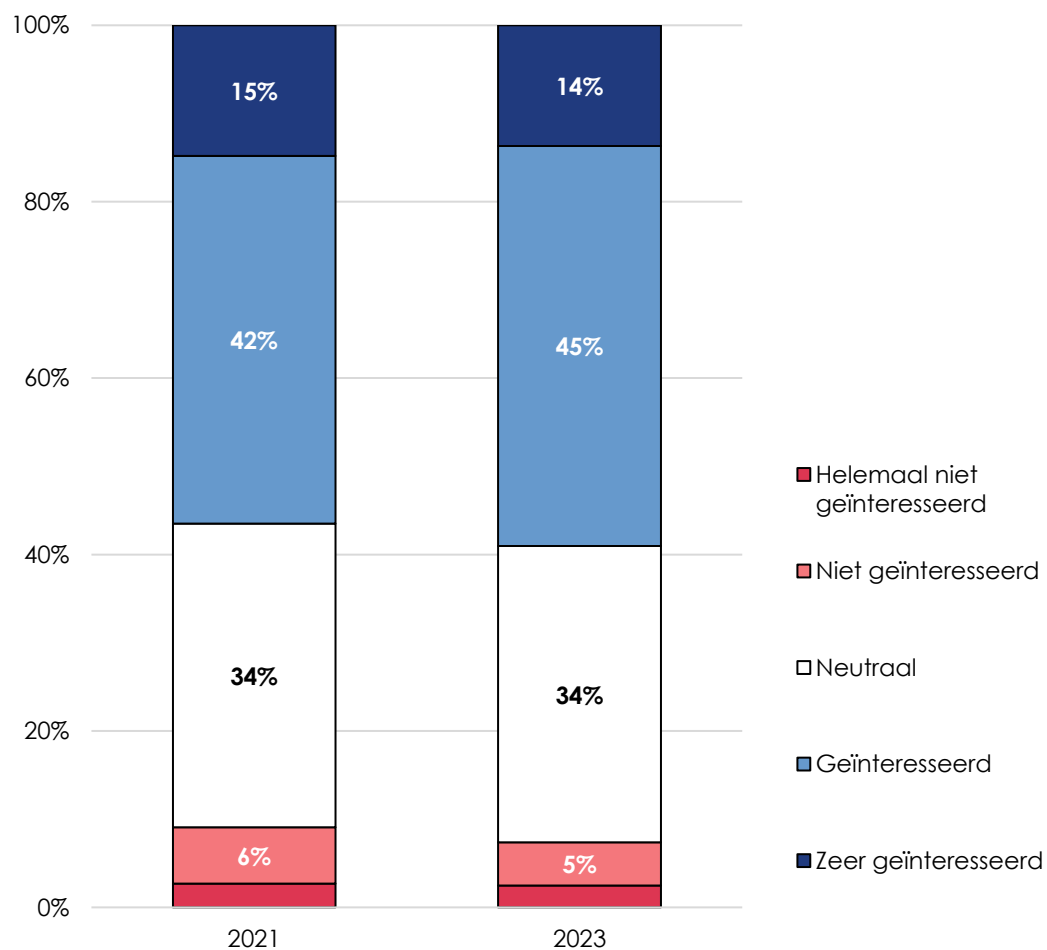

BRON: ALLE RESPONDENTEN

VERSCHILLEN OVER TIJD

Bij twee van de tien stellingen over de Tweede Wereldoorlog zijn er verschillen in vergelijking met 2021. Zo vond in 2021 54% dat er evenveel aandacht voor oorlogen in het heden zou moeten zijn als voor de Tweede Wereldoorlog. In 2023 is dit aandeel gestegen tot 60%. In 2021 was 9% het eens met de stelling 'Er wordt te vaak gesproken over de Holocaust'. Dit aandeel is afgenomen tot 6% in 2023. In de berekening van de percentages in de afbeelding hierboven is het aandeel 'Weet niet/geen mening' buiten beschouwing gelaten.

Hoe geïnteresseerd bent u in de Tweede Wereldoorlog?

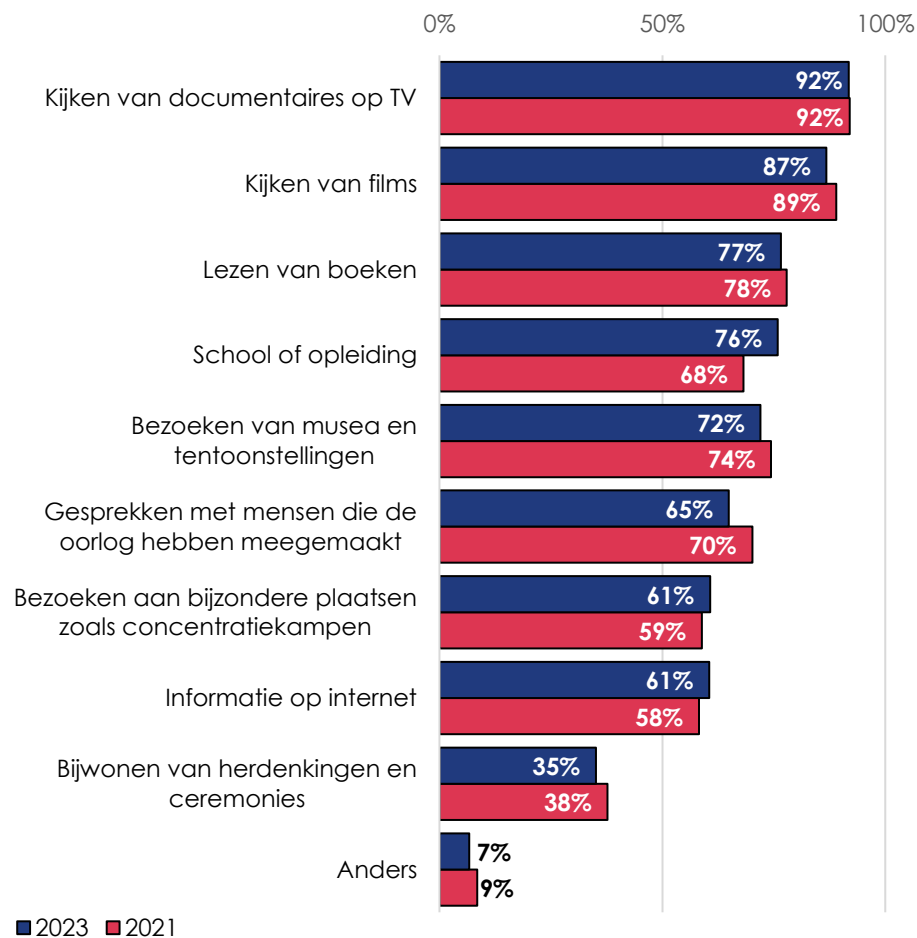
VERSCHIL 2021-2023

Er bestaat een klein verschil in de mate van interesse in de Tweede Wereldoorlog in vergelijking met 2021. De groep die (zeer) geïnteresseerd is in de Tweede Wereldoorlog is toegenomen van 57% naar 59% van de ondervraagden.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Wat heeft bijgedragen aan uw interesse in de Tweede Wereldoorlog?

Waar komt de interesse in de Tweede Wereldoorlog vandaan?

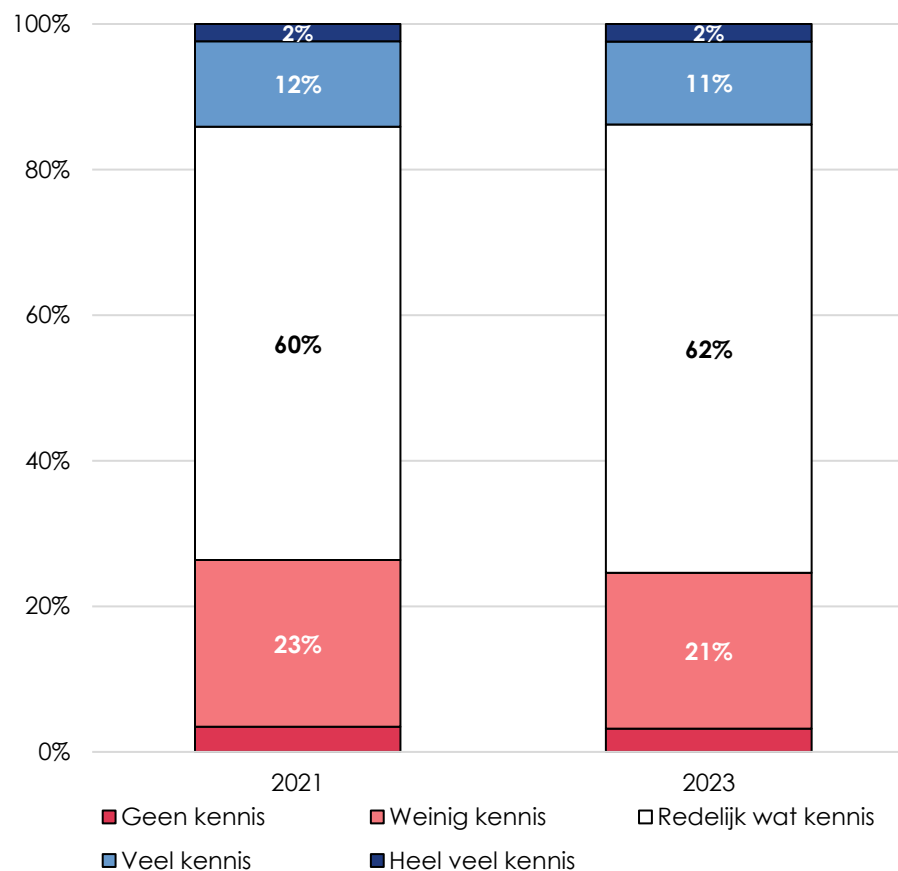
Respondenten die aangaven geïnteresseerd te zijn in de Tweede Wereldoorlog is gevraagd naar wat bijgedragen heeft aan hun interesse in de Tweede Wereldoorlog. Net als in 2021 zijn het kijken van *documentaires* (92%) en *films* (87%) de meest gegeven antwoorden. Het *bijwonen van herdenkingen en ceremonies* (35%) draagt het minste bij aan de interesse in de Tweede Wereldoorlog.

Kennis over de Tweede Wereldoorlog

Net als in 2021 zien we dat de overgrote meerderheid (62%) aangeeft redelijk wat kennis te hebben over de Tweede Wereldoorlog. Een kleine groep (13%) geeft aan (heel) veel over de Tweede Wereldoorlog te weten. Ongeveer een kwart van de ondervraagden geeft aan weinig (21%) of geen kennis (3%) te hebben over de Tweede Wereldoorlog.

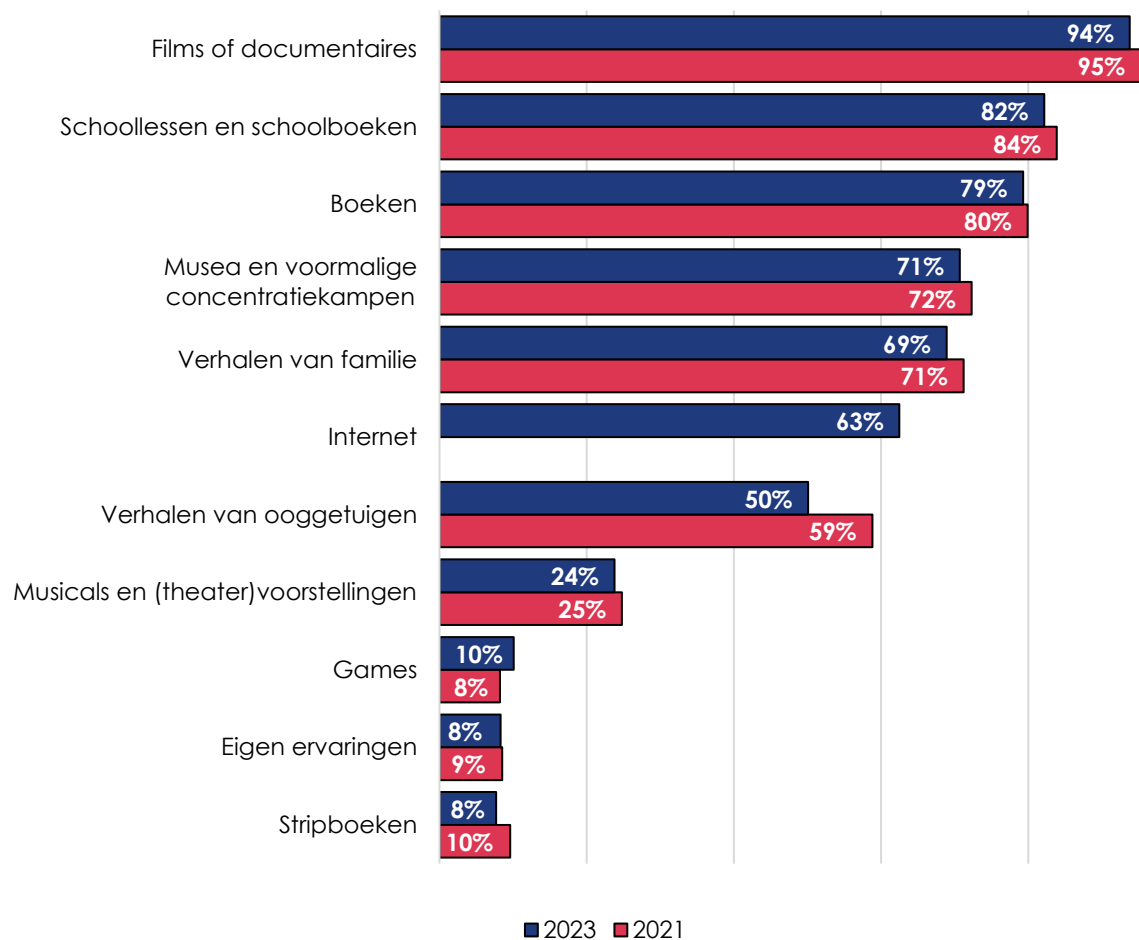
De hoeveelheid kennis die respondenten hebben over de Tweede Wereldoorlog verschilt niet significant tussen 2021 en 2023.

Hoeveel kennis hebt u over de Tweede Wereldoorlog?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Hoe komt u aan uw kennis over de Tweede Wereldoorlog?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

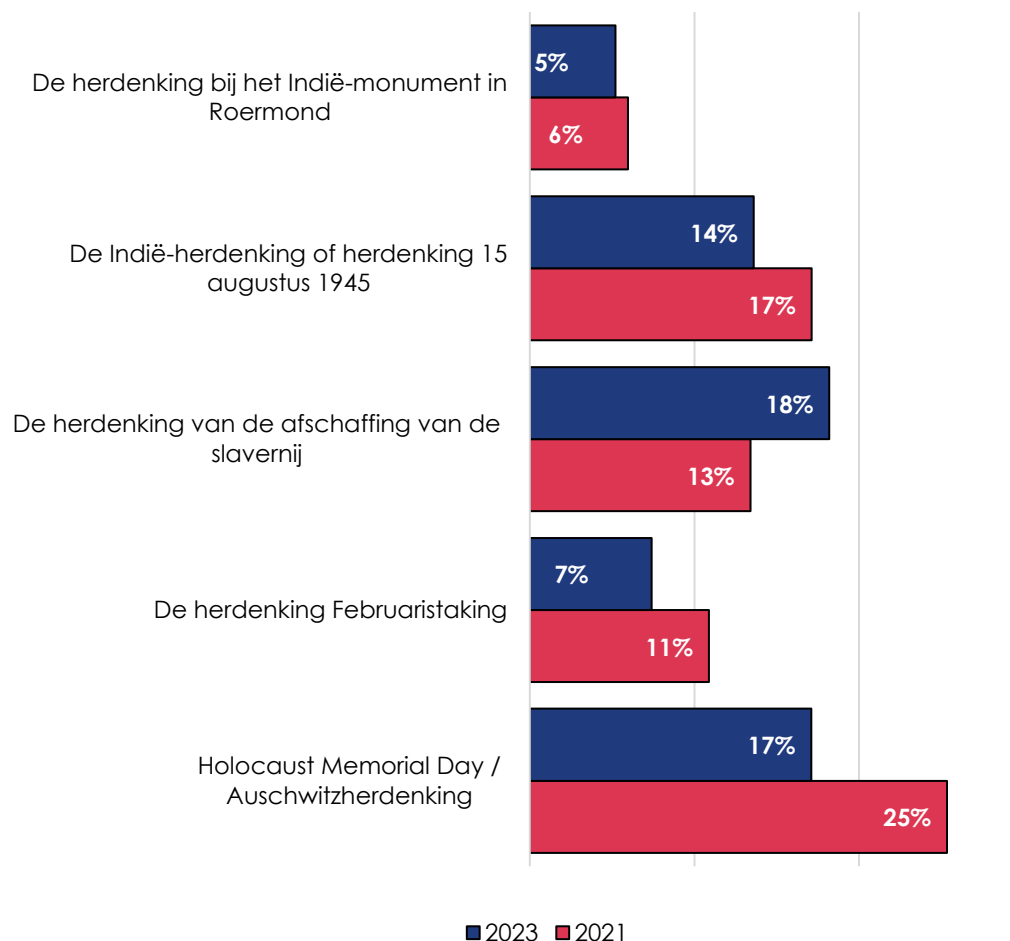
Waar komt deze kennis vandaan?

Aan de mensen die aangaven redelijk wat (of meer) kennis te hebben van de Tweede Wereldoorlog is gevraagd op welke manier zij deze kennis verkregen hebben.

Deze vraag werd ook in 2021 gesteld (de optie *Internet* werd toen niet aangeboden). Net als toen zien we dat *films of documentaires* (94%) nog steeds een belangrijke bron van kennis zijn over de Tweede Wereldoorlog. Ook *schoollessen* (82%) en *boeken* (79%) blijven een belangrijke bron van kennis.

In hoofdstuk 5 worden verschillen tussen groepen op deze vraag toegelicht.

Welke herdenkingen hebt u vorig jaar gevolgd?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

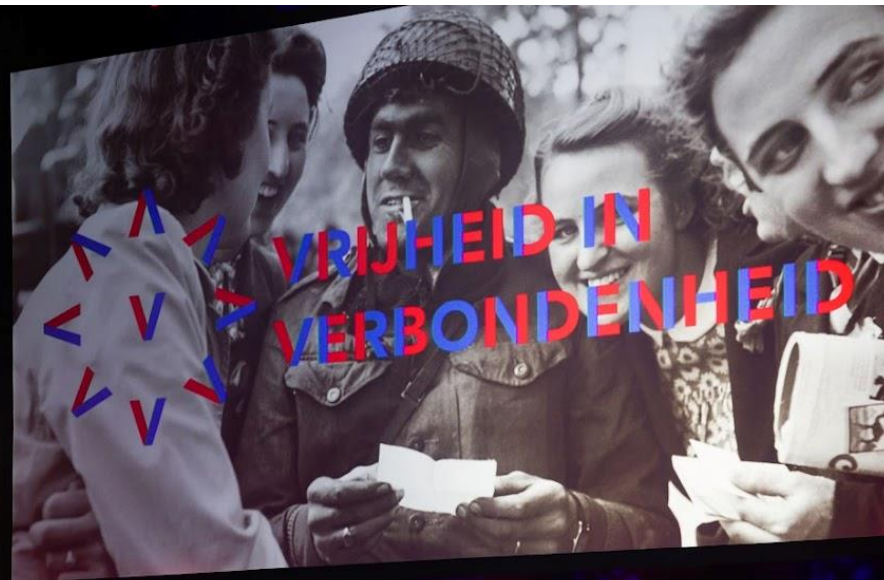
Bijwonen van herdenkingen

Dit jaar is wederom gevraagd welke herdenkingen mensen vorig jaar gevolgd hebben. Wanneer we dit vergelijken met het Nationaal Vrijheidsonderzoek van 2021 zien we een aantal verschillen.

In vergelijking met 2021 zijn er twee afnames in de mate waarin mensen herdenkingen volgden. Zo daalde het aandeel mensen dat de *Holocaust Memorial Day* volgde van 25% in 2021 naar 17% in 2023. Ook deelname aan de *Indië-herdenking/herdenking 15 augustus 1945* is afgenomen van 17% in 2021 naar 14% in 2023.

Daarentegen volgden juist meer mensen de herdenking van de *afschaffing van de slavernij* in 2023. Waar dit in 2021 nog om 13% ging, is dit aandeel gestegen naar 18% in 2023.

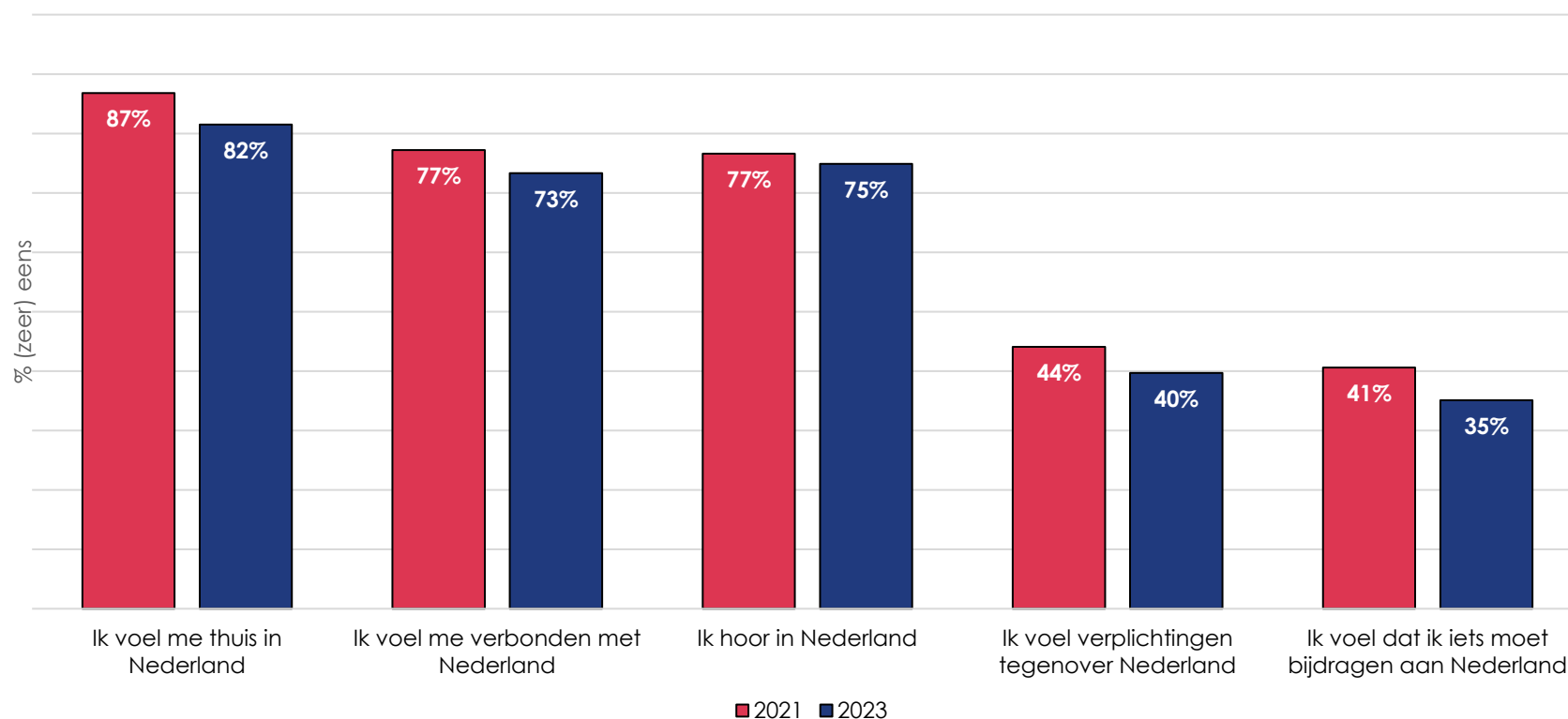
Saamhorigheid en verbondenheid

SAAMHORIGHEID EN VERBONDENHEID

VERBONDENHEID MET NEDERLAND

Om in kaart te brengen in welke mate mensen zich verbonden voelen met Nederland zijn er vijftien stellingen voorgelegd. Deze vijftien stellingen zijn ook in het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2021 voorgelegd. Hierdoor kan een vergelijking gemaakt worden tussen de mate van verbondenheid in 2021 en 2023. Steeds is het percentage mensen dat het zeer eens of eens was met de stelling weergegeven in de afbeelding.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Gevoelens van verbondenheid en invloed afgenomen

Wanneer we de antwoorden op de stellingen van dit jaar vergelijken met die van 2021 valt een aantal verschillen op.

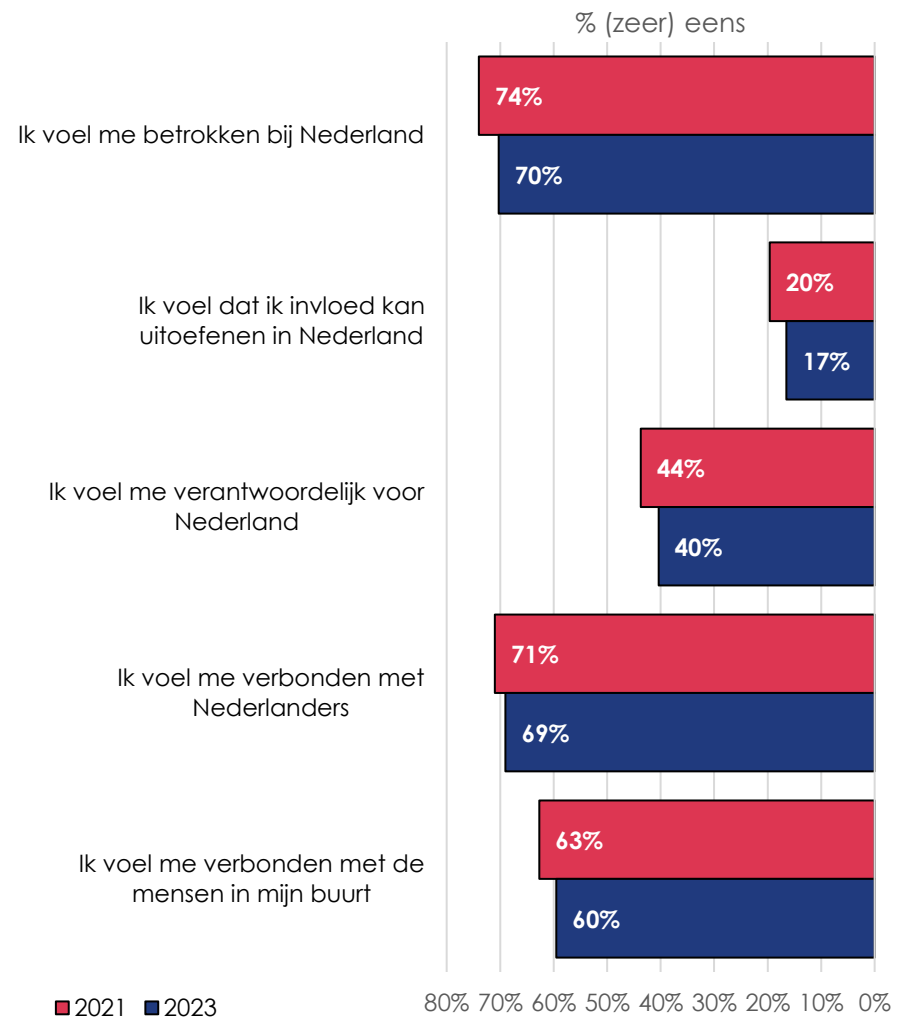
Zo is het aandeel mensen dat zich thuis voelt in Nederland gedaald van 87% naar 82%. Ook het aandeel mensen dat het eens is met de stelling *Ik hoor in Nederland* is gedaald van 77% in 2021 naar 75% in 2023. Het aandeel dat het gevoel heeft dat ze iets moeten bijdragen aan Nederland is ook gedaald: van 41% in 2021 naar 35% in 2023.

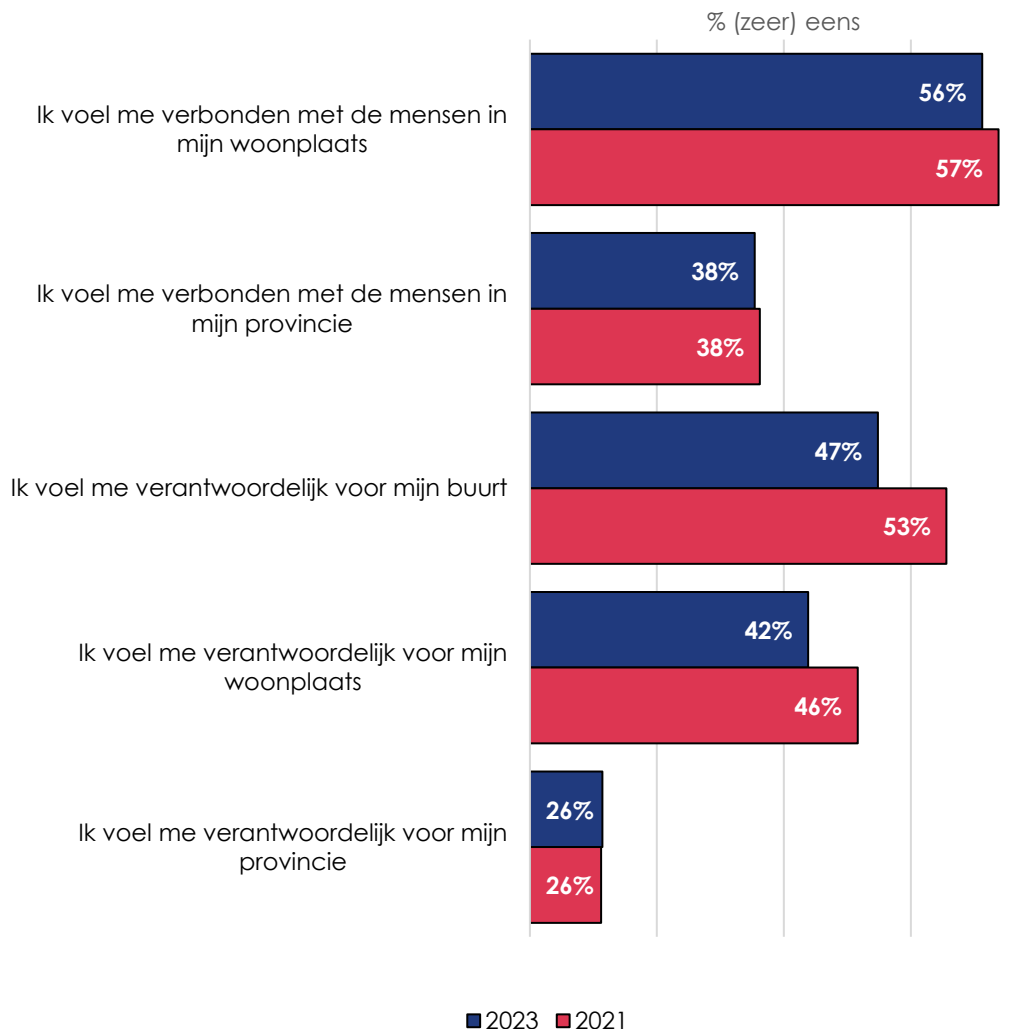
Naast dat mensen zich minder thuis voelen in Nederland, en minder het gevoel hebben iets te moeten bijdragen aan Nederland, geven respondenten ook aan dat zij minder het gevoel hebben dat zij invloed kunnen uitoefenen in Nederland. Dit daalde van 20% in 2021 naar 17% in 2023.

De mate waarin mensen zich verantwoordelijk voelen voor hun directe omgeving neemt eveneens af. Waar in 2021 53% van de ondervraagden zich verantwoordelijk voelt voor zijn of haar buurt is dit in 2023 gedaald naar 47% (zie volgende pagina).

De antwoorden op de overige stellingen zijn niet significant anders ten opzichte van 2021.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Verschillen tussen groepen

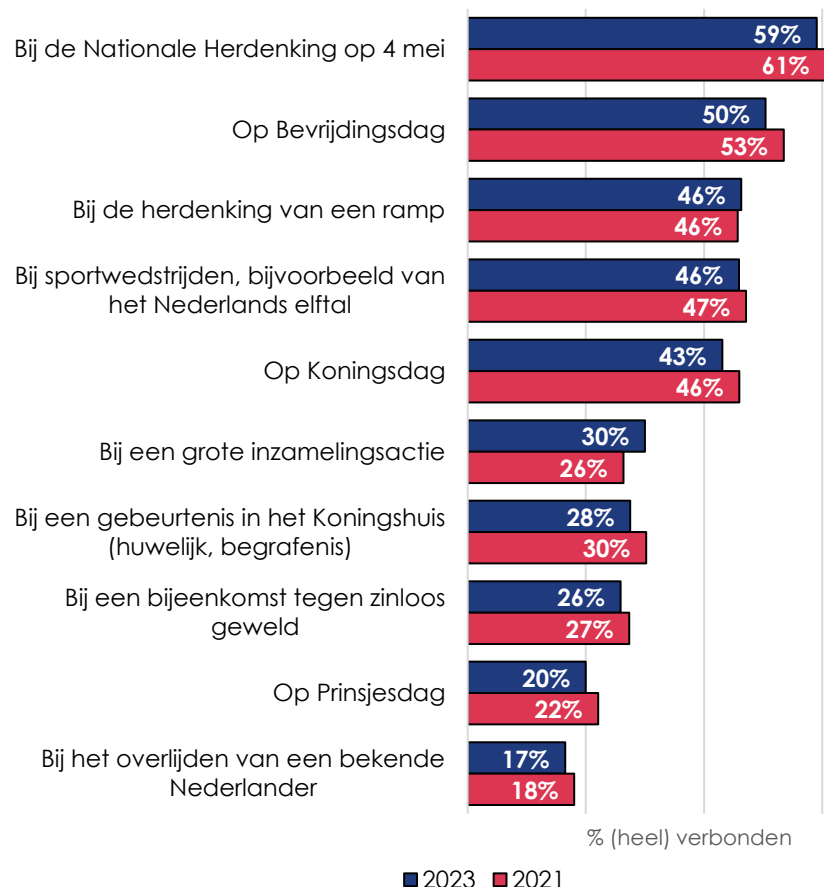
Jongeren (16-24 jaar) voelen zich in het algemeen minder verbonden met Nederland dan ouderen (65 jaar en ouder). Bij dertien van de vijftien stellingen werd een verschil gevonden tussen deze twee groepen.

Mensen met een Surinaamse of Antilliaanse achtergrond voelen zich minder verbonden met mensen in de buurt, woonplaats of provincie in vergelijking met mensen zonder migratieachtergrond. Bij de overige stellingen bestond er geen verschil tussen deze groepen.

Zie alinea 4.3 in het hoofdstuk *verschillen tussen groepen* voor alle verschillen tussen groepen op basis van leeftijd, opleidingstype en herkomst voor deze vijftien stellingen.

In welke situaties voelt u zich verbonden met andere Nederlanders?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Verbondenheid

Nog steeds zijn 4 en 5 mei de momenten waarop de meeste mensen zich verbonden voelen met andere Nederlanders.

Vergeleken met 2021 voelen minder respondenten zich verbonden met andere Nederlanders in een drietal situaties.

De grootste daling is te zien bij Koningsdag, op deze dag voelde 46% zich verbonden met andere Nederlanders in 2021, in 2023 is dit nog 43%. Daarnaast is ook de mate van verbondenheid met andere Nederlanders rondom sportwedstrijden (47-46%) en Prinsjesdag (22%-20%) licht, maar significant, gedaald.

Mensen voelen zich daarentegen juist meer verbonden met anderen rondom grote inzamelingsacties. Waar dit in 2021 26% was, is dit toegenomen tot 30% in 2023.

De overige verschillen waren niet significant.

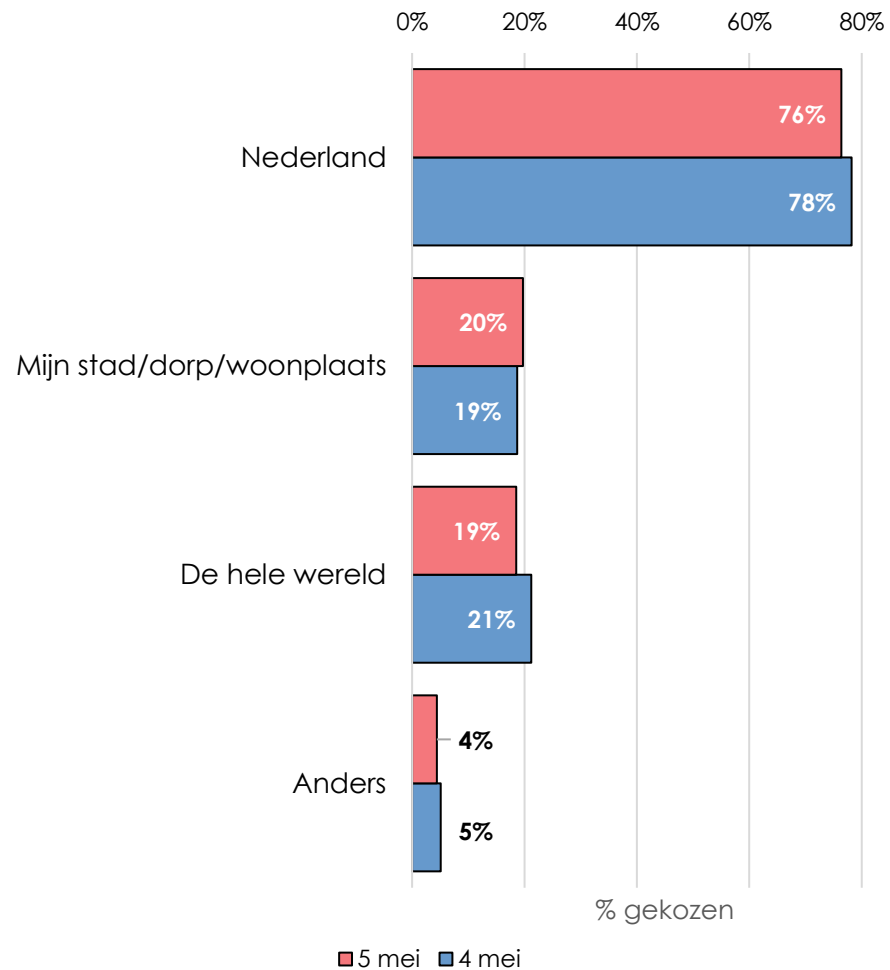
Verbondenheid op 4 & 5 mei

Naast dat er gevraagd is naar de verbondenheid met Nederland, is er ook gevraagd waarmee Nederlanders zich verbonden voelen specifiek tijdens de Nationale Herdenking en Bevrijdingsdag. Hierbij mochten respondenten maximaal twee antwoorden kiezen.

Voor beide dagen geldt dat ongeveer driekwart (78% en 76% respectievelijk) zich verbonden voelt met Nederland. Daarnaast geeft ongeveer een vijfde (19-21%) aan zich verbonden te voelen met de hele wereld tijdens 4 en 5 mei. Een vergelijkbare groep (20%-19%) voelt zich vooral verbonden met de eigen woonplaats.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

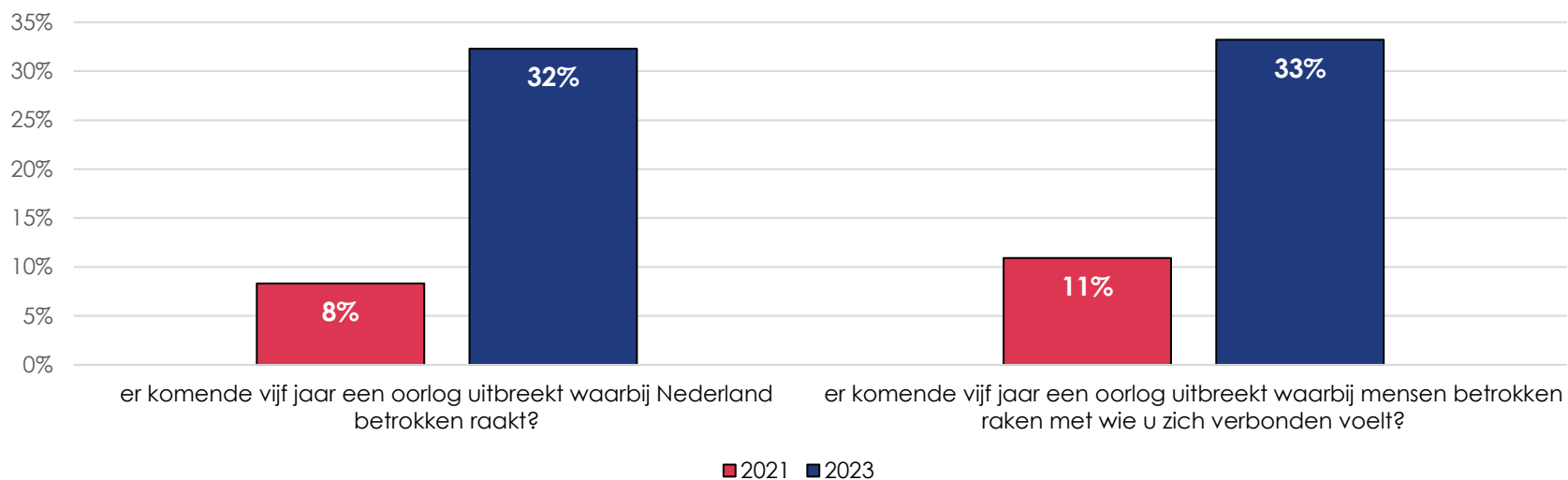
Denkend aan 4 & 5 mei, voel ik me het meest verbonden met

VRIJHEID

Hoe bang bent u dat...

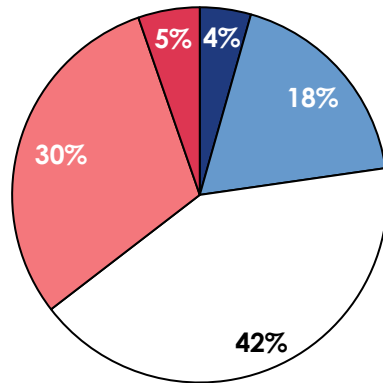
Angst voor oorlog

In 2021 is respondenten gevraagd in hoeverre zij bang waren dat de komende 5 jaar een oorlog uitbreekt waarbij Nederland, of mensen met wie zij zich verbonden voelen, betrokken raken. Waar in 2021 nog 8% (Nederland) en 11% (mensen met wie u zich verbonden voelt) aangaf bang te zijn of heel bang te zijn, is dit aandeel in 2023 aanzienlijk gestegen. Bijna een derde van de ondervraagden geeft aan (heel) bang te zijn voor een oorlog waarbij Nederland betrokken raakt (32%) of waarbij mensen betrokken raken met wie zij zich verbonden voelen (33%).

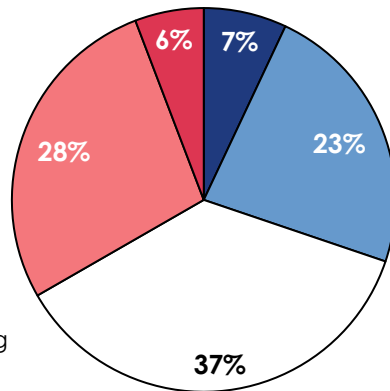
Ouderen (65+) zijn angstiger voor oorlog dan mensen in jongere leeftijdsgroepen (55 en jonger). De leeftijdsgroep 35-44 jaar heeft over het algemeen het minste angst voor het uitbreken van een oorlog. In alinea 4.1 in het hoofdstuk *verschillen tussen groepen* worden alle gevonden verschillen op basis van leeftijd, opleidingstype en herkomst besproken.

HOE BANG BENT U DAT...

...Nederlandse militairen in Oekraïne actief worden?

...de oorlog in Oekraïne zich uitbreidt naar Nederlands grondgebied?

- Helemaal niet bang
- Niet bang
- Neutraal
- Bang
- Heel bang

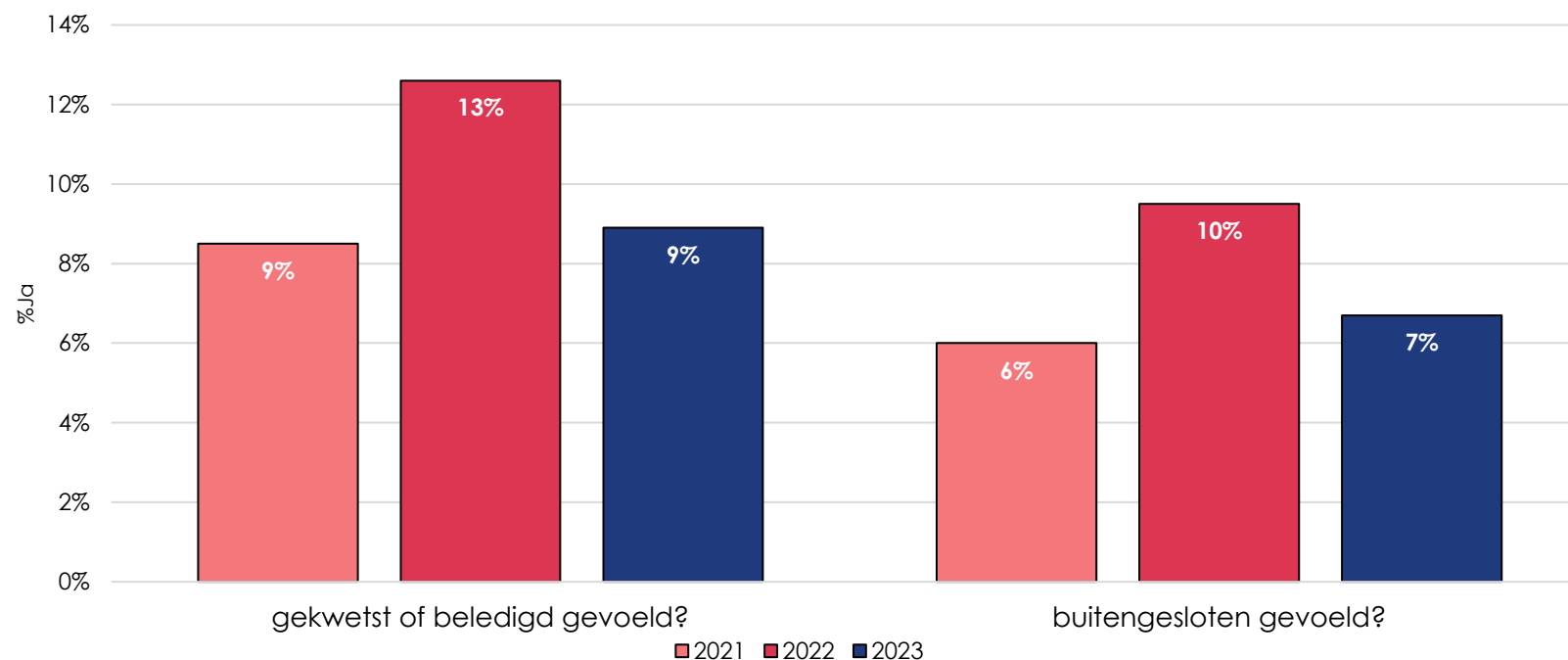
De oorlog in Oekraïne

Dit jaar werden ook twee stellingen specifiek over de oorlog in Oekraïne opgenomen in het Nationaal Vrijheidsonderzoek. Net als bij de vorige twee stellingen over oorlog is er een groep van ruim een derde (35%) die (heel) bang is dat *Nederlandse militairen in Oekraïne actief gaan worden*. Daarentegen geeft een kwart (23%) aan niet of helemaal niet bang te zijn. Een grote groep (42%) staat hier neutraal in.

Ook op de vraag *hoe bang bent u dat de oorlog in Oekraïne zich uitbreidt naar Nederlands grondgebied* geeft een derde (33%) aan bang of heel bang te zijn. Daarentegen geeft een vergelijkbare groep (30%) aan niet of helemaal niet bang te zijn voor de uitbreiding van de Oekraïne oorlog naar Nederlands grondgebied. Opnieuw geeft een grote groep (37%) een neutraal antwoord.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Hebt u zich in de afgelopen 12 maanden vanwege uw achtergrond...

BRON: ALLE RESPONDENTEN

BUITENSLUITING EN BELEDIGING OP BASIS VAN ACHTERGROND

Sinds 2021 worden deelnemers aan het Nationaal Vrijheidsonderzoek gevraagd naar hun ervaringen met belediging of buitensluiting vanwege iemands achtergrond. Bijvoorbeeld vanwege leeftijd, geloof, geslacht of migratieachtergrond. Als beide stellingen uit 2023 worden vergeleken met 2021 zijn er geen verschillen. Er bestaan wel verschillen tussen 2023 en 2022 voor beide stellingen. In 2023 geeft men aan zich minder gekwetst of beledigd en buitengesloten te hebben gevoeld dan in 2022.

Beleving van vrijheid

Elk jaar wordt aan respondenten een aantal stellingen voorgelegd over hun beleving van vrijheid. In de afbeelding rechts is het percentage mensen dat het (zeer) eens was met de stelling weergegeven over de jaren.

Als we de antwoorden van respondenten vergelijken zien we dat *uitkomen voor meningen en overtuigingen* afgenomen is in 2023 (56%) in vergelijking met 2021 (64%), maar niet in vergelijking met 2022 (58%).

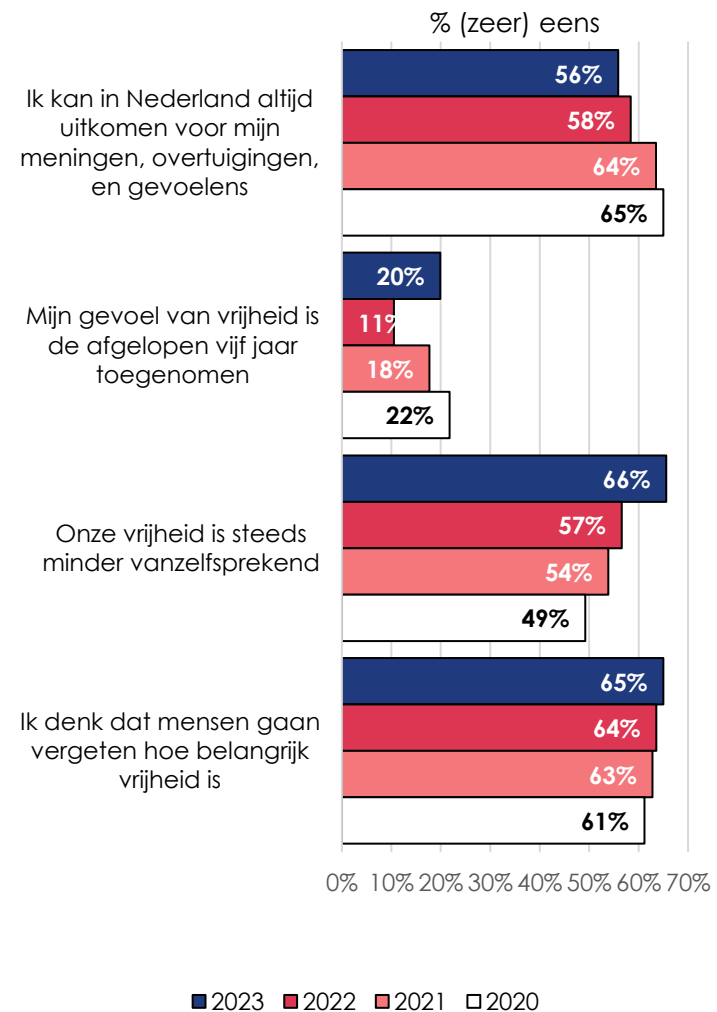
Het aandeel respondenten waarvan het *gevoel van vrijheid is toegenomen* is daarentegen gegroeid in 2023 (20%), zowel in vergelijking met 2022 (11%) als in vergelijking met 2021 (18%). Een mogelijke verklaring hiervoor is het opheffen van de coronamaatregelen.

Met de stelling '*onze vrijheid is steeds minder vanzelfsprekend*' zijn in 2023 meer mensen het (zeer) eens (66%) dan in 2021 (54%) en 2022 (57%).

Voor de laatste stelling '*ik denk dat mensen gaan vergeten hoe belangrijk vrijheid is*' is ook een kleine toename waar te nemen in 2023 (65%) ten opzichte van 2021 (63%) en 2022 (64%). Jongeren denken doorgaans anders over vrijheid dan ouderen. Zo is de leeftijdsgroep 16-24 jaar het vaker oneens met deze stelling dan mensen van 65 jaar of ouder.

Zie alinea 4.2 in het hoofdstuk *verschillen tussen groepen* voor alle gevonden verschillen op basis van leeftijd, opleidingstype en herkomst voor deze stellingen.

VRIJHEID

BRON: ALLE RESPONDENTEN

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN

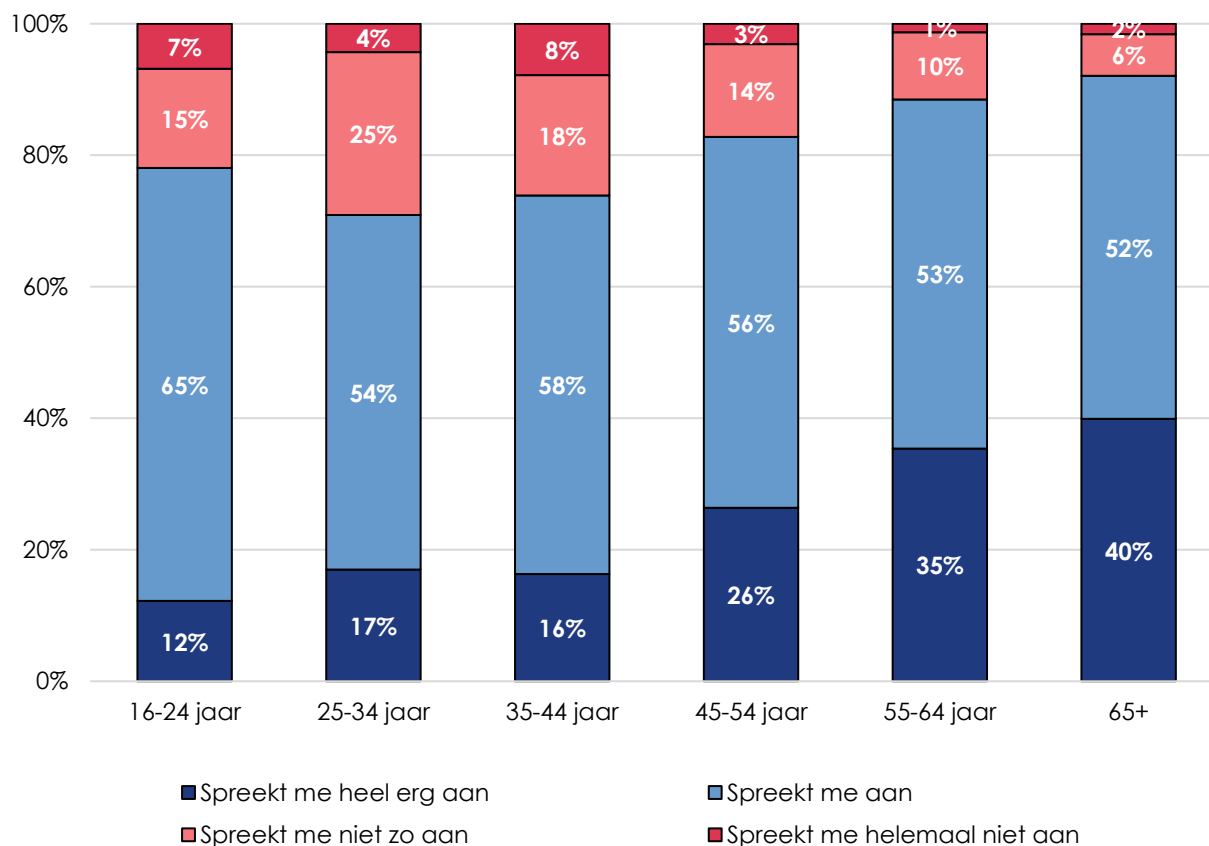
In dit laatste hoofdstuk worden de verschillen tussen groepen uitgelicht voor een selectie aan vragen. In de figuren worden steeds de absolute percentages getoond. In de tekst worden de verschillen besproken. Hierbij wordt steeds tegelijkertijd gekeken naar de effecten van leeftijd, opleidingstype en herkomst op de bewuste stelling of vraag. De nummering verwijst steeds naar het hoofdstuk waarin de vraag of stelling voor de gehele steekproef is beschreven.

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN

1.1 In welke mate spreekt de Nationale Herdenking aan?

In welke mate spreekt de Nationale Herdenking u aan?

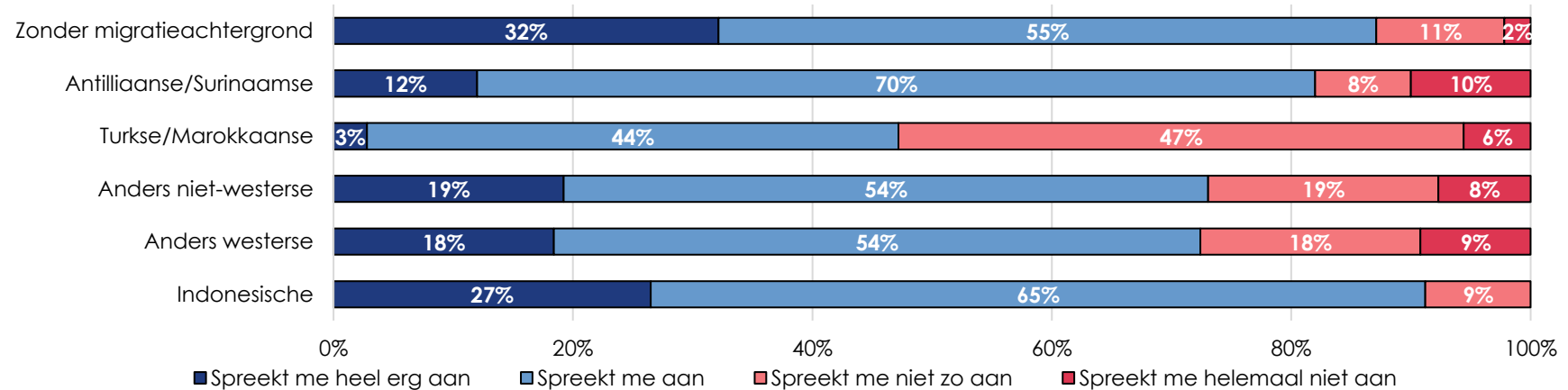
Leeftijd

In het algemeen spreekt de Nationale Herdenking oudere leeftijdsgroepen meer aan dan jongeren. In vergelijking met de leeftijdsgroep **65-plus** spreekt de Nationale Herdenking **alle leeftijdsgroepen daaronder** significant *minder* aan. Voor de leeftijdsgroep **25-34 jaar** is dit effect het sterkst.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN

In welke mate spreekt de Nationale Herdenking u aan?

Herkomst

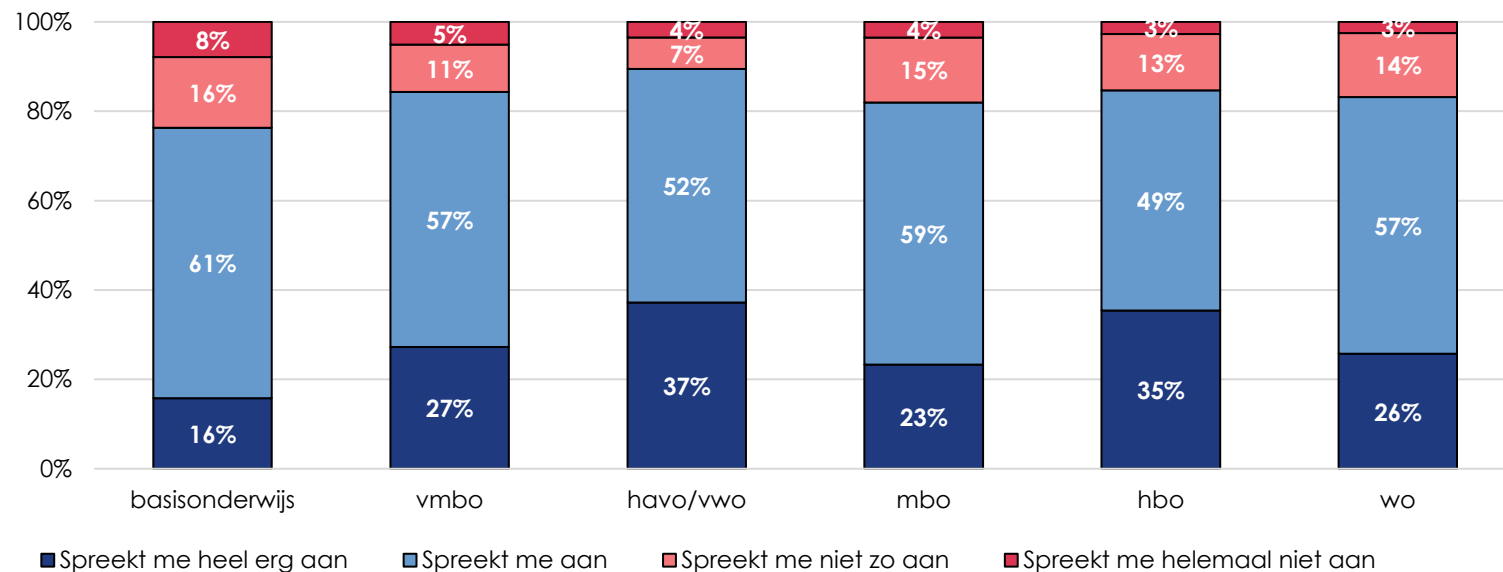
Er bestaan enkele verschillen tussen mensen met verschillende achtergronden. In vergelijking met mensen zonder migratieachtergrond spreekt de Nationale Herdenking mensen met een **andere westerse, andere niet-westerse, Surinaamse/Antilliaanse** of **Turks/Marokkaanse** achtergrond significant minder aan. Er bestaat geen significant verschil tussen mensen **zonder migratieachtergrond** en mensen met een **Indonesische** achtergrond in de mate waarin de Nationale Herdenking aanspreekt.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Opleiding

Ook opleidingstype is van invloed op de mate waarin de Nationale Herdenking aanspreekt. In vergelijking met mensen die een **wo**-opleiding volgen of gevolgd hebben, spreekt de Nationale Herdenking mensen met een **basis**-, **vmbo**- of **mbo**-opleiding in mindere mate aan. Er is geen verschil tussen **universitair** geschoolden en mensen met een **havo/vwo**- of **hbo**-opleiding.

In welke mate spreekt de Nationale Herdenking u aan?

BRON: ALLE RESPONDENTEN

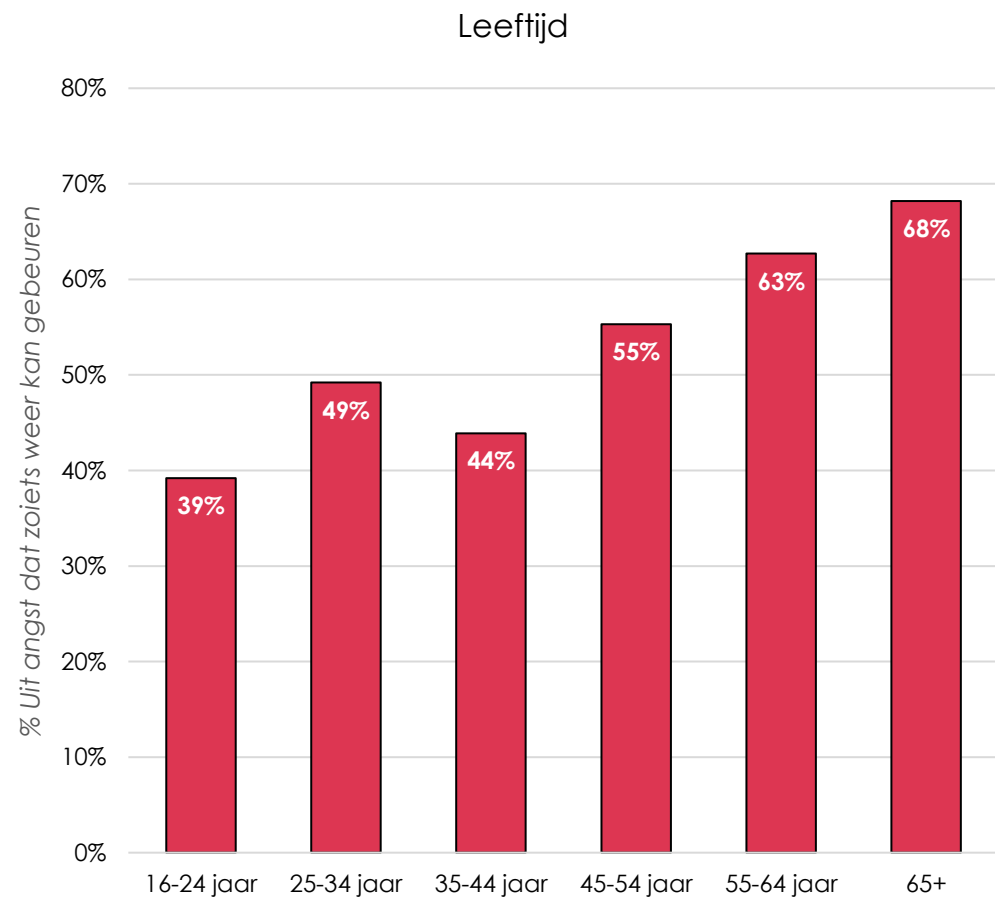
1.2 Uit angst dat zoiets weer kan gebeuren

In hoofdstuk 1 bleek dat steeds meer mensen als reden voor het belang van 4 mei 'Uit angst dat zoiets (lees: de Tweede wereldoorlog) weer kan gebeuren' geven. Ook verder in het rapport, bij de stellingen over oorlog, zagen we dat de angst voor de betrokkenheid van Nederland in gewapende conflicten aanzienlijk is toegenomen.

Om een beter beeld te krijgen van dit verschijnsel is er gekeken naar verschillen tussen groepen voor de reden uit 'angst dat zoiets weer kan gebeuren'. Hieruit blijkt dat met name leeftijd een sterke voorspeller is voor het noemen van deze reden. Ten opzichte van **65-plussers** noemden alle leeftijdsgroepen **tot 55 jaar** deze reden *minder vaak*. Dit effect is het sterkste voor de leeftijdsgroepen **16-24 jaar** en **35-44 jaar** (wanneer er gecontroleerd wordt voor herkomst en opleiding).

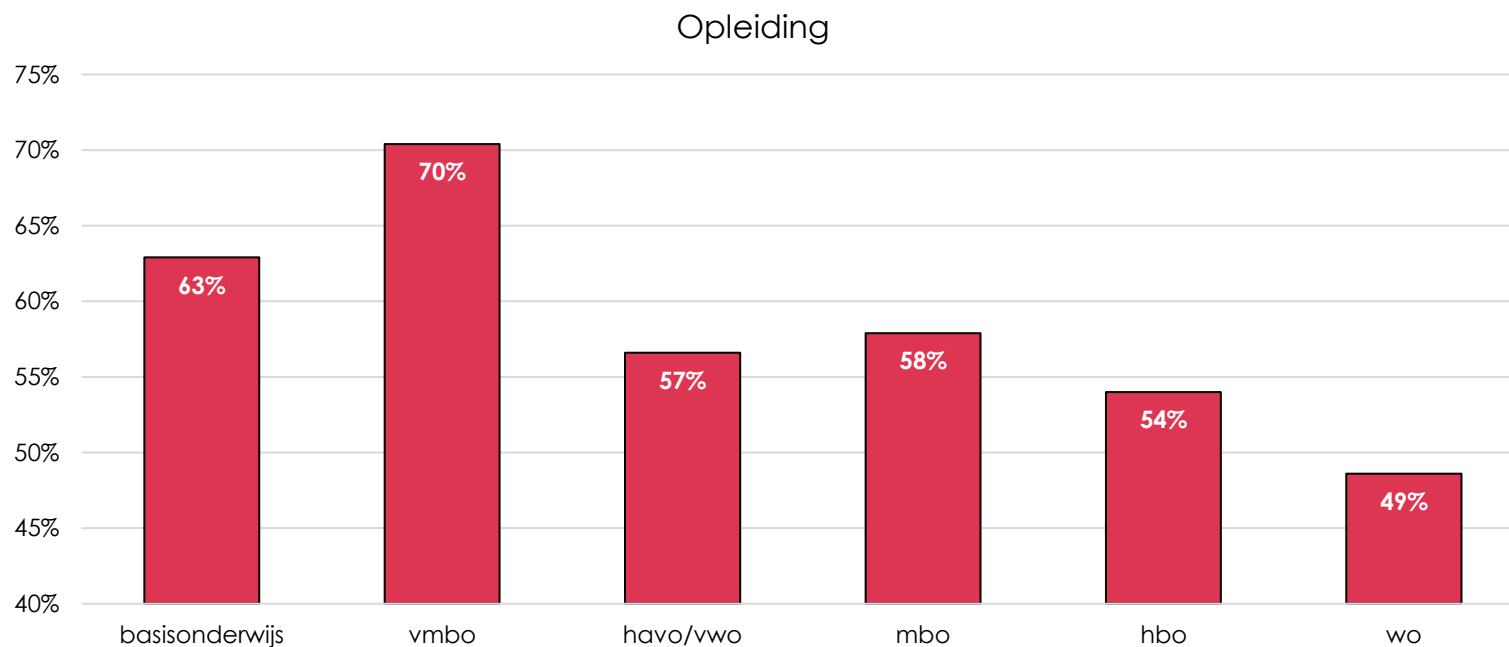
In de figuren staat steeds per subgroep het aandeel mensen dat heeft aangegeven 4 mei belangrijk te vinden 'uit angst dat zoiets weer kan gebeuren'.

BRON: ALLE RESPONDENTEN DIE 4 MEI BELANGRIJK VINDEN

Opleiding

Ondanks grote verschillen op het eerste gezicht, bestaat er slechts één verschil tussen mensen met verschillende opleidingen. Mensen met een **mbo**-opleiding geven vaker aan dat zij 4 mei belangrijk vinden vanwege de angst dat zoiets weer kan gebeuren dan mensen met een **wo**-opleiding. Dit wijst erop dat het ogenschijnlijke effect voor **basisonderwijs** en **vmbo** verklaard kan worden door de herkomst en/of de leeftijd van respondenten.

BRON: ALLE RESPONDENTEN DIE 4 MEI BELANGRIJK VINDEN

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN

1.3 (Niet) stilgestaan bij de Nationale Herdenking

Een kleine groep van 9% geeft aan op geen enkele wijze stil te staan bij de Nationale Herdenking. Als we kijken naar verschillen tussen groepen bestaan er verschillen op basis van leeftijd en herkomst. Op basis van opleiding zijn er geen verschillen. In de figuren zijn de percentages mensen die niet stilstaan bij de Nationale Herdenking per subgroep weergegeven.

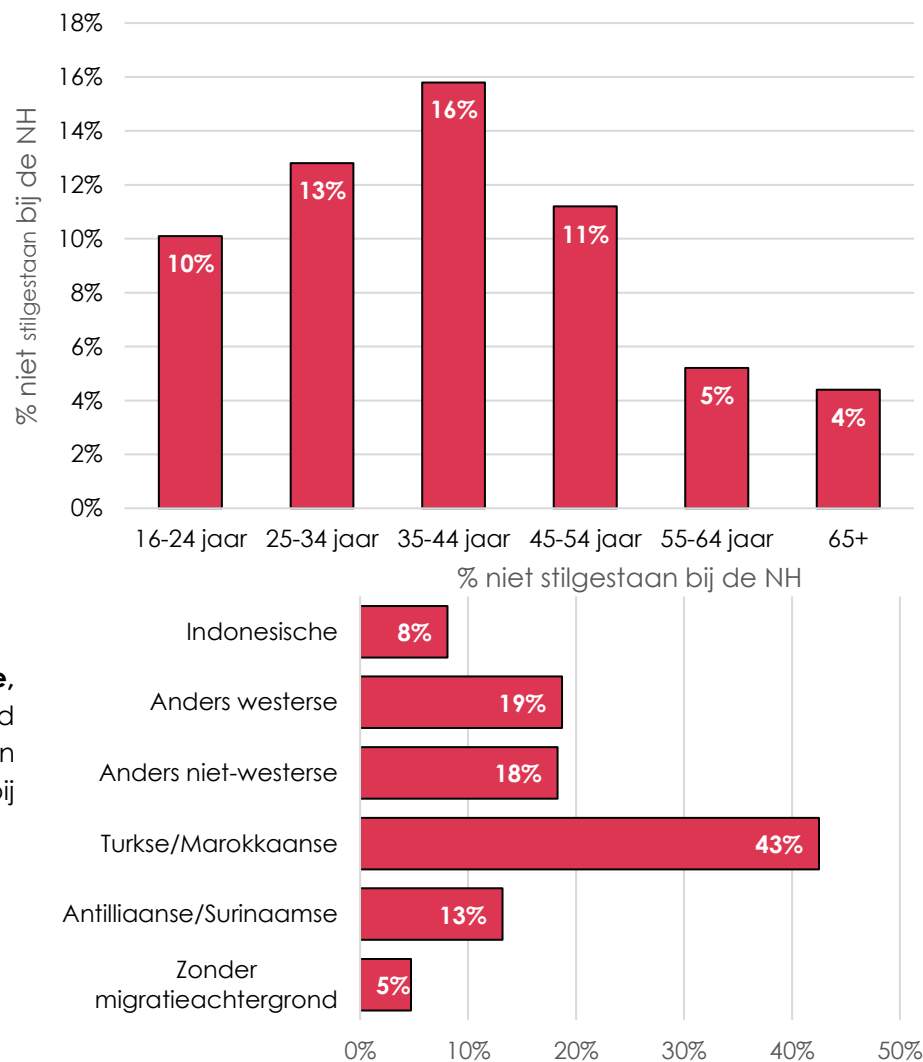
Leeftijd

Mensen uit de leeftijdsgroepen **25-34 jaar**, **35-44 jaar** en **45-54 jaar** staan minder vaak stil bij de Nationale Herdenking in vergelijking met mensen van **65 jaar of ouder**. De overige leeftijdsgroepen verschilden niet van de groep **65-plus**.

Herkomst

Mensen met een **andere westerse**, **andere niet-westerse**, **Turks/Marokkaanse** en **Antilliaanse/Surinaamse** achtergrond stonden *minder vaak* stil bij de Nationale Herdenking dan mensen **zonder migratieachtergrond**. Dit effect is het sterkst bij mensen met een **Turks/Marokkaanse** achtergrond.

BRON (x2): ALLE RESPONDENTEN

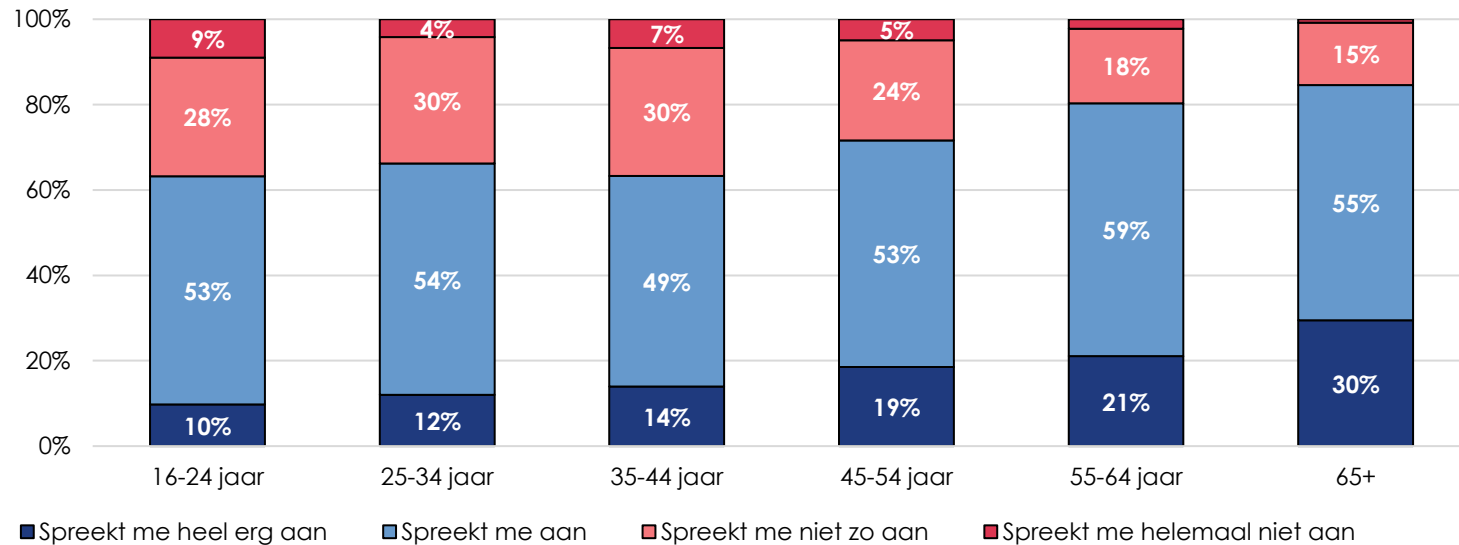

2.1 In welke mate spreekt Bevrijdingsdag aan?

Leeftijd

Net als bij de Nationale Herdenking zien we een duidelijk effect van leeftijd op de mate waarin Bevrijdingsdag in zijn algemeen aanspreekt. In vergelijking met de leeftijdsgroep van **65-plus** spreekt Bevrijdingsdag de andere leeftijdsgroepen minder aan. Dit effect is het sterkst voor de groep **16-24** jaar, en het minst sterk voor **55-64** jaar.

In welke mate spreekt Bevrijdingsdag u aan?

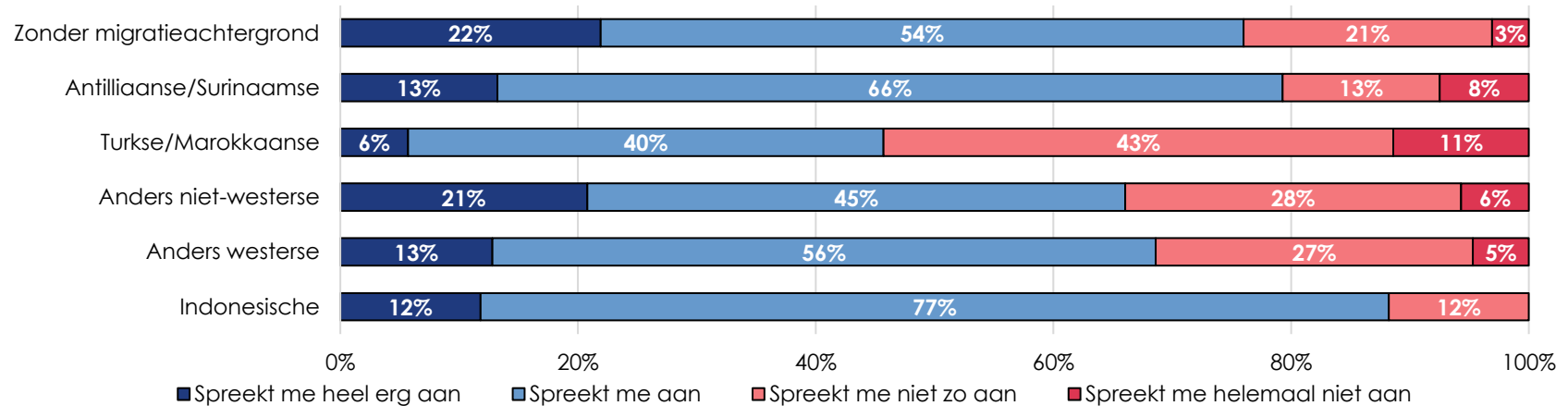
BRON: ALLE RESPONDENTEN

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN

Herkomst

Ook mensen met verschillende achtergronden kijken verschillend tegen Bevrijdingsdag aan. In vergelijking met mensen **zonder migratieachtergrond** spreekt Bevrijdingsdag mensen met een **Turkse/Marokkaanse** achtergrond minder aan. Ondanks de ogenschijnlijke verschillen in de onderstaande afbeelding, is er voor de overige groepen geen verschil nadat er gecontroleerd wordt voor opleidingstype en leeftijd.

In welke mate spreekt Bevrijdingsdag u aan?

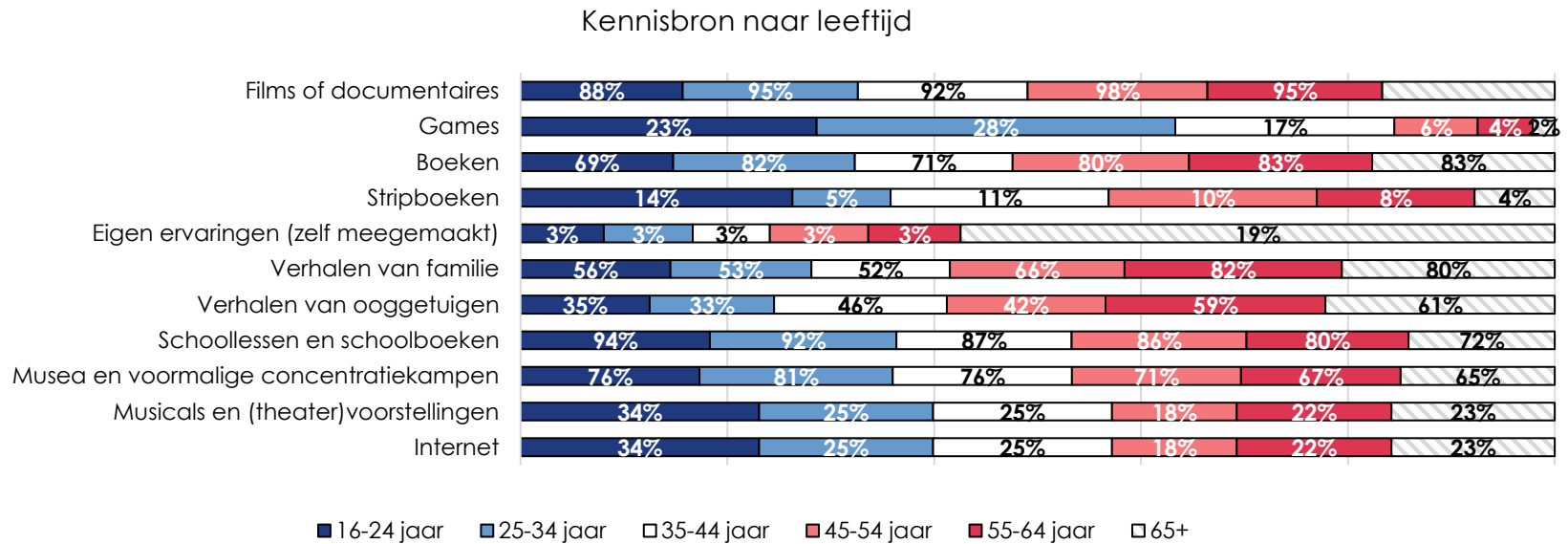

BRON: ALLE RESPONDENTEN

3.1 Kennisbronnen over de Tweede Wereldoorlog

Mensen die aangaven enige mate van kennis te hebben over de Tweede Wereldoorlog is gevraagd aan te geven op welke manier deze kennis verkregen is. In de volgende alinea's worden de verschillen per type kennisbron beschreven. In de figuren zijn de kennisbronnen waarvoor een verschil tussen groepen bestaat weergegeven. Het percentage in de onderstaande afbeelding verwijst naar het aandeel mensen binnen een subgroep dat zijn of haar kennis heeft verkregen via die bron.

BRON: ALLE RESPONDENTEN MET KENNIS OVER DE TWEDE WERELDOORLOG

Films en documentaires

Uit de resultaten blijkt dat mensen met een opleiding in het **basisonderwijs** minder vaak informatie over de Tweede Wereldoorlog verkrijgen via films en documentaires dan mensen die een **wo**-opleiding hebben gevolgd. Leeftijd en herkomst lijken geen invloed te hebben op het gebruik van deze kennisbron.

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN

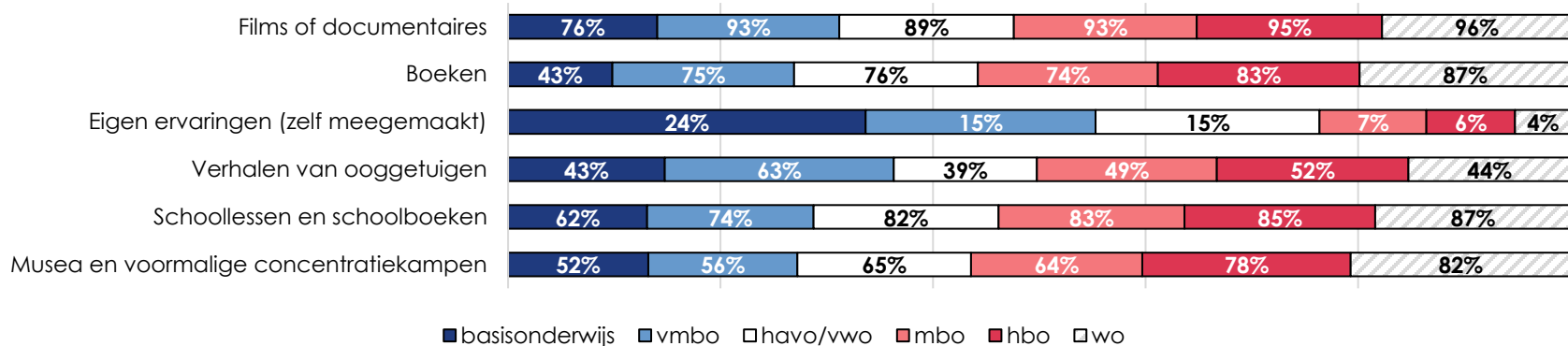
Games

De leeftijdsgroepen tussen de **16 en 54 jaar** halen vaker hun informatie over de Tweede Wereldoorlog uit games dan de leeftijdsgroep **65 jaar en ouder**. Vooral de groep van **25-34 jaar** maakt hier veel gebruik van. Ook mensen met een **andere niet-westerse** achtergrond halen hun kennis over de Tweede Wereldoorlog vaker uit games dan mensen **zonder migratieachtergrond**.

Boeken

Voor informatie uit boeken geldt dat de jongere leeftijdsgroepen van **16-24 jaar** en **35-44 jaar** hun kennis over de Tweede Wereldoorlog minder vaak uit boeken halen dan de leeftijdsgroep **65 jaar en ouder**. Daarnaast blijkt dat mensen met een praktische of secundaire opleiding, zoals **basisonderwijs, vmbo, havo/vwo** of **mbo**, minder vaak hun informatie over de Tweede Wereldoorlog uit boeken halen dan mensen met een **wo**-opleiding. Het verschil is het grootst voor mensen met een **basisopleiding**. Er zijn geen verschillen gevonden op basis van herkomst.

Kennisbron naar opleidingstype

BRON: ALLE RESPONDENTEN MET KENNIS OVER DE TWEDE WERELDOORLOG

Stripboeken

Jongeren (**16-24 jaar**) en mensen tussen de **35 en 54 jaar** halen vaker informatie over de Tweede Wereldoorlog uit stripboeken dan de groep van **65 jaar en ouder**. Vooral jongeren tussen de **16 en 24 jaar** doen dit relatief vaak. Ook blijkt herkomst van invloed te zijn: mensen met een **andere, niet-westerse** achtergrond halen vaker hun kennis over de Tweede Wereldoorlog uit stripboeken dan mensen **zonder migratieachtergrond**. Voor de andere groepen is er geen verschil.

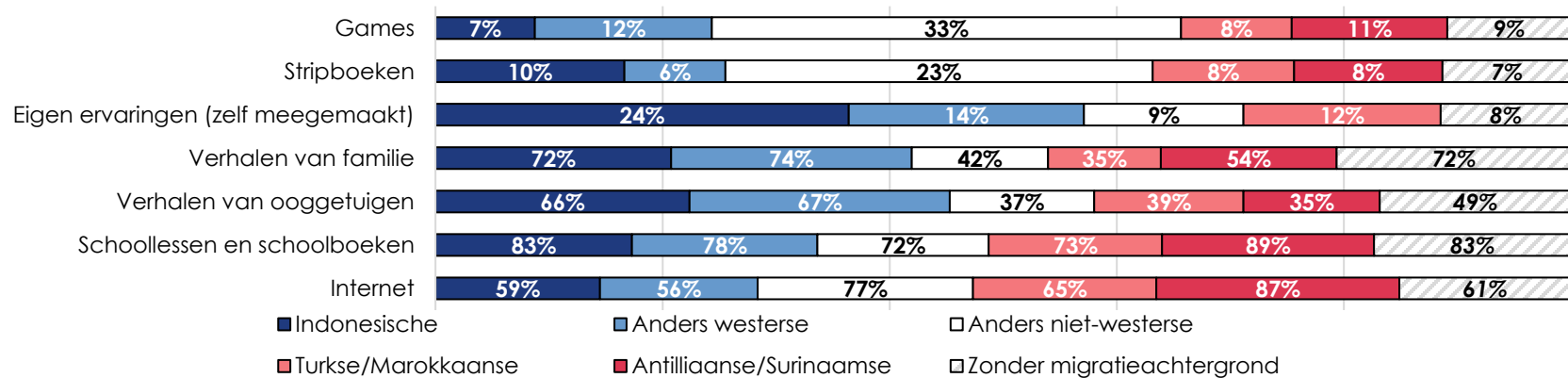
Eigen ervaringen (zelf meegemaakt)

Mensen met een **Indonesische** of **andere niet-westerse** achtergrond geven vaak aan hun kennis over de Tweede Wereldoorlog uit eigen ervaring te hebben verkregen in vergelijking met mensen **zonder migratieachtergrond**. Dit geldt vooral voor mensen met een **Indonesische** achtergrond. Mensen met een opleiding in het praktisch of secundair onderwijs (**basisschool, vmbo, of havo/vwo**) hebben ook vaker hun kennis uit eigen ervaring verkregen in vergelijking met mensen met een **wo**-opleiding. Dit geldt vooral voor mensen met een opleiding in het **basisonderwijs**.

Verhalen van familie

Jongere leeftijdsgroepen (**16-34 jaar**) en mensen tussen de **35 en 54** jaar hebben minder vaak hun kennis over de Tweede Wereldoorlog uit verhalen van familie dan de groep van **65 jaar en ouder**. Alleen in de leeftijdsgroep van **45-54 jaar** is er geen verschil. Het verschil is het grootst voor de leeftijdsgroep van **25-34 jaar**. Ook achtergrond speelt een rol bij deze kennisbron: mensen met een **andere niet-westerse, Turkse/Marokkaanse** of **Antilliaanse/Surinaamse** achtergrond hebben hun kennis over de oorlog minder vaak uit verhalen van familie dan mensen **zonder migratieachtergrond**.

Kennisbron naar herkomst

BRON: ALLE RESPONDENTEN MET KENNIS OVER DE TWEDE WERELDOORLOG

Verhalen van ooggetuigen

Jongeren (**16-34 jaar**) en mensen van middelbare leeftijd (**35-54 jaar**) verkrijgen minder vaak hun kennis over de Tweede Wereldoorlog uit verhalen van ooggetuigen dan **65-plussers**. In vergelijking met mensen **zonder migratieachtergrond** halen mensen met **een andere westerse** achtergrond vaker hun kennis uit deze verhalen. Mensen met een **vmbo**-opleiding halen vaker hun kennis over de Tweede Wereldoorlog uit deze verhalen dan mensen met een **wo**-opleiding.

Schoollessen en schoolboeken

Mensen **jonger dan 55 jaar** halen vaker informatie over de Tweede Wereldoorlog uit schoolboeken en lessen dan mensen ouder dan **65 jaar**. Dit verschil is het grootst voor de jongste leeftijdsgroep, deze mensen halen het vaakst hun kennis over de Tweede Wereldoorlog uit schoollessen en schoolboeken. Er is geen verschil tussen mensen van **55-64 jaar** en mensen van **65 jaar en ouder**. Mensen met een **andere, niet-westerse achtergrond** halen minder vaak hun kennis over de Tweede Wereldoorlog uit schoolboeken en lessen dan mensen **zonder migratieachtergrond**. Ook blijkt dat mensen met een **universitaire** opleiding vaker hun kennis over de Tweede Wereldoorlog uit schoollessen en boeken halen dan mensen met een opleiding in het **basisonderwijs**.

Musea en voormalige concentratiekampen

Jongeren tussen de **16 en 24 jaar** en volwassenen tussen de **35 en 44** jaar leren vaker over de Tweede Wereldoorlog door het bezoeken van musea en voormalige concentratiekampen dan mensen van **65 jaar en ouder**. Vooral voor de groep tussen **35 en 44 jaar** was dit effect sterk. Mensen met een **Indonesische, andere niet-westerse, Turkse/Marokkaanse** of **Antilliaanse/Surinaamse** achtergrond halen minder vaak hun kennis over de Tweede Wereldoorlog uit bezoeken aan musea of concentratiekampen dan mensen **zonder migratieachtergrond**. Dit geldt vooral sterk voor mensen met een **Turkse/Marokkaanse** achtergrond. Verder blijkt dat het type opleiding dat iemand heeft gevolgd ook van invloed is. Mensen met een **basisonderwijs-, vmbo-, havo/vwo-** of **mbo-**opleiding geven minder vaak aan dat zij hun kennis over de Tweede Wereldoorlog hebben opgedaan door het bezoeken van musea of voormalige concentratiekampen dan mensen met een **wo-**opleiding.

Musicals & (theater)voorstellingen

Mensen tussen de **16 en 24 jaar** halen hun kennis over de Tweede Wereldoorlog vaker uit musicals en theaterproducties dan mensen van **65 jaar en ouder**. Voor andere leeftijdsgroepen is er geen verschil. Er zijn geen verschillen gevonden tussen herkomstgroepen of opleidingstypes als het gaat om het verkrijgen van kennis over de Tweede Wereldoorlog via musicals en theatervoorstellingen.

Internet

De laatste kennisbron die respondenten konden kiezen was het internet. Er zijn een paar verschillen zichtbaar wanneer wordt gekeken naar leeftijd en herkomst. Zo halen mensen **jonger dan 65 jaar** vaker hun kennis over de Tweede Wereldoorlog van het internet dan **65-plussers**. Dit effect is het sterkste bij de groep van **16-24 jaar**. Ook blijkt dat mensen met een **Antilliaanse of Surinaamse achtergrond** vaker het internet gebruiken om hun kennis over de Tweede Wereldoorlog te verkrijgen dan mensen zonder migratieachtergrond. Er zijn geen verschillen gevonden voor andere achtergronden. Ook het opleidingstype heeft geen invloed op het gebruik van deze kennisbron.

4.1 Hoe bang bent u dat...

..er komende 5 jaar een oorlog uitbreekt waarbij Nederland betrokken raakt?

Leeftijd

In vergelijking met de mensen van **65 jaar en ouder** zijn alle leeftijdsgroepen **onder de 55 jaar** minder bang voor het uitbreken van een oorlog waarbij Nederland betrokken raakt. Voor de groep **35-44 jaar** is dit effect het sterkst.

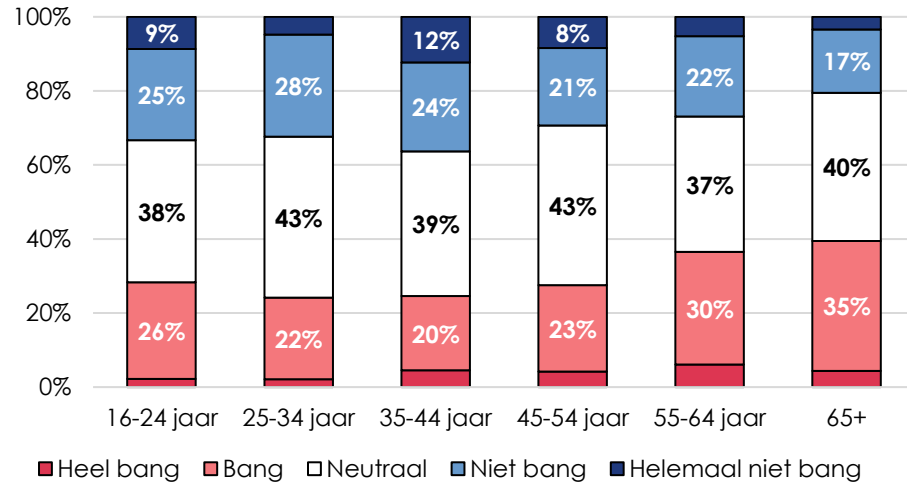
Herkomst

Mensen met een **Antilliaanse/Surinaamse** en **andere niet-westerse** achtergrond zijn in vergelijking met mensen **zonder migratieachtergrond** banger voor een oorlog waarbij Nederland betrokken raakt.

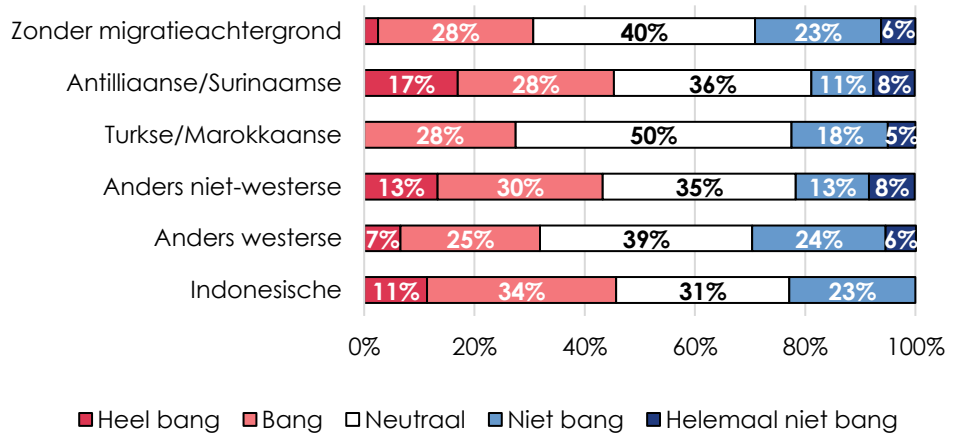
Opleidingstype

Ook opleidingstype speelt een (kleine) rol in de angst voor een oorlog waarbij Nederland betrokken raakt. In vergelijking met mensen met opleidingstype **wo**, zijn mensen met een opleiding in het **basisonderwijs** banger voor een oorlog waarbij Nederland betrokken raakt.

Een oorlog waarbij Nederland betrokken raakt

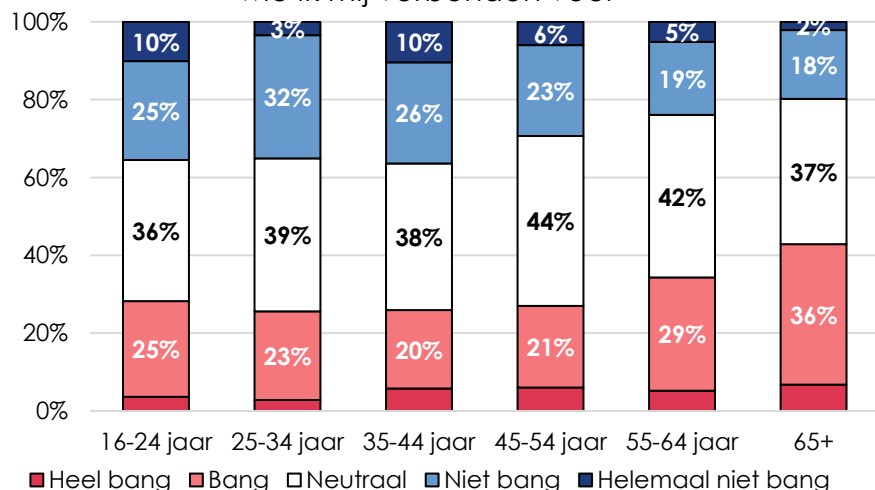
Een oorlog waarbij Nederland betrokken raakt

BRON: ALLE RESPONDENTEN

...er komende 5 jaar een oorlog uitbreekt waarbij mensen betrokken raken met wie u zich verbonden voelt?

Een oorlog waarbij mensen betrokken raken met wie ik mij verbonden voel

Leeftijd

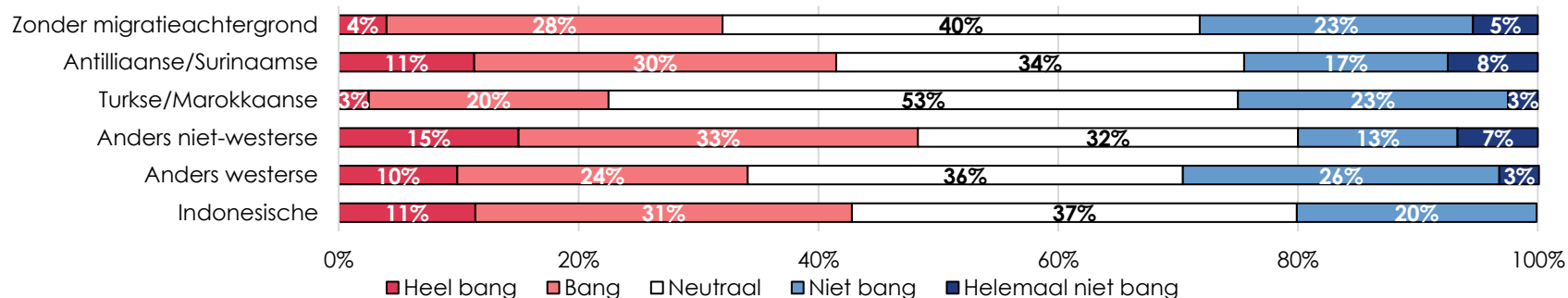
Ook bij de angst voor een oorlog waarbij mensen betrokken raken met wie men zich verbonden voelt, zien we dat de jongere leeftijdsgroepen minder bang zijn voor een dergelijke oorlog. In vergelijking met **65-plussers**, zijn de leeftijdsgroepen tussen de **16 en 54** minder bang voor een oorlog waarbij mensen betrokken raken met wie zij zich verbonden voelen. Dit effect is het sterkst voor de groep **35-44 jaar**.

Herkomst

De groep mensen met een **andere, niet-westerse achtergrond** zijn angstiger voor een oorlog waarbij mensen betrokken raken met wie zij zich verbonden voelen dan mensen **zonder migratieachtergrond**.

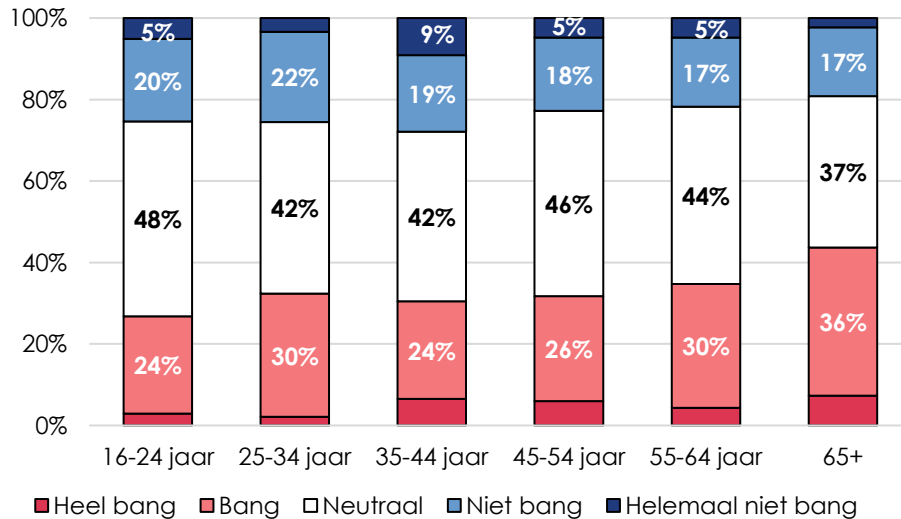
BRON: ALLE RESPONDENTEN

Een oorlog waarbij mensen betrokken raken met wie ik mij verbonden voel

... Nederlandse militairen in Oekraïne actief worden?

Nederlandse militairen actief in Oekraïne

Leeftijd

Bij de angst dat Nederlandse militairen in Oekraïne actief zouden worden zien we dat jongere leeftijdsgroepen hiervoor minder bang zijn. In vergelijking met **65-plussers** zijn de leeftijdsgroepen tussen de **16 en 54 jaar** minder bang voor de inzet van Nederlandse militairen in Oekraïne. Dit effect is opnieuw het sterkst voor de groep **35-44 jaar**.

Opleidingstype

Ook zien we een klein verschil op basis van opleidingstype. Vergeleken met mensen met opleidingstype **wo** zijn mensen met een **hbo**-opleiding angstiger voor de inzet van Nederlandse militairen op Oekraïens grondgebied. Mensen met andere opleidingstypen verschillen niet van mensen met een **wo**-opleiding.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

...de oorlog in Oekraïne zich uitbreidt naar Nederlands grondgebied.

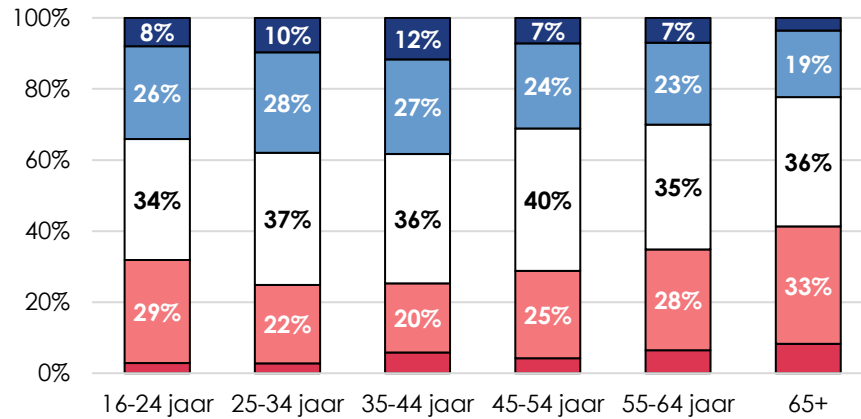
Leeftijd

Ook bij de laatste stelling over oorlog zien we dat jongere leeftijdsgroepen minder bang zijn. In vergelijking met **65-plussers** zijn de leeftijdsgroepen tussen de **16 en 64 jaar** minder bang voor de inzet van Nederlandse militairen in Oekraïne. Dit effect is wederom het sterkst voor de groep **35-44 jaar**.

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN

de oorlog in Oekraïne zich uitbreidt naar Nederlands grondgebied

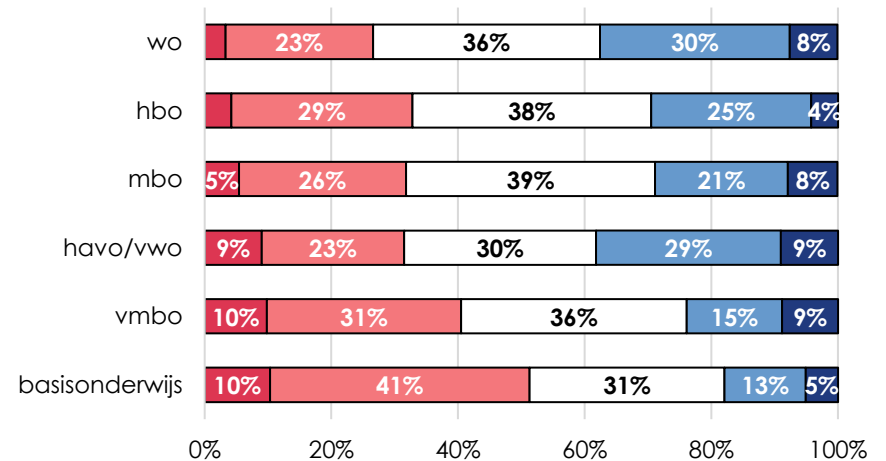
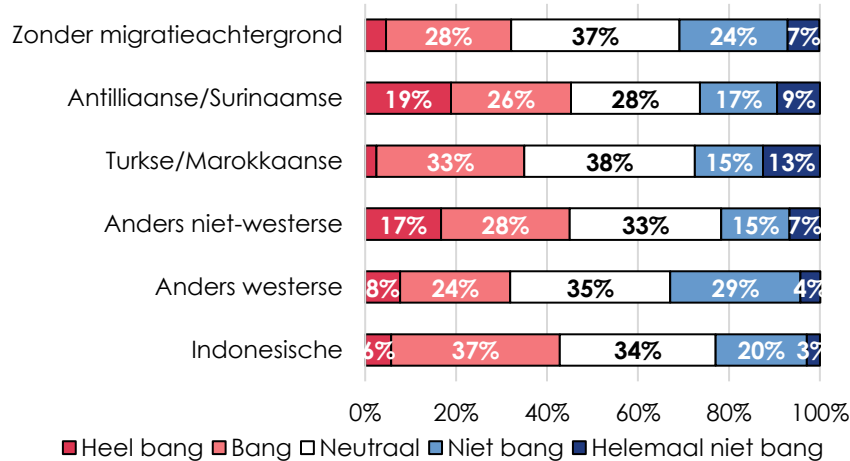

Herkomst

Mensen met een **Antilliaanse/Surinaamse** achtergrond of **andere, niet-westerse** achtergrond vrezen meer voor uitbreiding van de oorlog in Oekraïne naar Nederland dan mensen **zonder migratieachtergrond**.

Opleidingstype

In vergelijking met mensen met het opleidingstype **wo**, zijn mensen met een **vmbo**- of opleiding in het **basisonderwijs** angstiger voor de uitbreiding van de oorlog in Oekraïne naar Nederland. Voor de overige opleidingstypen zijn er geen verschillen.

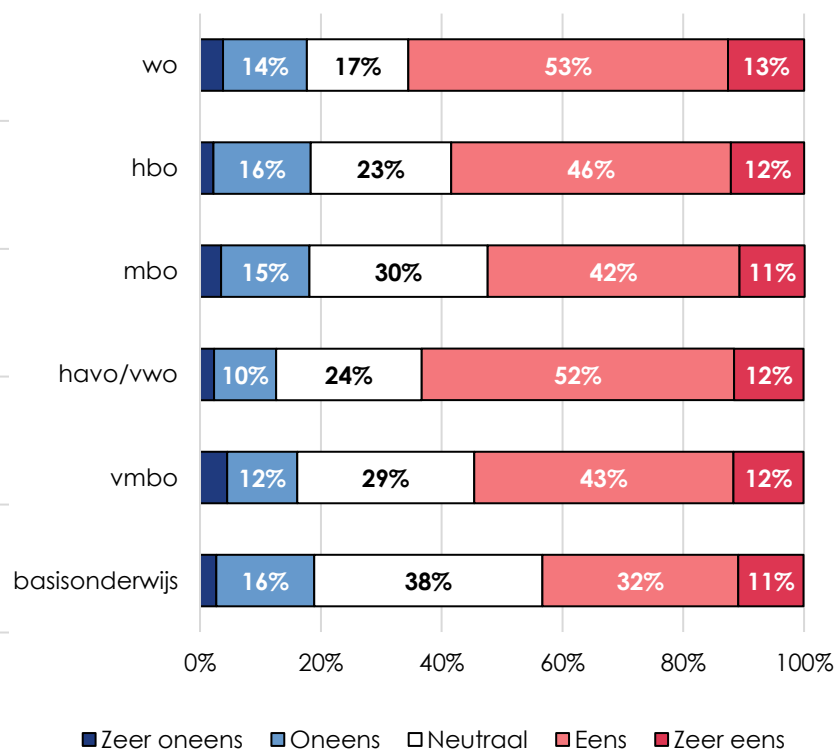
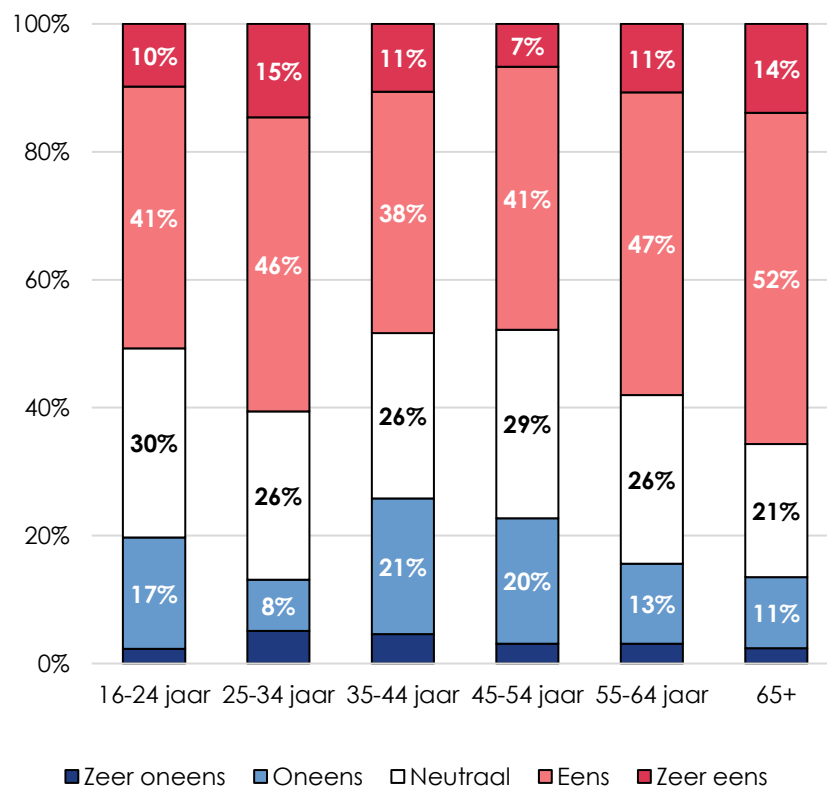

BRON: ALLE RESPONDENTEN

4.2 Stellingen over vrijheid

4.2.1 Ik kan in Nederland altijd uitkomen voor mijn meningen, overtuigingen en gevoelens

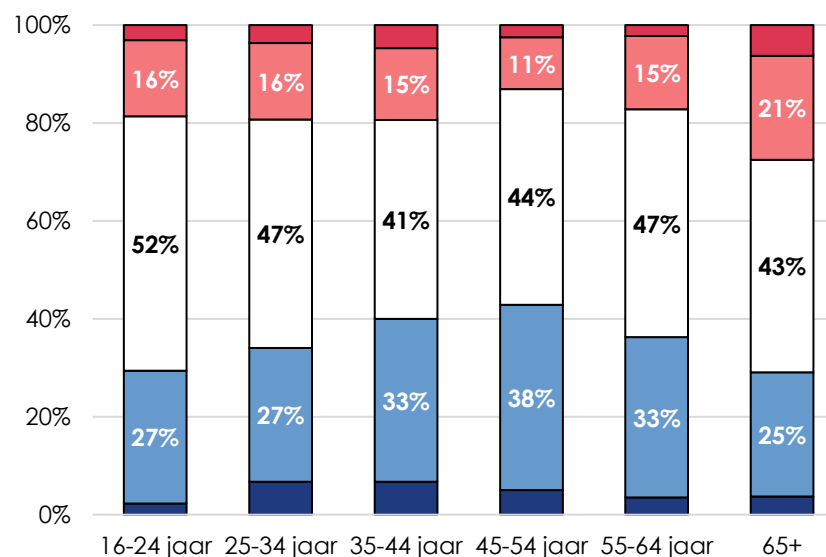
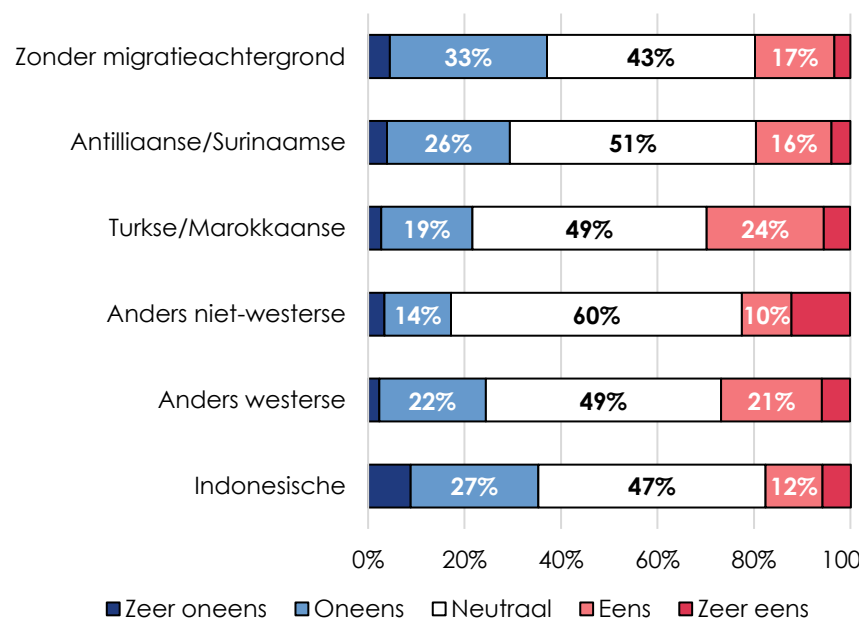
In vergelijking met de leeftijdsgroep **65-plus** zijn de leeftijdsgroepen **16-24 jaar** en **35-44 jaar**, **45-54 jaar** en **55-64 jaar** het vaker oneens met deze stelling. Dit effect was het sterkst voor de leeftijdsgroep **45-54 jaar**. Ook opleidingstype is van invloed. Mensen met een **vmbo**-opleiding zijn het vaker oneens met de stelling dan mensen met een **wo**-opleiding. Herkomst had geen effect op de mate waarmee mensen het (on)eens waren met de stelling.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

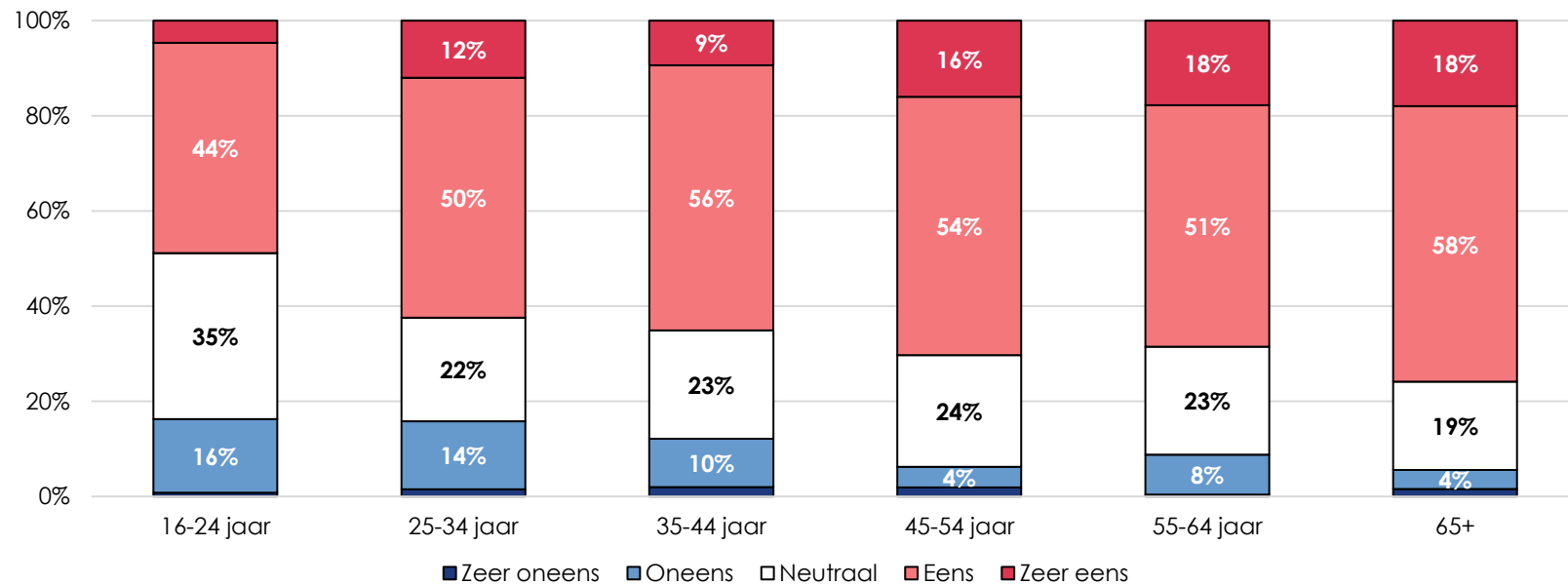
4.2.2 Mijn gevoel van vrijheid is de afgelopen vijf jaar toegenomen

Wanneer leeftijdsgroepen worden vergeleken, zijn er drie leeftijdsgroepen die *minder* vaak aangeven dat hun gevoel van vrijheid is toegenomen. In vergelijking met de leeftijdsgroep **65-plus** zijn mensen uit de leeftijdsgroepen **35-44 jaar**, **45-54 jaar** en **55-64 jaar** het *vaker oneens* met de stelling. Ook herkomst speelt een rol. Mensen met een **Turkse/Marokkaanse**, **andere niet-westerse** of **andere westerse** achtergrond zijn het *vaker eens* met de stelling dan mensen **zonder migratieachtergrond**. Opleiding had geen effect op de mate waarin mensen het (on)eens waren met de stelling.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

4.2.3 Onze vrijheid is steeds minder vanzelfsprekend

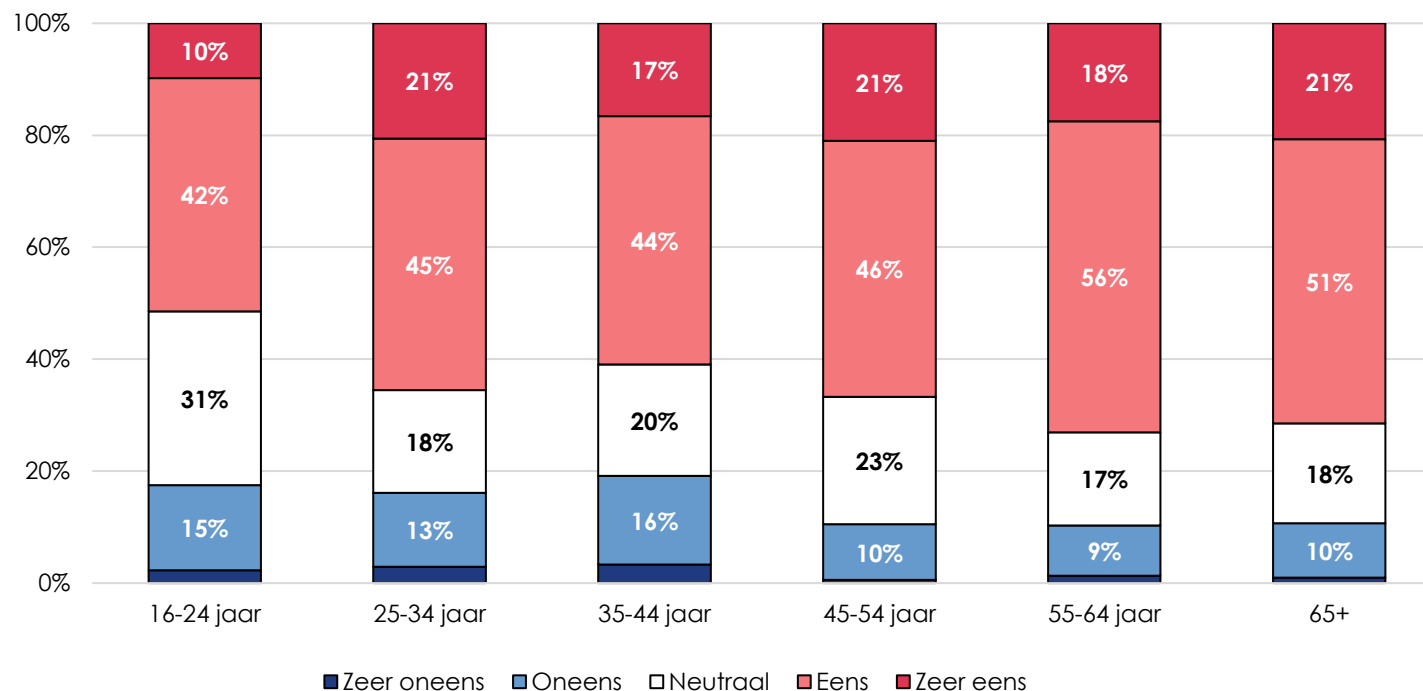

BRON: ALLE RESPONDENTEN

Ook bij de stelling 'onze vrijheid is steeds minder vanzelfsprekend' bestaan er verschillen tussen leeftijdsgroepen. Met name de jongere leeftijdsgroepen wijken af van de leeftijdsgroep **65-plus**. De leeftijdsgroepen **16-24 jaar**, **25-34 jaar** en **35-44 jaar** zijn het vaker oneens met deze stelling. Dit effect is het sterkst voor de leeftijdsgroep **16-24 jaar**. De factoren opleiding en herkomst hebben geen invloed op deze stelling.

4.2.4 Ik denk dat mensen gaan vergeten hoe belangrijk vrijheid is

Voor de laatste stelling over vrijheid -'Ik denk dat mensen gaan vergeten hoe belangrijk vrijheid is'- werden er geen verschillen gevonden op basis van opleidingstype of herkomst. Wel zijn er verschillen voor leeftijdsgroepen. Opnieuw denken jongeren anders dan ouderen over vrijheid. Met name de leeftijdsgroep **16-24 jaar** denkt anders over deze stelling dan de leeftijdsgroep **65 jaar en ouder**. De jongere leeftijdsgroep is het vaker oneens met de stelling. Ook de leeftijdsgroep **35-44 jaar** is het relatief vaker oneens met deze stelling.

BRON: ALLE RESPONDENTEN

4.3 Verbondenheid met Nederland

In het hoofdstuk over samenhang en verbondenheid werden de antwoorden op vijftien stellingen rondom het thema verbondenheid beschreven. Om de verbondenheid in Nederland beter in kaart te brengen is voor elk van de vijftien stellingen gekeken naar verschillen tussen groepen. Deze verschillen worden besproken per factor: leeftijd, opleiding en herkomst. In de analyses is gelijktijdig rekening gehouden met de effecten van de alle factoren.

Steeds worden de meest opvallende verschillen besproken. In de tabellen zijn alle significante verschillen weergegeven. Een minteken (-) geeft aan dat deze groep het vaker oneens is met de stelling ten opzichte van de referentiegroep. Een plusteken (+) geeft aan dat deze groep het vaker eens is met de stelling ten opzichte van de referentiegroep. Voor leeftijd was de referentiegroep *65 jaar en ouder*, voor opleiding mensen met een *wo-opleiding* en voor herkomst mensen *zonder migratieachtergrond*.

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN

Stelling	16-24 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar
Ik voel me thuis in Nederland	-			-	
Ik voel me verbonden met Nederland	-	-		-	
Ik hoor in Nederland	-			-	
Ik voel verplichtingen tegenover Nederland	-	-	-	-	
Ik voel dat ik iets moet bijdragen aan Nederland	-				
Ik voel me betrokken bij Nederland	-	-		-	-
Ik voel dat ik invloed kan uitoefenen in Nederland	<i>Geen verschillen gevonden</i>				
Ik voel me verantwoordelijk voor Nederland	-	-			
Ik voel me verbonden met Nederlanders	-				
Ik voel me verbonden met de mensen in mijn buurt	-	-	-	-	
Ik voel me verbonden met de mensen in mijn woonplaats	<i>Geen verschillen gevonden</i>				
Ik voel me verbonden met de mensen in mijn provincie	-				
Ik voel me verantwoordelijk voor mijn buurt	-	-			
Ik voel me verantwoordelijk voor mijn woonplaats	-				
Ik voel me verantwoordelijk voor mijn provincie	-	-			

BRON: ALLE RESPONDENTEN / REFERENTIEGROEP: 65 JAAR EN OUDER

Leeftijd

Leeftijd is van de drie factoren de belangrijkste voorspeller, en heeft een invloed op dertien van de vijftien stellingen. Voor deze dertien stellingen zijn met name jongeren tussen de **16 en 24** het vaker oneens met de stelling dan mensen van **65 jaar en ouder**. Zij voelen zich in bijna ieder opzicht minder verbonden met Nederland. Ook de leeftijdsgroep **25-34 jaar** voelt zich minder verbonden ten opzichte van **65 jaar en ouder**. Alle leeftijdsgroepen hebben in gelijke mate het idee dat zij invloed kunnen uitoefenen op Nederland.

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN

Opleiding

Na leeftijd was opleiding de belangrijkste voorspeller voor de vijftien stellingen. Voor elf van de vijftien stellingen bestaat een effect voor opleiding. Het meest opvallende resultaat vinden we bij de stelling 'Ik voel dat ik invloed kan uitoefenen in Nederland'. In vergelijking met mensen met een **wo-opleiding** waren alle andere opleidingstypes het vaker oneens met deze stelling. Dit effect was het sterkst voor mensen met een **vmbo**-opleiding, gevolgd door mensen met een **mbo**-opleiding.

Stelling	basis- onderwijs	vmbo	havo/vwo	mbo	hbo
Ik voel me thuis in Nederland	<i>Geen verschillen gevonden</i>				
Ik voel me verbonden met Nederland	-				
Ik hoor in Nederland			+		
Ik voel verplichtingen tegenover Nederland	<i>Geen verschillen gevonden</i>				
Ik voel dat ik iets moet bijdragen aan Nederland	-	-		-	
Ik voel me betrokken bij Nederland					
Ik voel dat ik invloed kan uitoefenen in Nederland	-	-	-	-	-
Ik voel me verantwoordelijk voor Nederland		-		-	
Ik voel me verbonden met Nederlanders	-		-		
Ik voel me verbonden met de mensen in mijn buurt	-				+
Ik voel me verbonden met de mensen in mijn woonplaats	<i>Geen verschillen gevonden</i>				
Ik voel me verbonden met de mensen in mijn provincie	<i>Geen verschillen gevonden</i>				
Ik voel me verantwoordelijk voor mijn buurt	-				
Ik voel me verantwoordelijk voor mijn woonplaats		-			
Ik voel me verantwoordelijk voor mijn provincie			+	+	

BRON: ALLE RESPONDENTEN / REFERENTIEGROEP: WO-OPLEIDING

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN

Herkomst

De herkomst van een persoon was van invloed op de antwoorden op negen van de vijftien stellingen (zie tabel volgende pagina). In vergelijking met mensen **zonder migratieachtergrond** zijn mensen met een **andere westerse** en **andere niet-westerse** achtergrond het vaker *oneens* met stellingen die betrekking hebben op de vraag of iemand zich een onderdeel voelt van Nederland. Zij voelen zich minder vaak thuis, minder verbonden en minder betrokken bij Nederland. Zij voelen zich echter niet minder verbonden met de mensen in hun directe omgeving (buurt en woonplaats) dan andere groepen. Mensen met een **Antilliaanse** of **Surinaamse** achtergrond voelen zich daarentegen niet minder thuis in Nederland, maar wel minder vaak verbonden met hun directe omgeving (buurt, woonplaats, provincie). Opvallend is dat mensen met een **Turks** of **Marokkaanse** achtergrond vaker het gevoel hebben dat zij invloed kunnen uitoefenen op Nederland dan mensen zonder migratieachtergrond. Er zijn geen verschillen tussen mensen met een **Indonesische** achtergrond en mensen zonder migratieachtergrond.

VERSCHILLEN TUSSEN GROEPEN

Stelling	Indonesisch	Anders westers	Anders niet-westers	Turks/ Marokkaans	Antilliaans/ Surinaams
Ik voel me thuis in Nederland		-	-	-	
Ik voel me verbonden met Nederland		-	-		
Ik hoor in Nederland		-	-		
Ik voel verplichtingen tegenover Nederland	<i>Geen verschillen gevonden</i>				
Ik voel dat ik iets moet bijdragen aan Nederland	<i>Geen verschillen gevonden</i>				
Ik voel me betrokken bij Nederland		-	-		
Ik voel dat ik invloed kan uitoefenen in Nederland				+	
Ik voel me verantwoordelijk voor Nederland	<i>Geen verschillen gevonden</i>				
Ik voel me verbonden met Nederlanders			-		
Ik voel me verbonden met de mensen in mijn buurt					-
Ik voel me verbonden met de mensen in mijn woonplaats					-
Ik voel me verbonden met de mensen in mijn provincie			-		-
Ik voel me verantwoordelijk voor mijn buurt	<i>Geen verschillen gevonden</i>				
Ik voel me verantwoordelijk voor mijn woonplaats	<i>Geen verschillen gevonden</i>				
Ik voel me verantwoordelijk voor mijn provincie	<i>Geen verschillen gevonden</i>				

BRON: ALLE RESPONDENTEN / REFERENTIEGROEP: ZONDER MIGRATIEACHTERGROND

LISS PANEL

Voor de jaarlijkse meting van het Nationaal Vrijheidsonderzoek wordt vanaf 2020 gebruik gemaakt van het LISS panel van Centerdata. Het LISS panel is een representatieve afspiegeling van de Nederlandse bevolking en bestaat uit circa 5.000 huishoudens en 7.000 individuele panelleden. Deze huishoudens krijgen maandelijks vragenlijsten voorgelegd over verschillende onderwerpen. De wervingssteekproef voor het panel wordt getrokken door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS): het is niet mogelijk jezelf aan te melden voor het panel.

STEEKPROEF

Voor het Nationaal Vrijheidsonderzoek is een selectie uit het LISS panel benaderd. De deelnemers van de eerste, tweede en derde meting uit 2020-2022 die nog steeds actief deelnemen aan het LISS panel zijn uitgenodigd voor het NVO 2023. Daarbij zijn er ook extra jongeren (16 en 17 jaar) en mensen met een migratieachtergrond geselecteerd. Tevens is een klein aantal 65-plussers van de deelnemers aan de vorige metingen uit de steekproef gelaten om de verhoudingen in de steekproef overeen te laten komen met de verhoudingen binnen de populatie. Uiteindelijk hebben ruim 1.200 personen aan het onderzoek meegedaan. Het grootste deel van deze respondenten heeft ook deelgenomen aan de vorige metingen (85% aan de meting van 2022, 79% aan de meting van 2021).

De vragenlijst is net als vorige jaren voorgelegd in de maand februari. De vragen over de Nationale Herdenking en Bevrijdingsdag gaan over 4 en 5 mei 2022. De LISS panelleden worden de komende jaren gevolgd.

RESPONS

Van de panelleden die zijn uitgenodigd voor het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2023 (n=1.525), hebben 1.218 leden de volledige vragenlijst ingevuld (80%). De geselecteerde panelleden hadden van 6 tot en met 28 februari 2023 de tijd om de vragenlijst in te vullen. Naast de uitnodiging is er in deze maand twee keer een herinnering gestuurd aan de mensen die tot dan toe niet hadden geantwoord. Voor de deelname kregen respondenten een financiële vergoeding.

SAMENSTELLING NAAR LEEFTIJD

	Steekproef NVO 2023	Steekproef NVO 2022	Steekproef NVO 2021	Steekproef NVO 2020	Populatie (bron: CBS 2021)
16-24 jaar	11%	10%	10%	10%	13%
25-34 jaar	12%	10%	11%	13%	16%
35-44 jaar	13%	11%	11%	12%	14%
45-54 jaar	14%	15%	15%	16%	17%
55-64 jaar	19%	19%	19%	19%	17%
65 jaar en ouder	31%	36%	34%	30%	24%

SAMENSTELLING NAAR OPLEIDINGSTYPE

	Steekproef NVO 2023	Steekproef NVO 2022	Steekproef NVO 2021	Steekproef NVO 2020	Populatie (bron: CBS 2021)
Basisonderwijs	8%	10%	10%	10%	9%
Vmbo, mbo1, avo onderbouw	18%	19%	20%	20%	20%
Havo, vwo	11%	10%	11%	10%	9%
Mbo 2, 3, 4	24%	23%	22%	23%	27%
Hbo	25%	26%	25%	25%	22%
Universiteit	15%	13%	13%	12%	13%

SAMENSTELLING NAAR HERKOMST

	Steekproef NVO 2023	Steekproef NVO 2022	Steekproef NVO 2021	Steekproef NVO 2020	Populatie (bron: CBS 2022)
Zonder migratieachtergrond	76%	76%	77%	78%	75%
Eerste generatie westerse migratieachtergrond	6%	6%	5%	5%	6%
Eerste generatie van niet-westerse migratieachtergrond	7%	7%	7%	7%	7%
Tweede generatie van westerse migratieachtergrond	5%	5%	6%	5%	5%
Tweede generatie van niet-westerse migratieachtergrond	6%	6%	5%	5%	6%

SAMENSTELLING NAAR GESLACHT

	Steekproef NVO 2023	Steekproef NVO 2022	Steekproef NVO 2021	Steekproef NVO 2020	Populatie (bron: CBS 2021)
Man	49%	48%	48%	47%	50%
Vrouw	51%	52%	52%	53%	50%

SAMENSTELLING NAAR PROVINCIE

	Steekproef NVO 2023	Steekproef NVO 2022	Steekproef NVO 2021	Steekproef NVO 2020	Populatie (bron: CBS 2022)
Groningen	5%	5%	5%	5%	4%
Friesland	3%	4%	4%	4%	4%
Drenthe	2%	3%	2%	3%	3%
Overijssel	7%	6%	6%	6%	6%
Flevoland	2%	3%	2%	2%	2%
Gelderland	13%	13%	14%	15%	12%
Utrecht	7%	6%	7%	7%	8%
Noord-Holland	16%	16%	16%	16%	17%
Zuid-Holland	20%	20%	20%	20%	22%
Zeeland	2%	2%	2%	2%	2%
Noord-Brabant	15%	15%	15%	15%	15%
Limburg	7%	8%	7%	7%	7%

RAPPORTAGE VAN DE RESULTATEN

Bij het maken van vergelijkingen tussen de metingen van verschillende jaren zijn alleen de deelnemers meegenomen die aan meerdere metingen hebben meegedaan. Dit geldt niet voor de afzonderlijke resultaten in de afbeeldingen: hierbij is steeds de volledige steekproef meegenomen.

Bij sommige vragen was het mogelijk te antwoorden met 'Ik weet het niet'. Als deze categorie buiten beschouwing is gelaten in een analyse staat dat vermeld in het rapport. In alle andere gevallen is de categorie wel meegenomen.

Voor de vragen over de deelname aan onderdelen van de Nationale Herdenking en Bevrijdingsdag, de vraag over wie men herdenkt tijdens 4 mei, de redenen waarom men wel of niet stilstaat bij 4 en 5 mei en de herdenkingen die men vorig jaar heeft gevolgd geldt: men moest per item antwoorden met 'nee' of 'ja'. Voor deze methode is gekozen omdat een simpelere 'meer antwoorden mogelijk'-vraag bepaalde resultaten kan onderbelichten als mensen te snel door de vragen heen gaan.

VERSCHILLEN

Bij alle resultaten is gekeken of er verschillen zijn tussen leeftijdscategorieën, opleidingstype en herkomst. Wanneer we spreken over 'zonder migratieachtergrond' betekent dit dat zowel de persoon zelf als beide ouders in Nederland zijn geboren. Van een bepaalde herkomstgroep is sprake als tenminste één van de ouders in het buitenland is geboren.

Dit jaar is, in tegenstelling tot voorgaande jaren waarbij is gekeken naar hoogst afgeronde opleiding, uitgegaan van hoogst gevolgde opleiding.

Als in deze rapportage wordt gesproken van verschillen, betekent het dat het een significant verschil betreft. Er is rekening gehouden met een p-waarde van 0.05. Dit betekent dat bij een significant resultaat, de kans dat het gevonden verschil op toeval berust, 5% of minder is. Waar categorische variabelen met elkaar zijn vergeleken is gebruik gemaakt van een Chi-Kwadraat-toets. Voor vergelijkingen tussen voorgaande jaren en de huidige meting is de McNemar-toets of Wilcoxon Signed Ranks-toets gebruikt, afhankelijk van het aantal categorieën.

Aangezien de samenstelling van de groepen varieert in leeftijd, opleidingstype en/of herkomst (migratieachtergrond) zijn multivariate analyses (regressie) uitgevoerd waarin tegelijk opleiding, leeftijd en herkomst zijn opgenomen. Deze resultaten zijn gerapporteerd in hoofdstuk 5.

ONDERZOEKSVANTWOORDING

Wanneer achtergrondkenmerken worden gekruist, is de verdeling binnen categorieën niet gelijk. Hieronder volgen drie tabellen waarin zichtbaar is wat de verdeling is van verschillende leeftijdsgroepen binnen hoogst gevolgde opleiding, de verdeling van leeftijd binnen herkomstgroepen en de verdeling van opleiding binnen herkomstgroepen.

Leeftijd * opleiding						
	Basisonderwijs	Vmbo	Havo / vwo	Mbo	Hbo	Wo (universiteit)
16-24 jaar	20%	11%	30%	10%	6%	12%
25-34 jaar	5%	2%	1%	11%	14%	25%
35-44 jaar	8%	6%	2%	13%	18%	15%
45-54 jaar	8%	9%	12%	19%	14%	13%
55-64 jaar	15%	21%	16%	23%	19%	13%
65 jaar en ouder	45%	52%	38%	24%	29%	22%

Leeftijd * herkomstgroep						
	Zonder migratieachtergrond	Turks / Marokkaans	Antilliaans / Surinaams	Indonesisch	Anders westers	Anders niet-westers
16-24 jaar	11%	18%	13%	0%	9%	15%
25-34 jaar	12%	10%	11%	3%	15%	18%
35-44 jaar	11%	23%	19%	19%	13%	22%
45-54 jaar	13%	20%	11%	8%	14%	18%
55-64 jaar	20%	18%	25%	22%	14%	12%
65 jaar en ouder	33%	13%	21%	49%	34%	15%

Opleiding * herkomstgroep						
	Zonder migratieachtergrond	Turks Marokkaans	Antilliaans / Surinaams	Indonesisch	Anders westers	Anders niet-westers
Basisonderwijs	3%	9%	8%	6%	3%	8%
Vmbo	18%	27%	26%	6%	14%	7%
Havo/vwo	7%	9%	4%	3%	9%	8%
Mbo	25%	18%	21%	24%	18%	27%
Hbo	30%	18%	19%	32%	24%	18%
Wo	17%	18%	23%	29%	33%	32%